

Bireysel Çözölmeden Toplumsal Yönlendirmeye Sosyal Psikolojide Güncel Perspektifler

Editör

MEHMET RECEP TAŞ

BİDGE Yayınları

**Bireysel Çözülmeden Toplumsal Yönlendirmeye Sosyal
Psikolojide Güncel Perspektifler**

Editör: MEHMET RECEP TAŞ

ISBN: 978-625-8567-12-0

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Sosyal psikoloji, bireysel zihinsel süreçler ile toplumsal yapıların karşılıklı etkileşimini inceleyen bir disiplin olarak, günümüzde hem klinik hem de yapısal düzeyde yeni sorgulama alanları üretmektedir. Kimlik, bilinç ve duygu gibi temel kavramlar, yalnızca bireyin içsel yaşantısına ait değişkenler olarak değil; aynı zamanda güç ilişkileri, kurumsal düzenlemeler ve yönlendirme mekanizmalarıyla iç içe geçen süreçler olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle sosyal psikoloji, bireysel deneyimlerin toplumsal bağlamdan bağımsız düşünülemeyeceğini gösteren çok katmanlı bir analiz alanı sunmaktadır.

Bu kitapta; Dissosiyatif kimlik örüntüleri, bilincin sürekliliği ve benliğin bütünlüğüne ilişkin kuramsal varsayımları sorgularken; duygusal zeka, iş doyumunu ve mesleki işlevsellik üzerine yürütülen ampirik çalışmalar, duygulanımın emek süreçleri ve kurumsal bağlamlar içinde nasıl yapılandığını ortaya koymaktadır. Bu bireysel ve mesleki düzeyler, güç, sömürü ve yönlendirme kavramları çerçevesinde ele alındığında, bilincin yalnızca içsel bir deneyim alanı değil, aynı zamanda toplumsal ve yapısal ilişkiler içinde biçimlenen bir süreç olduğu görülmektedir. Klinik vaka sunumu, nicel analizler ve kuramsal tartışmaların birlikte ele alınması, sosyal psikolojinin açıklayıcı boyutunu eleştirel bir perspektifle genişleterek, bireysel çözülme olguları ile toplumsal yönlendirme mekanizmaları arasındaki sürekliliği ortaya çıkarmaktadır.

Bu çerçevede sosyal psikoloji, bireysel tutum ve davranışları betimlemekle sınırlı bir alan olmaktan çıkarak, bilincin nasıl çözülebildiğini, nasıl düzenlendiğini ve hangi koşullarda yönlendirildiğini analiz eden bir düşünme zemini olarak konumlanmaktadır. Klinik, ampirik ve kuramsal yaklaşımların bir aradalığı, birey - toplum ilişkisini bilinç ve biliş ekseninde yeniden düşünmeye olanak tanıyan ortak bir analitik zemin oluşturmaktadır.

Bu çok boyutlu yaklaşımlar, sosyal psikolojinin güncel tartışmalarına disiplinler arası bir katkı sunmayı amaçlamakta; yöntemsel çeşitlilik ile kuramsal derinliği bir araya getirerek bireysel çözölme ile toplumsal yönlendirme arasındaki yapısal sürekliliği analitik düzeyde izlenebilir kılmaktadır. Böylece farklı düzlemlerde üretilen bulgular, ortak bir kavramsal çerçeve içerisinde ilişkilendirilmektedir.

Ortaya konan bu bütönlük, sosyal psikoloji alanında çalışan araştırmacılar ve uygulayıcılar kadar, lisansüstü düzeyde birey-toplum ilişkisini bilinç ve biliş ekseninde ele alan çalışmalarla ilgilenen okurlar için de kuramsal ve ampirik bir başvuru zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Doç. Dr. MEHMET RECEP TAŞ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYEDE REHABİLİTASYON MERKEZLERİNDE ÇALIŞAN ERGOTERAPİSTLERİN DUYGUSAL ZEKA (EQ) İLE İŞ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	1
--	---

SEVDA ASQAROVA, FEYZA DOĞRU

GÜÇ: SÖMÜRÜNÜN DİNAMOSU	37
-------------------------------	----

MEHMET RECEP TAŞ

BİLİNÇ VE BİLİŞ EKSENİNDE YÖNLENDİRME VE ZİHİNSEL SÖMÜRÜNÜN İŞLEYİŞİ	70
---	----

MEHMET RECEP TAŞ

BÖLÜM 1

TÜRKİYEDE REHABİLİTASYON MERKEZLERİNDE ÇALIŞAN ERGOTERAPİSTLERİN DUYGUSAL ZEKA (EQ) İLE İŞ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

SEVDA ASQAROVA¹
FEYZA DOĞRU²

Giriş

Zekâ kavramı uzun yıllar boyunca bireylerin akademik, sosyal ve mesleki başarılarını açıklamada temel ölçüt olarak kabul edilmiştir. Geleneksel yaklaşımda bilişsel zekâ, öğrenme kapasitesi, problem çözme becerisi ve performansla ilişkilendirilerek ön plana çıkarken; günümüzde bu bakış açısının tek başına yeterli olmadığı kabul edilmektedir. Özellikle iş yaşamının değişen dinamikleri ve insan ilişkilerinin önem kazanmasıyla birlikte duyguları tanıma, yönetme ve yönlendirme becerilerini içeren duygusal zekâ kavramı yaygın şekilde araştırılan bir yapı haline gelmiştir.

¹ Prof.Dr., Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü ,Ergoterapi Bölümü, Orcid: 0000-0002-3469-9409

² Erg., Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü ,Ergoterapi Bölümü, Orcid: 0009-0001-2375-3684

Goleman'a (1998) göre duygusal zekâ, kişinin hem kendi başkalarının duygularını anlayabilme, bu farkındalıkla davranışlarını yönlendirebilme ve sağlıklı sosyal ilişkiler kurabilme kapasitesini ifade etmektedir.

Sağlık hizmetleri sunumu, teknik bilgi ve becerilerin yanı sıra empati, iletişim ve duygusal dayanıklılık gibi psikososyal yetkinliklere ihtiyaç duyan bir alandır. Özellikle rehabilitasyon alanında hizmet veren ergoterapistler, danışanların fiziksel, bilişsel ve duygusal işlevselliklerini desteklemeyi hedeflediklerinden, yoğun insan etkileşimi içeren bir mesleki süreç yürütmektedirler. Bu nedenle, ergoterapistlerin duyguları okuma ve yönetme becerileri, mesleki performansları kadar hizmet kalitesinin sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır (Demirci,2017:59). Duygusal kapasitenin güçlü olması, karşılaşılan stresli durumlarda etkin başa çıkma stratejilerinin kullanılmasını kolaylaştırmakta ve terapötik ilişkinin niteliğini artırmaktadır.

İş doyumu, bireylerin yaptıkları işe ilişkin değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir durum olarak tanımlanmakta ve örgütsel bağlılığın, motivasyonun ve performansın önemli belirleyicilerinden biri kabul edilmektedir. İş doyumu düşük olan çalışanların devamsızlık, tükenmişlik, işten ayrılma eğilimi ve düşük verimlilik gibi olumsuz çıktılarla karşılaştığı bilinmektedir (Ergüç, 2000:7). Bu nedenle, iş doyumunu etkileyen psikolojik faktörlerin belirlenmesi, sağlık kurumlarında hizmet sürekliliğinin sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanların iş yaşamında daha başarılı olduklarını, stresle daha etkili başa çıktıklarını ve iş doyumlarını daha yüksek algıladıklarını ortaya koymaktadır (Bar-On, 1997; Goleman, 1998; Mayer, Salovey, & Caruso, 2004:197). Bu ilişki sağlık mesleklerinde daha dikkat çekici hale gelmektedir. Çünkü bu alanda görev yapan bireyler yoğun duygusal emek gerektiren bir çalışma biçimi yürütmekte ve emosyonel süreçleri yönetebilme ihtiyacı sıkça ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Türkiye'de rehabilitasyon

merkezlerinde çalışan ergoterapistlere yönelik araştırmalar sınırlıdır ve mevcut literatür genellikle hemşireler ya da öğretmenler gibi diğerk meslek gruplarına odaklanmıştır.

Bu kitap bölümü, Türkiye’de rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan ergoterapistlerin duygusal zekâ düzeyleri ile iş doyumundaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmanın bulgularını ele almaktadır. Psikososyal değışkenler açısından önemli bir örneklem oluşturan ergoterapistlerin iş doyumunu açıklayan duygusal faktörlerin anlaşılması, hem insan kaynakları planlaması hem de mesleki iyileştirme stratejileri açısından değıerli bir katkı sunmaktadır. Bu doğırutuda elde edilen bulguların ergoterapi mesleğinin çalışma koşullarına, mesleki bağılılığı ve hizmet kalitesinin geliştirilmesine yönelik öneriler sunması beklenmektedir.

Kavramsal çerçeve

Ergoterapi, bireylerin günlük yaşam aktivitelerinde bağımsızlık kazanmalarını, sosyal rollerini sürdürebilmelerini ve yaşam kalitelerini artırmalarını hedefleyen bir sağıık disiplindir (Asqarova, 2024). Temel yaklaşımı, bireyin fiziksel, bilişsel, duygusal ve psikososyal işlevlerini değıerlendirerek bu alanlarda rehabilitasyon sağıılayacak müdahaleler geliştirmektir. Ergoterapi uygulamaları danışanın ihtiyaçları doğırutusunda kişiselleştirilmekte, bireyin güçlü yönlerini desteklemeye ve çevresel engelleri azaltmaya odaklanmaktadır (Frolek Clark et al., 2021:466).Bu yönüyle ergoterapi, yalnızca tedavi edici değıil aynı zamanda eğıitimsel ve geliştirici bir süreç olarak kabul edilmektedir.

Ergoterapinin temel amacı, bireylerin yaşam rollerini sürdüremelerini destekleyerek günlük yaşam aktivitelerinde bağımsızlık kazanmalarını sağıılamaktır. Bu hedef doğırutusunda terapistler, sensörimotor becerilerin geliştirilmesi, bilişsel süreçlerin desteklenmesi, psikososyal uyumun artırılması ve çevrenin rehabilitatif kullanımının sağıılanması gibi çok boyutlu müdahale stratejileri kullanmaktadır (Kielhofner, 2008). Müdahaleler, kişinin

kendine bakım, üretkenlik, serbest zaman kullanımı ve topluma katılım alanlarında işlevselliğini artırmayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de ergoterapi mesleğinin gelişimi son yıllarda hız kazanmıştır. Meslek ilk olarak rehabilitasyon merkezlerinde sınırlı uygulama alanına sahipken, günümüzde üniversite programlarının açılması ve mesleki yasal düzenlemelerin oluşmasıyla birlikte daha geniş bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. Türkiye’de ergoterapistler hastaneler, özel eğitim merkezleri, geriatri merkezleri, ruh sağlığı birimleri, pediatrik rehabilitasyon kurumları, toplum temelli rehabilitasyon modelleri ve iş sağlığı alanlarında görev almaktadır (Demirci, 2017:59). Bunun yanı sıra sosyal uyum projeleri, engellilik alanı, bağımlılık rehabilitasyonu ve evde bakım hizmetleri ergoterapistlerin katkı sunduğu diğer çalışma alanları arasında yer almaktadır.

Mesleğin gelişimi ile birlikte ergoterapistlerin profesyonel rolleri de çeşitlenmiştir. Terapistler yalnızca klinik uygulamalarda değil, eğitim, danışmanlık, politika geliştirme ve toplumsal farkındalık oluşturma süreçlerinde de etkin şekilde yer almaya başlamıştır. Bu durum mesleğin görünürlüğünü artırmakta ve farklı disiplinlerle iş birliği içinde çalışan ergoterapistlerin psikososyal becerilere, iletişim yeteneklerine ve duygusal dayanıklılığa duyduğu ihtiyacı daha belirgin hale getirmektedir. Dolayısıyla ergoterapi mesleğinin doğası gereği, duygusal zekâ ve iş doyumu gibi psikolojik süreçler mesleki işlevsellik ve hizmet kalitesi açısından önemli araştırma konuları haline gelmiştir.

Duygusal zekâ kavramı ve kuramsal yaklaşımlar

Duygusal zekâ, psikoloji disiplininin gelişimsel, bilişsel ve sosyal boyutlarını bir araya getiren çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Mayer ve Salovey tarafından ortaya konan ilk kuramsal çerçevede duygusal zekâ, bireyin kendi duygularını tanıma, başkalarının duygularını anlayabilme, duygusal bilgiyi düşünce süreçlerinde kullanabilme ve duyguları düzenleyerek davranışları yönlendirebilme yeteneğini içeren bir ifade olarak ele

alınmıştır (Salovey & Mayer, 1990:185). Bu yaklaşım duyguların bilişsel süreçlerle etkileşim halinde olduğu ve bireyin karar verme, iletişim kurma ve çatışma çözme gibi işlevlerde duygusal kapasitesini kullanabildiği varsayımına dayanmaktadır.

Goleman tarafından duygusal zekâ, mesleki ve sosyal başarıların önemli belirleyicilerinden biri olarak genişletilmiş ve beceri temelli bir model ile tanımlanmıştır. Bu modelde öz farkındalık, öz düzenleme, motivasyon, empati ve sosyal beceriler duygusal zekânın temel bileşenleri olarak kabul edilmektedir (Goleman, 1998). Öz farkındalık, bireyin kendi duygularını tanıması ve bunların davranışlar üzerindeki etkisini değerlendirebilmesi anlamına gelirken; empati, diğer insanların duygularını anlamayı ve sosyal ilişkileri bu farkındalıkla yönetmeyi ifade etmektedir. Motivasyon ve öz düzenleme ise bireyin içsel kaynaklarını etkin şekilde kullanabilmesi ve davranışlarını hedefleri doğrultusunda sürdürebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Duygusal zekânın öğrenilebilir bir yetkinlik olduğu savını destekleyen kuramsal yaklaşımlar, bu becerilerin yaşam deneyimleri, eğitim programları ve sosyal etkileşimler aracılığıyla geliştirilebileceğini öne sürmektedir (Bar-On, 1997). Bu nedenle duygusal zekânın yalnızca kişilik yapısının ya da doğuştan gelen özelliklerin yansıması olmadığı; bireyin yetiştiği çevre, kültürel etkileşimler ve çalışma koşulları doğrultusunda değişim gösterebildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla duygusal zekâ hem bireysel farklılıkları açıklayan hem de geliştirilebilir bir psikososyal beceri alanı olarak ele alınmaktadır.

İş doyumu kavramı ve etkileyen faktörler

İş doyumu, çalışanların işlerine yönelik algılarının, beklentilerinin ve deneyimlerinin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan psikolojik bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu değerlendirme süreci yalnızca çalışma koşullarıyla sınırlı olmayıp bireyin işine verdiği anlam, değer algısı ve öz yeterlilik duygusunu da içermektedir. Locke, iş doyumunu kişinin işinden elde ettiği

memnuniyet düzeyi olarak açıklarken; modern yaklaşımlar bu kavramın bireysel ve örgütsel dinamiklerin etkileşimiyle şekillendiğini ileri sürmektedir (Locke, 1976:1297). Bu nedenle iş doyumunu, hem çalışan refahının hem de örgütsel performansın belirleyicisi olarak ele alınmakta ve kurumların sürdürülebilirliği açısından stratejik bir konu haline gelmektedir.

İş doyumuna ilişkin kuramlar genel olarak içsel ve dışsal faktörlere odaklanmaktadır. İçsel faktörler bireyin başarı hissi, mesleki yeterliliğini algılayışı, özerklik düzeyi ve işin kişisel değerlerle uyumu gibi unsurları içerirken; dışsal faktörler ücret, çalışma ortamı, yönetim tarzı, sosyal destek, iş güvencesi ve örgüt kültürü gibi yapısal bileşenleri (Ertürk & Keçecioğlu, 2012:39). Bu nedenle iş doyumunu, yalnızca işin teknik yönlerinden değil, çalışanın sahip olduğu psikolojik ihtiyaçların ne ölçüde karşılandığından da etkilenmektedir. Sağlık alanında çalışanlar açısından bu etkileşim daha belirgindir çünkü duygusal emek gerektiren iş yapısı, çalışanların kişisel kaynaklarını daha yoğun kullanmasına neden olmaktadır (Engin & Özgür, 2004:45).

Literatürde düşük iş doyumunun tükenmişlik, devamsızlık, işten ayrılma eğilimi ve performans düşüklüğü gibi olumsuz sonuçlarla ilişkili olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık yüksek iş doyumunu, örgütsel bağlılığı ve hizmet kalitesini artırmakta, çalışanların psikolojik dayanıklılığını güçlendirmektedir (Küçükkendireci et al., 2017:37). Özellikle sağlık hizmetlerinde çalışan bireyler için iş doyumunu hem hizmetin niteliği hem de çalışan sağlığı açısından kritik bir göstergedir. Rehabilitasyon alanında görev yapan ergoterapistler, yoğun duygusal temas, empati gereksinimi ve kararlılık talep eden çalışma koşulları nedeniyle iş doyumunu belirleyen faktörlere daha duyarlı olabilmektedirler. Bu nedenle duygusal zekâ gibi psikolojik kapasitelere yönelik araştırmalar, iş doyumunun anlaşılması ve artırılması açısından önemli veri sunmaktadır (Taş, 2012).

Duygusal zekâ ve iş doyumunu arasındaki ilişki

Son yıllarda örgütsel davranış ve sağlık bilimlerinde yapılan çok sayıda çalışma, duygusal zekânın çalışanların mesleki uyum süreçlerinde kritik rol oynadığını ve iş doyumuyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Duygusal zekâ, bireyin kendi duygularını tanıma, düzenleme ve sosyal ilişkilerde etkili biçimde kullanma becerisini içerdiğinden, iş ortamında stresle başa çıkma, çatışma çözme, empati kurma ve iletişim kurma gibi süreçleri doğrudan etkilemektedir (Goleman, 1998). Bu becerilerin güçlü olması, çalışanların hem psikolojik dayanıklılık düzeylerini hem de işlerine yönelik olumlu algılarını artırarak iş doyumuna katkı sağlamaktadır.

Araştırmalar, duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanların iş yaşamında daha uyumlu olduklarını, örgüt içi ilişkileri daha sağlıklı yürüttüklerini ve stresli durumlarda daha etkili başa çıkma stratejileri geliştirdiklerini göstermektedir (Şahin, Aydoğdu, & Yoldaş, 2011:974; Wong & Law, 2002:243). Bu bireyler duygusal yük gerektiren işlerde daha az tükenmişlik yaşamakta ve mesleki doyumlarını sürdürmede avantaj elde etmektedir. Özellikle sağlık alanında hizmet veren meslek gruplarında, duygusal temasın yoğunluğu ve hasta–profesyonel ilişkilerinin önemi göz önüne alındığında, duygusal zekânın iş doyumunu üzerindeki etkisi daha belirgin hâle gelmektedir (Gönül & Çalık, 2022:41). Bu nedenle duygusal zekânın yalnızca bireysel bir özellik değil, aynı zamanda mesleki uyum ve hizmet kalitesiyle bağlantılı bir beceri alanı olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmalar da duygusal zekâ ile iş doyumunu arasındaki ilişkiyi desteklemektedir. Sağlık çalışanları üzerinde yapılan araştırmalarda, duygusal farkındalık ve empati düzeyi yüksek bireylerin iş doyumlarının daha yüksek olduğu ve mesleki bağlılıklarının güçlendiği rapor edilmektedir (Büyükbayram & Gürkan, 2014:41). Benzer şekilde, örgüt içinde destekleyici ilişkiler kurabilen ve duygusal süreçlerini yönetebilen çalışanların iş yaşamındaki stres faktörleriyle daha etkin başa çıktıkları ve

tükenmişlik riskinin azaldığı belirtilmektedir (Yaşar & Gönül, 2024:1111). Bu sonuçlar duygusal zekânın yalnızca bireyin içsel kaynaklarını değil, aynı zamanda sosyal işlevselliği ve örgüte yönelik algıları etkilediğini göstermektedir.

Ergoterapistlerin çalışma alanı, yoğun empati gerektiren terapötik süreçleri ve danışanlarla sürekli etkileşimi içerdiğinden, duygusal kapasitenin iş doyumunu açısından kritik rol oynadığı bir meslek grubunu temsil etmektedir. Terapistin duyguları doğru okuyabilmesi ve yönetebilmesi, danışanla kurulan terapötik ilişkinin niteliğini ve mesleki tatmini belirleyebilmektedir. Bu nedenle ergoterapi uygulamalarında duygusal zekâ ve iş doyumunu arasındaki ilişkiyi araştırmak, mesleki iyileştirme stratejilerinin geliştirilmesi ve çalışan refahının artırılması açısından önemli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Kocademir, Özata Değerli, & Altuntaş, 2023:65).

Ergoterapide iş doyumunu ve duygusal zekânın önemi

Ergoterapi mesleği, danışanların bağımsızlık, katılım ve işlevsellik düzeylerini artırmaya yönelik uygulamalar içeren yüksek insan temaslı bir profesyonel alan olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle yalnızca teknik becerilere değil, aynı zamanda duygusal becerilere, iletişim yetkinliklerine ve empati kapasitesine ihtiyaç duyan bir yapıya sahiptir. Ergoterapi uygulamalarında anlamlı etkinliklerin terapötik araç olarak kullanılması, danışan-terapist ilişkisinin niteliğinin sonuçlar üzerinde belirleyici olmasını sağlamaktadır (Kielhofner, 2008). Bu durum duygusal süreçlerin doğru yönetilmesini önemli hâle getirmekte ve duygusal zekânın mesleki işlevselliğin kritik bir unsuru olduğunu göstermektedir.

Ergoterapistlerin iş doyumunu yalnızca çalışan memnuniyeti açısından değil, aynı zamanda mesleğin sürdürülebilirliği, hizmet kalitesi ve danışan çıktıları açısından stratejik önem taşımaktadır. Sağlık hizmetlerinde yapılan araştırmalar, iş doyumunu yüksek olan profesyonellerin hasta güvenliğini, terapötik ilişkiyi ve motivasyonu daha etkili biçimde sürdürebildiklerini göstermektedir (Lu et al.,

2012:1017). Buna karşılık düşük iş doyumu olan sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromuna daha yatkın olduğu, performans düşüklüğü ve işten ayrılma eğilimlerinin arttığı rapor edilmektedir (Maslach & Leiter, 2016:103). Bu bağlamda ergoterapistlerin iş doyumunu etkileyen psikolojik kaynakların belirlenmesi, mesleki iyilik hâlinin sürdürülebilmesi açısından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Duygusal zekâ, ergoterapi uygulamalarında iş doyumunu etkileyen temel psikolojik belirleyicilerden biri olarak ele alınmaktadır. Duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanlar stresle daha etkili başa çıkabilmekte, duygusal durumlarını düzenleyebilmekte ve danışanlarla daha sağlıklı iletişim kurabilmektedir (Schutte et al., 2007:921). Ergoterapistlerin terapötik ilişkiyi yönetebilme ve danışanın duygusal süreçlerini anlayabilme kapasitesi de duygusal zekâ ile ilişkilendirilmektedir (Taylor, 2019). Bu nedenle duygusal zekânın artırılması, mesleki işlevsellik, motivasyon ve iş doyumunu açısından koruyucu ve geliştirici bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede ergoterapi mesleğinde iş doyumunu ve duygusal zekâ arasındaki ilişki, hem çalışan refahı hem de klinik etkililik açısından dikkat edilmesi gereken bir konu olarak öne çıkmaktadır. Mesleğin insan merkezli yapısı göz önünde bulundurulduğunda, duygusal zekâ temelli eğitim programları, iletişim becerisi geliştirme süreçleri ve mesleki destek modellerinin ergoterapistlerin iş doyumunu artırmada katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu tür yaklaşımların hem terapötik süreci hem de çalışan iyilik hâlini desteklediği kaydedilmiştir (Steger, Dik, & Duffy, 2012:322). Dolayısıyla ergoterapide duygusal zekâ kapasitesinin güçlendirilmesi ve iş doyumunun iyileştirilmesine yönelik girişimler hem profesyonel dayanıklılık hem de kaliteli hizmet hedefi açısından önem taşımaktadır.

Gereç ve yöntem

Araştırma modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yaklaşımı içerisinde yer alan ilişkisel tarama modeliyle yürütülmüştür. İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve düzeyini belirlemeyi amaçlayan araştırma desenleridir (Karasar, 2017). Araştırmada Türkiye'nin farklı illerinde rehabilitasyon merkezlerinde çalışan ergoterapistlerin duygusal zekâ düzeyleri ile iş doyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu doğrultuda model, mevcut durumu betimlemeye ve değişkenler arasındaki ilişkisel yapıyı ortaya koymaya olanak sağlamaktadır.

Araştırmada katılımcı seçimi için amaçlı örnekleme yöntemine bağlı kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır. İlk aşamada erişilebilen ergoterapistlere araştırma süreci hakkında bilgi verilmiş, ardından bu katılımcıların çevrelerindeki diğer meslektaşlarını da araştırmaya yönlendirmeleri sağlanmıştır. Böylelikle örneklem, zincirleme bir yapı içerisinde genişlemiştir. Kartopu örnekleme yöntemi, ulaşılması güç popülasyonlara erişimi kolaylaştırması nedeniyle özellikle dağınık meslek gruplarını kapsayan çalışmalar için uygun bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu araştırmada Türkiye'nin farklı illerinde çalışan ergoterapistlere ulaşmak amacıyla bu yöntemin tercih edilmesi uygun görülmüştür.

Örneklemin heterojen yapıda olması ve farklı sosyodemografik özellikler içermesi, araştırmanın dış geçerliliğini desteklemiştir. Bu doğrultuda örneklem farklı yaş gruplarından, mezuniyet yıllarından ve farklı kurumsal ortamlarda çalışan ergoterapistlerden oluşacak şekilde çeşitlendirilmiştir. Böylece hem mesleki deneyimler hem de çalışma koşulları açısından daha kapsamlı veri elde edilmiştir.

Araştırmanın evreni ve örnekleme

Araştırmanın evrenini, Türkiye genelinde rehabilitasyon merkezlerinde görev yapan tüm ergoterapistler oluşturmaktadır. Evreni temsil etmek amacıyla amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 100 ergoterapist çalışmaya dahil edilmiştir. Katılımcılara çevrimiçi iletişim kanalları (e-posta, mesleki ağlar ve sosyal medya platformları) üzerinden ulaşılmıştır. Veriler gizlilik ilkesi ve gönüllülük esasları gözetilerek toplanmış, etik kurul onayı süreci tamamlandıktan sonra veri toplama aşamasına geçilmiştir.

Örneklem büyüklüğü belirlenirken ölçekteki madde sayısı dikkate alınmış ve 5 katılımcı/ölçek maddesi kuralına uygun şekilde planlama yapılmıştır. Verilerin analiz süreci SPSS yazılımı kullanılarak yürütülmüş ve analizler uygun istatistiksel yöntemler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama araçları

Veriler üç bölümden oluşan çevrimiçi bir anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Formun ilk bölümünde katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu, mesleki deneyim yılı ve çalıştıkları il gibi demografik özellikleri yer almıştır.

İkinci bölümde iş doyumunu ölçmek amacıyla Minnesota İş Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından 1967 yılında geliştirilmiş; Türkçe uyarlaması ve geçerlilik çalışması ise Baycan tarafından yapılmıştır (Baycan, 1985). Ölçek 20 maddeden oluşmakta olup beşli Likert tipi yanıt sistemi kullanılmaktadır. Ölçekte içsel doyum, dışsal doyum ve genel doyum olmak üzere üç puanlama sistemi bulunmaktadır. Türkçe formunun Cronbach alfa katsayısının .854 olarak rapor edilmesi, ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Üçüncü bölümde katılımcıların duygusal zekâ düzeylerini ölçmek amacıyla Rotterdam Duygusal Zekâ Ölçeği tercih edilmiştir. Ölçek Tanrıöğen ve Türker tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve psikometrik açıdan güvenilir bulunmuştur (Tanrıöğen & Türker, 2019:45). Ölçekte kendine yönelik duygusal dikkat, başkalarına yönelik duygusal dikkat, duyguları düzenleme ve duyguları kullanma olmak üzere dört alt boyut yer almaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısının .87 olması, iç tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Veriler etik kurul onayı alındıktan sonra çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, gizlilik ilkeleri ve gönüllülük esasları hakkında bilgi verilmiş ve elektronik onam formu sunulmuştur. Onam veren katılımcılar çevrimiçi anket formuna yönlendirilmiştir. Veri toplama süreci boyunca eksik veya tutarsız yanıt içeren formlar analiz dışı bırakılmıştır.

Verilerin analizi

Veriler SPSS 25.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Betimsel analizlere ek olarak değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde Spearman korelasyon analizi, iki grup arasındaki farkların incelenmesinde Mann-Whitney U testi ve ikiden fazla grup arasındaki farkların karşılaştırılmasında Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Araştırmada yer alan değişkenlerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle parametrik testler tercih edilmemiştir.

Bulgular

Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Veriler

Bu bölümde araştırmaya katılan ergoterapistlerin sosyodemografik özelliklerine ilişkin bulgular sunulmaktadır. Katılımcıların cinsiyeti, ikamet ettikleri il, yaş dağılımları, mesleki deneyimleri ve mezuniyet yılları gibi değişkenler değerlendirilmiş; örneklemin yapısına ilişkin betimsel bir profil ortaya konmuştur. Tanımlayıcı istatistikler, örneklemdaki ergoterapistlerin mesleki

geçmişleri ve bölgesel dağılımları hakkında bilgi sağlamakla birlikte çalışmanın bulgularının yorumlanmasında önemli bir temel oluşturmaktadır. Katılımcıların yoğunlukla genç, kariyerinin erken döneminde bulunan ve büyük şehirlerde çalışan profesyonellerden oluşması, ergoterapi alanındaki yeni mezun iş gücünün Türkiye’deki dağılımını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Araştırmanın amacı doğrultusunda değişkenlerin frekans ve yüzde değerleri elde edilmiş olup, sonuçlar Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Değişken	Düzy	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	75	75,0
	Erkek	25	25,0
İkamet İli	Adana	4	4,0
	Ankara	2	2,0
	Antalya	4	4,0
	Aydın	1	1,0
	Balıkesir	1	1,0
	Bursa	2	2,0
	Çanakkale	1	1,0
	Diyarbakır	1	1,0
	Eskişehir	5	5,0
	Gaziantep	2	2,0
	Isparta	1	1,0
	İstanbul	40	40,0
	İzmir	1	1,0
	Kastamonu	1	1,0
	Kayseri	1	1,0
	Kocaeli	3	3,0
	Konya	8	8,0
	Manisa	2	2,0
	Mersin	6	6,0
	Nevşehir	1	1,0
	Rize	1	1,0
	Samsun	5	5,0
	Sinop	1	1,0
	Sivas	1	1,0
	Tekirdağ	1	1,0
	Trabzon	1	1,0
	Zonguldak	2	2,0
Yaş	24-25	37	37,0

	26–27	48	48,0
	28 ve üzeri	15	15,0
Mesleki Deneyim Yılı	1–3 yıl	59	59,0
	4–5 yıl	38	38,0
	6–7 yıl	3	3,0
Mezuniyet Yılı	2023–2024	25	25,0
	2020–2022	73	73,0
	2018–2019	2	2,0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırma grubunun büyük çoğunluğunu kadın katılımcıların oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların yüzde 75’inin kadın (n=75), yüzde 25’inin ise erkek (n=25) olması, ergoterapi mesleğinin cinsiyete dayalı dağılım açısından kadın ağırlıklı bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Yaş dağılımında ise %48 ile 26-27 yaş grubunun en yoğun grubu oluşturduğu, bunu %37 ile 24-25 yaş aralığının takip ettiği görülmektedir. Bu durum, örneklemin büyük bir kısmını kariyer yolculuğunun erken döneminde yer alan genç profesyonellerin oluşturduğunu desteklemektedir. Benzer şekilde mesleki deneyim yılları değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunluğunun 1-3 yıllık deneyime sahip olduğu (%59, n=59); 5 yıl ve altı iş deneyimi olanların oranının %97’e ulaşması, örneklemin alan uygulamalarında henüz yeni sayılabilecek bir çalışma geçmişi taşıdığını göstermektedir. Mezuniyet yılı dağılımı da bu bulguları desteklemektedir. Katılımcıların %73’ünün 2020-2022 yılları arasında mezun olduğu belirlenmiş olup bu sonuç, ergoterapistlerin önemli bir bölümünün son yıllarda eğitimlerini tamamlayarak çalışma yaşamına katıldığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların coğrafi dağılımı değerlendirildiğinde ise örneklemin Türkiye’nin farklı bölgelerine yayıldığı dikkat çekmektedir. İstanbul, katılımcıların %40’ını oluşturarak en yoğun il grubunu temsil etmekte; bunu Konya (%8), Mersin (%6), Eskişehir (%5) ve Samsun (%5) takip etmektedir. Bu bulgu, ergoterapist yoğunluğunun özellikle büyükşehirlerde ve gelişmiş sağlık hizmeti merkezlerinde kümелendiğini göstermektedir. Sonuç olarak Tablo 1, örneklemin genç, kadın ağırlıklı, yeni mezun profiline sahip ve coğrafi olarak geniş bir dağılıma yayılan bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

Rotterdam duygusal zeka ölçeği sonuçları

Araştırma kapsamında katılımcıların duygusal zekâ düzeylerini belirlemek amacıyla Rotterdam Duygusal Zeka Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması uygulanmıştır. Ölçeğin yapısal geçerliliği ve güvenilirliği açımlayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Bu bölümde faktör analizi çıktıları kapsamında ölçeğin faktör yük değerleri, madde-toplam korelasyonları, açıkladığı varyans oranı ve güvenilirlik katsayıları sunulmaktadır. Ölçeğin bütüncül yapısının değerlendirilmesi, araştırmada kullanılan duygusal zekâ ölçüm aracının psikometrik yeterliliğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Elde edilen bulgular ölçeğin tek boyutlu bir yapı gösterdiğini ve güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Analiz sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 2'de aktarılmaktadır.

Tablo 2: Rotterdam Emotional Intelligence Scale (Turkish) geçerlik ve güvenilirlik değerleri

Boyut	Maddeler	Faktör Yük Değerleri	Madde- Toplam Korelasyonu
Duygusal Zekâ	“İnsanların duygusal durumlarını iyileştirmek için ne yapılması gerektiğini biliyorum.”	,760	,733
	“Başkalarının duygularını coşturabilir veya yatıştırabilirim.”	,674	,650
	“Başkalarını duygusal olarak etkileyen olayları doğru tanımlayabilirim.”	,648	,623
	“Öfkeli olsam bile sakin kalabilirim.”	,641	,610
	“Kendi duygularımı kontrol edebilirim.”	,627	,605
	“Çevremdeki insanlarla empati kurabilirim.”	,627	,584
	“Çoğunlukla hissettiklerimi açıklayabilirim.”	,614	,579
	“Neden öyle hissettiğimi anlarım.”	,604	,577

	“Duygularımı kolayca bastırabilirim.”	,604	,580
	“Diğer insanlara baktığımda ne hissettiklerini anlayabilirim.”	,603	,579
	“Koşullara uygun duygusal tepki verebilirim.”	,600	,565
	“İnsanları nasıl etkileyeceğimi biliyorum.”	,595	,573
	“Çevremdekilerin duygularının farkındayım.”	,594	,568
	“Her zaman ne hissettiğimin farkındayım.”	,592	,521
	“Başkalarının hisleri üzerindeki etkim büyüktür.”	,545	,515
	“Duygularımı gerektiğinde gizleyebilirim.”	,536	,506
	“Diğer insanların duygularını iyi ayırt edebilirim.”	,526	,503
	“Birinin farklı hissetmesini sağlayabilirim.”	,524	,506
	“Duygularımın beni kontrol etmesine izin vermem.”	,522	,496
	“Kendi duygularımı ayırt edebilirim.”	,512	,495
	“Birinin ruh halini değiştirebilirim.”	,507	,490
	“Başkalarının içinde bulunduğu duyguları bilirim.”	,503	,478
	“Kendi duygularımın farkındayım.”	,498	,478
	“Duygularımı yalnızca uygun olduğunda dışa vururum.”	,463	,447
	“Başkalarını sakinleştirebilirim.”	,453	,440
	“Diğer insanların neden öyle hissettiklerini anlarım.”	,442	,422
	“Hangi duyguları yaşadığımı bilirim.”	,416	,408
	“Beni duygusal olarak etkileyen olayları doğru tanımlayabilirim.”	,380	,380
Açıklanan toplam varyans (%)			31,81

Tablo 2’de görüldüğü üzere yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda Rotterdam Duygusal Zekâ Ölçeği’nin tek boyutlu bir yapı sergilediği belirlenmiştir. İlk analizlerde çok faktörlü yapı önerilmiş olsa da ortaya çıkan alt faktörlerin yalnızca az sayıda madde tarafından temsil edilmesi, güvenilirlik katsayılarını düşürmesi ve teorik açıdan açıklanabilirliğinin güç olması nedeniyle tek faktörlü çözüm değerlendirilmiştir. Tek boyutlu çözümün madde yüklerinin ,380 ile ,760 arasında değiştiği ve madde–toplam korelasyonlarının ,380 ile ,733 arasında olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçeğin yapı geçerliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin açıkladığı toplam varyansın %31,81 olması, sosyal bilim alanındaki ölçme araçları açısından yeterli bir düzeyi temsil etmektedir. Güvenirlilik katsayısı olan .927 değeri ise ölçeğin iç tutarlılığının oldukça yüksek olduğunu ve ölçüm sonuçlarının istikrarlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla araştırmada kullanılan Rotterdam Duygusal Zeka Ölçeği’nin Türkçe formu, ergoterapistlerin duygusal zekâ düzeylerini değerlendirmeye uygun psikometrik özelliklere sahip bir ölçüm aracı olarak kabul edilmektedir.

Minnesota iş doyumu ölçeği sonuçları

Araştırmada katılımcıların iş doyumu düzeylerini ölçmek amacıyla Minnesota İş Doyumu Ölçeği uygulanmış ve ölçeğin yapısal özellikleri açımlayıcı faktör analiziyle test edilmiştir. Analiz çıktıları doğrultusunda ölçeğin tek boyut altında toplandığı belirlenmiş; bu yapıya ilişkin faktör yükleri, madde-toplam korelasyon değerleri, açıklanan varyans oranı ve güvenilirlik katsayısı değerlendirilmiştir. Ölçeğin psikometrik yapısının anlaşılması, araştırmada elde edilen iş doyumu puanlarının geçerliliğini değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Faktör yapısı ve güvenilirlik değerleri, ölçeğin araştırma örnekleminde yeterli ölçüm kararlılığı sağladığını göstermektedir. Elde edilen bulgular Tablo 3’te ayrıntılı biçimde sunulmaktadır.

Tablo 3: Minnesota iş doyumu ölçeği geçerlik ve güvenilirlik değerleri

Boyut	Maddeler	Faktör Yük Değerleri	Madde–Toplam Korelasyonu
İş Doyumu	“Kendi yeteneklerimi kullanabilme imkânı vermesi.”	,563	,511
	“Toplumda saygın bir kişi olma olanağı sağlaması.”	,557	,515
	“Çalışma şartları yönünden memnuniyet.”	,555	,484
	“Çalışma arkadaşlarının uyumu yönünden.”	,532	,476
	“Mesleği icra ederken kendi yöntemlerini kullanabilme fırsatı.”	,521	,467
	“İşimle ilgili kararların uygulanması yönünden memnuniyet.”	,506	,458
	“Yaptığım iş karşılığında başarı hissi oluşturmaması.”	,494	,449
	“Vicdani sorumluluk taşıma fırsatı vermesi.”	,495	,449
	“İşin sürekli meşgul edici olması.”	,490	,446
	“Düşüncelerimi özgürce ifade edebilme imkânı vermesi.”	,478	,440
	“Geleceğe dair güven hissi oluşturmaması.”	,477	,448
	“Ücret düzeyi yönünden doyum.”	,473	,437
	“Terfi imkânı olması yönünden memnuniyet.”	,472	,430
	“İnsanları yönlendirme fırsatı vermesi.”	,470	,431
	“Ara sıra farklı işler yapabilme şansı.”	,468	,394
	“Yöneticinin liderlik yetkinliği yönünden memnuniyet.”	,427	,378
	“Bağımsız çalışma imkânı vermesi.”	,413	,510

	“Başkalrı için bir şeyler yapabilme hissi.”	,382	,358
	“Yaptığım iş karşılığında başarı duygusu hissedebilmek.”	,340	,308
	“Yöneticinin karar verme becerisi yönünden memnuniyet.”	,340	,311
Açıklanan toplam varyans (%)			22,74
Güvenirlilik katsayısı (Cronbach Alfa)			0,853

Tablo 3, Minnesota İş Doyumu Ölçeği’ne ilişkin faktör yük değerleri, madde–toplam korelasyonları ve iç tutarlılık katsayısını göstermektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu bir faktör yapısı sergilediği belirlenmiştir. İlk çözümde çok faktörlü bir yapı ortaya çıkmış olsa da her bir faktörün az sayıda maddeyle temsil edilmesi, anlamlı alt boyutlar oluşturmaması ve teorik açıdan açıklanamaması nedeniyle tek faktörlü çözüme odaklanılmıştır. Bu yaklaşımın ölçeğin iş doyumunu bütüncül biçimde değerlendirme amacına daha uygun olduğu görülmüştür. İş doyumuna boyutuna ait faktör yüklerinin ,340 ile ,563 arasında değişmesi, maddelerin ölçtükleri yapıyla uyumlu hata payı içinde ilişkilendiğini göstermektedir. Madde–toplam korelasyon değerlerinin ,308 ile ,515 arasında olması ise maddelerin ölçeğin genel bütünlüğüne anlamlı katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Tek faktörlü yapının açıkladığı varyans oranı %22,74 olup sosyal bilimler alanı için kabul edilebilir düzeyde sayılmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı olan ,853 değeri ise ölçüm aracının iç tutarlılığının iyi olduğunu göstermekte, iş doyumunu ölçümlerinin örneklemde güvenilir biçimde yapılabildiğine işaret etmektedir. Bu bulgular Minnesota İş Doyumu Ölçeği’nin bu araştırmada kullanılan Türkçe formunun psikometrik açıdan yeterli niteliğe sahip olduğunu ve ergoterapistler üzerinde iş doyumunu düzeylerinin değerlendirilmesine uygun olduğunu göstermektedir.

Duygusal Zekâ Ölçeği Betimsel Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların duygusal zekâ düzeylerine ilişkin betimsel istatistiksel bulgular sunulmaktadır.

Rotterdam Duygusal Zekâ Ölçeği'nin 28 maddesine verilen yanıtların ortalama ve standart sapma değerleri değerlendirilmiştir. Maddelerin her biri bireyin kendini ve başkalarını anlama, duyguları tanıma, yönetme ve uygun sosyal etkileşim davranışlarını gösterebilme kapasitesini ölçmektedir. Bu doğrultuda elde edilen ortalamalar, örneklem grubunun duygusal zekâ yeterliklerinin genel düzeyini temsil etmektedir. Betimsel analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Duygusal zekâ ölçeği maddeleri ve toplam puanına ilişkin betimsel istatistikler

Boyut	Form Maddesi	Ortalama ($\bar{X}$)	Standart Sapma (S_x)
Duygusal Zekâ	Her zaman ne hissettiğimin bilincindeyim.	4,29	,808
	Kendi duygularımı çok iyi ayırt edebilirim.	4,31	,800
	Kendi duygularımın farkındayım.	4,37	,720
	Neden öyle hissettiğimi anlarım.	4,45	,770
	Hangi duyguları yaşadığımı bilirim.	4,42	,713
	Hissettiklerimi açıklayabilirim.	4,28	,830
	Beni etkileyen olayları doğru tanımlayabilirim.	4,31	,761
	Çevremdeki insanların duygularının farkındayım.	4,38	,801
	Başkalarının hangi duygular içinde olduğunu bilirim.	4,34	,728
	İnsanların ne hissettiğini anlayabilirim.	4,27	,815
	Çevremdeki insanlarla empati kurabilirim.	4,30	,823
	İnsanların neden öyle hissettiklerini anlarım.	4,33	,726
	Başkalarının duygularını iyi ayırt edebilirim.	4,23	,790
	Başkalarımı etkileyen olayları tanımlayabilirim.	4,22	,824
	Kendi duygularımı kontrol edebilirim.	4,26	,848

Duygularımı bastırabilirim.	4,44	,715
Duygularımın beni kontrol etmesine izin vermem.	4,36	,746
Uygun olduğunda duygularımı dışa vururum.	4,35	,770
Öfkeli olsam bile sakin kalabilirim.	4,23	,763
Duygularımı gerektiğinde gizleyebilirim.	4,35	,744
Koşullara uygun duygusal tepki verebilirim.	4,26	,760
Başkalarının farklı hissetmesini sağlayabilirim.	4,23	,763
Başkasının ruh halini değiştirebilirim.	4,36	,772
Başkalarının duygularını coşturabilir veya yatıştırabilirim.	4,18	,783
Başkalarının duyguları üzerindeki etkim yüksektir.	4,36	,798
İnsanların duygusal durumlarını iyileştirmeyi bilirim.	4,23	,851
İnsanları nasıl etkileyeceğimi bilirim.	4,34	,831
Başkalarını sakinleştirebilirim.	4,43	,756
Toplam Duygusal Zekâ Puanı	4,31	,453

Tablo 4'te görüldüğü üzere katılımcıların duygusal zekâ düzeylerine ilişkin ortalama puan 5 üzerinden 4,31 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, örneklemin genel olarak yüksek düzeyde duygusal zekâ kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Standart sapma değerinin (,453) düşük olması ise katılımcıların duygusal zekâ düzeylerinin birbirine yakın olduğunu ve grupta belirgin bir farklılaşmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Maddeler düzeyinde incelendiğinde en yüksek ortalamanın 4,45 ile “Neden öyle hissettiğimi anlarım.” ifadesinde olduğu görülmektedir. Bu sonuç, katılımcıların içsel duygusal farkındalık ve duygu nedenlerini anlamlandırma becerilerinin güçlü olduğunu göstermektedir. En düşük ortalamanın ise 4,18 ile “Başkalarının duygularını coşturabilir veya yatıştırabilirim.” maddesinde olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu,

duygusal yönlendirme ve başkalarının duygularını değiştirme becerisinin görece daha düşük algılandığını düşündürmektedir.

Genel olarak duygusal zekâ ortalamalarının yüksek çıkması, ergoterapist örnekleminin duygusal farkındalık, empati, duygu düzenleme ve sosyal etkide bulunma kapasitesinin gelişmiş olduğuna işaret etmektedir. Ergoterapistler yoğun iletişim ve duygusal etkileşim içeren bir mesleki ortamda çalıştıklarından, bu becerilerin güçlü olması mesleğin niteliği ile uyumludur. Sonuçlar, örneklemdaki ergoterapistlerin mesleki pratiklerini destekleyebilecek bir duygusal yetkinlik profili taşıdığını göstermektedir.

İş doyumu ölçeği betimsel sonuçları

Bu bölümde katılımcıların Minnesota İş Doyumu Ölçeğinden elde ettikleri puanlara ilişkin betimsel istatistiksel bulgular sunulmaktadır. Ölçeğin her bir maddesine verilen ortalama yanıtlar ve standart sapma değerleri değerlendirilmiş; bu doğrultuda örneklemin iş doyumu düzeylerini temsil eden genel eğilim ortaya konmuştur. Betimsel bulgular, ergoterapistlerin iş deneyimlerinden sağladıkları memnuniyet düzeyi ile işin niteliği, çalışma koşulları, mesleki özerklik, ücret, terfi olanakları ve sosyal ilişkiler gibi boyutlar arasındaki algılarını yansıtmaktadır. İlgili analiz sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: İş doyumu ölçeği maddeleri ve toplam puanına ilişkin betimsel istatistikler

Boyut	Form Maddesi	Ortalama (X̄)	Standart Sapma (Sx)
İş Doyumu	Beni her zaman meşgul etmesi bakımından.	3,84	,929
	Bağımsız çalışma imkânının olması.	3,89	,909
	Ara sıra farklı işler yapabilme imkânı.	3,79	,924
	Toplumda saygın biri olma fırsatı sağlaması.	3,74	,981
	Yöneticinin çalışanları iyi yönetmesi bakımından.	3,82	,947

Yöneticinin karar verme becerileri bakımından.	3,67	,877
Vicdanî sorumluluk taşıma şansı vermesi.	3,74	,928
Güvenli bir gelecek sağlaması.	3,75	,968
Başkaları için bir şey yapma hissi.	3,79	,891
İnsanları yönlendirme fırsatı vermesi.	3,83	,922
Kendi yeteneklerimi kullanabilme fırsatı.	3,71	,935
İşle ilgili kararların uygulanması bakımından.	3,72	,954
Ücret düzeyi bakımından.	3,81	,940
Terfi imkânının olması yönünden.	3,83	,933
Fikirlerimi özgürce ifade edebilme imkânı vermesi.	3,76	,933
Çalışma koşulları yönünden.	3,81	,918
İş arkadaşlarının uyumu yönünden.	3,75	1,00
Yaptığım iş karşılığında takdir edilme yönünden.	3,66	,934
İş karşılığında başarı hissi.	3,72	,877
Mesleği icra ederken kendi yöntemlerimi kullanabilme fırsatı.	3,69	,895
Toplam İş Doyumu Puanı	3,76	,477

Tablo 5'e göre katılımcıların iş doyumu ortalaması 5 üzerinden 3,76 olarak belirlenmiştir. Bu değer, örneklemin iş doyumunun orta düzeyin üzerinde olduğunu, ancak yüksek düzeyde olmadığını göstermektedir. Standart sapma değerinin ,477 olması, iş doyumu puanlarının katılımcılar arasında büyük farklılıklar göstermediğini işaret etmektedir. Maddeler arasında en yüksek ortalamaya sahip olan ifade 3,89 puan ile "Bağımsız çalışma imkânının olması"dır. Bu bulgu, ergoterapistlerin özerklik ve bağımsız hareket edebilme olanaklarını iş doyumunun önemli bir bileşeni olarak değerlendirdiğini göstermektedir. En düşük ortalamaya sahip madde ise 3,66 ortalama ile "Yaptığım iş

karşılığında takdir edilmem” ifadesidir. Bu sonuç, katılımcıların başarılarının görünür kılınmasına ve geri bildirim almaya ilişkin beklentilerinin görece daha düşük karşılandığını düşündürmektedir.

Genel ortalamanın orta düzeyin üzerinde yer alması, örneklemdeki ergoterapistlerin işlerinden memnun olduğunu ancak bu memnuniyetin bazı boyutlarda sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu durum, ergoterapi mesleğinin insan odaklı yapısı, mesleki özerklik sağlayan çalışma koşulları ve başkalarına yardım etme motivasyonu gibi faktörlerin iş doyumuna olumlu katkı sunduğu şeklinde yorumlanabilir. İş doyum ve duygusal zekâ puanlarının dağılım özelliklerini belirlemek amacıyla normallik varsayımı test edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov analiz sonuçları hem iş doyum puanlarının ($K-S(100) = .207, p < .001$) hem de duygusal zekâ puanlarının ($K-S(100) = .243, p < .001$) normal dağılım göstermediğini ortaya koymuştur. Bunun üzerine analizlerde parametrik testler yerine dağılım varsayımı gerektirmeyen non-parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda değişkenler arası ilişkinin değerlendirilmesinde Spearman korelasyon analizi; grup farklılıklarının incelenmesinde ise Mann-Whitney U ve Kruskal-Wallis testleri tercih edilmiştir.

Değişkenler arası ilişkiler: Spearman korelasyonu

Araştırmanın bu bölümünde duygusal zekâ, iş doyum ve demografik değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır. Normal dağılım varsayımının karşılanmaması nedeniyle parametrik Pearson korelasyon analizi yerine Spearman rho korelasyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz yöntemi, değişkenler arasındaki yön ve ilişki düzeyini dağılım kısıtlaması olmaksızın değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Bulgular Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: Araştırma değişkenlerine ilişkin betimsel istatistikler ve spearman korelasyonu

Değişkenler	Ortalama (X̄)	Standart Sapma	1	2	3	4	5
1. Duygusal Zekâ	4,32	0,45	–				
2. İş Doyumu	3,77	0,48	,455**	–			
3. Yaş	26,03	1,22	,520**	,446**	–		
4. Cinsiyet (1=Kadın, 2=Erkek)	1,25	0,44	-,551**	,046	-,031	–	
5. Mesleki Deneyim	1,03	0,17	,051	,136	,266**	,034	–

Not: ** $p < .01$. Cinsiyet: 1=Kadın, 2=Erkek

Tablo 6’da görüldüğü üzere duygusal zekâ ile iş doyumu arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r_s = .455$, $p < .001$). Bu durum duygusal zekâ düzeyi yükseldikçe iş doyumunun da artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. İş doyumu ile yaş arasındaki ilişkinin de pozitif ve orta düzeyde anlamlı olması ($r_s = .446$, $p < .001$), mesleki olgunluk ve yaşam tecrübesinin iş memnuniyetinin artmasıyla bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Buna karşın iş doyumu ile cinsiyet ya da mesleki deneyim arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır ($p > .05$).

Duygusal zekâ ile yaş arasındaki ilişkinin pozitif ve orta düzeyde anlamlı olması ($r_s = .520$, $p < .001$), duyguların farkına varma, düzenleme ve ifade etme becerilerinin yaşla birlikte güçlenebileceğini göstermektedir. Diğer önemli sonuç ise cinsiyet değişkeni ile duygusal zekâ arasındaki negatif yönlü ve güçlüye yakın anlamlı ilişkidir ($r_s = -.551$, $p < .001$). Cinsiyetin 1 = kadın, 2 = erkek olarak kodlanmış olması dikkate alındığında, bu bulgu kadınların duygusal zekâ seviyelerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Son olarak yaş ile mesleki deneyim arasındaki pozitif anlamlı ilişki ($r_s = .266$, $p < .01$) beklenen bir bulgu olup, çalışma yaşamı süresinin yaşla paralel ilerlediğini doğrulamaktadır.

İş Doyumunun yordayıcıları: Çoklu regresyon Analizi

Bu bölümde duygusal zekâ, yaş, cinsiyet ve mesleki deneyimin iş doyumunu yordama düzeylerini değerlendiren çoklu regresyon analizine ilişkin bulgular sunulmaktadır. Modelin açıklayıcılık gücü, bağımsız değişkenlerin ağırlıklı etkileri, anlamlılık düzeyleri ve olası çoklu doğrusal bağlantı sorunları analiz edilmiştir. Analiz çıktıları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Duygusal zeka, yaş, cinsiyet ve deneyimin iş doyumunu yordamasına ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Std. Hata	β	t	p	Tolerance	VIF
Sabit	-2,181	,572	–	-3,811	,000	–	–
Duygusal Zekâ	1,109	,096	1,053	11,594	,000	,368	2,721
Yaş	,003	,029	,009	,115	,908	,542	1,846
Cinsiyet	,752	,084	,685	8,966	,000	,519	1,928
Mesleki Deneyim	,128	,162	,046	,794	,429	,899	1,112

Bağımlı Değişken: İş Doyumu

Bağımsız Değişken: Duygusal Zeka, Yaş, Cinsiyet, Mesleki Deneyim

Tablo 7’de görülen regresyon sonuçları modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($F(4,95)=58,707$; $p<.001$). Bu bulgu, bağımsız değişkenlerin iş doyumunu açıklamada anlamlı katkı sağladığını doğrulamaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı riskinin değerlendirilmesi amacıyla Tolerans ve VIF değerleri incelenmiştir. Yaş, cinsiyet ve deneyim değişkenleri için Tolerans değerlerinin 0.2’nin üzerinde, VIF değerlerinin ise 10’un altında olması, modelde ciddi bir çoklu bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte duygusal zekâ değişkeninin Tolerans değerinin görece daha düşük olması ve standartlaştırılmış beta katsayısının 1.053 gibi yüksek bir değer göstermesi, bu değişkenin modele olan etkisinin yorumlanmasında dikkatli olunması gerektiğini düşündürmektedir.

Duygusal zekânın ($\beta = 1.053$, $p < .001$) ve cinsiyetin ($\beta = .685$, $p < .001$) iş doyumu üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle duygusal zekâ düzeyi yükseldikçe iş doyumu artmakta, ayrıca kadın katılımcıların iş doyumu

düzeylerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşılık yaş ve mesleki deneyim değişkenlerinin iş doyumunda anlamlı bir etkisi bulunmamıştır ($p > .05$). Genel sonuçlar değerlendirildiğinde, iş doyumunu üzerinde duygusal zekâ ve cinsiyetin belirleyici iki unsur olduğu; ancak duygusal zekânın etkisinin açıklanmasında model katsayılarının dikkatle değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Cinsiyete göre duygusal zekâ ve iş doyumunu farklılıkları

Katılımcıların duygusal zekâ ve iş doyumunu puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla normallik varsayımı sağlanmadığından Mann-Whitney U testi uygulanmıştır. Bu analize ilişkin bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Cinsiyete göre duygusal zekâ ve iş doyumunu puanlarının Mann-Whitney U testi sonuçları

Değişken	Cinsiyet	N	Ortalama Sıra	U	Z	p
Duygusal Zekâ	Kadın	75	59,67	250,00	-5,484	.000**
	Erkek	25	23,00			
İş Doyumu	Kadın	75	49,74	880,50	-0,455	.649
	Erkek	25	52,78			

Not: ** $p < .01$

Tablo 8’de görüldüğü üzere, cinsiyet değişkenine göre yapılan Mann-Whitney U testinde kadın katılımcıların duygusal zekâ puanlarının erkeklere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu saptanmıştır ($U = 250.00$, $p < .001$). Buna karşın iş doyumunu puanlarının kadınlar ve erkekler arasında anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir ($p > .05$). Bu durum ergoterapistlerde duygusal farkındalık, empati ve duygu düzenleme becerilerinin kadınlarda daha gelişmiş olabileceğine işaret ederken, iş doyumunu algısının cinsiyet temelli farklılaşmadığını göstermektedir.

Mesleki deneyime göre duygusal zekâ ve iş doyumunu farklılıkları

Katılımcıların duygusal zekâ ve iş doyumunu puanlarının mesleki deneyim sürelerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Bu analize ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Mesleki deneyime göre duygusal zekâ ve iş doyumu puanlarının Kruskal-Wallis testi sonuçları

Değişken	Deneyim Yılı	N	Ortalama Sıra	χ^2	Anlamlı Fark	p	Etki Büyüklüğü
Duygusal Zekâ Puanı	1-5 yıl	97	50,21	,256	Yok	,613	-
	6-10 yıl	3	58,83				
İş Doyumu Puanı	1-5 yıl	97	49,81	1,840	Yok	,175	-
	6-10 yıl	3	72,83				

Tablo 9 incelendiğinde katılımcıların mesleki deneyim sürelerine göre duygusal zekâ ve iş doyumu puanlarının istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Deneyim değişkeni üç kategori olarak kodlanmış olmasına rağmen örnekleme yalnızca ilk iki grupta katılımcı yer aldığı ve 11 yıl üzeri deneyime sahip kimse bulunmadığı belirlenmiştir. Buna göre gerçekleştirilen Kruskal-Wallis testi sonucunda, mesleki deneyim süresine ilişkin duygusal zekâ ($H(1)=.256$, $p=.613$) ve iş doyumu ($H(1)=1.840$, $p=.175$) puanları açısından anlamlı fark bulunmamıştır. Anlamlı sonuç elde edilmediğinden tabloya etki büyüklüğü veya anlamlı fark değerleri eklenmemiştir.

Tartışma

Ergoterapi mesleği doğası gereği bireylerle yoğun iletişim, duygusal etkileşim ve motivasyon yönetimi gerektiren bir alandır. Bu nedenle ergoterapistlerin mesleki yeterlilikleri yalnızca teknik bilgi ya da klinik becerilerle sınırlı değildir. Duygusal farkındalık, empati, duyguları düzenleyebilme ve kişiler arası ilişkileri yönetme gibi psikososyal beceriler tedavi süreçlerini doğrudan etkiler. Araştırmadan elde edilen bulgular, Türkiye'deki ergoterapistlerin yüksek düzeyde duygusal zekâ sergilediklerini ve bunun mesleki doyumlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, duygusal zekânın iş yaşamında performans ve refahı artıran

tamamlayıcı bir yetkinlik olduğunu savunan kuramsal yaklaşımlarla uyumludur (Goleman, 1998; Sy, Tram, & O'Hara, 2006:461).

Araştırmanın dikkat çekici bulgularından biri, kadın ergoterapistlerin erkek meslektaşlarına kıyasla daha yüksek duygusal zekâ puanlarına sahip olmalarıdır. Sağlık hizmetlerinde kadınların empati ve duygusal farkındalık boyutlarında daha güçlü bir profil çizdiği, daha önce yapılmış klinik ve örgütsel psikoloji çalışmalarında da belirtilmektedir (Pekaar et al., 2018:97; Brackett, Rivers, & Salovey, 2011:88). Bu durum ergoterapinin hasta merkezli doğasıyla birleştiğinde, kadın çalışanların terapötik ilişki kurmada doğal avantajlara sahip olabileceğine işaret etmektedir. Ancak bu bulgu, erkek ergoterapistlerde duygusal zekânın geliştirilebilir olduğunu; eğitim, süpervizyon ve refleksiyon uygulamalarının bu farkı azaltmada etkili olabileceğini de göstermektedir.

Yaş ve iş doyumunu arasındaki pozitif ilişki, mesleki olgunlaşmanın ergoterapide anlam bulma, kendini gerçekleştirme ve profesyonel kimlik gelişimiyle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Türkiye’de iş doyumunu inceleyen çalışmalar da, deneyim arttıkça rol belirsizliği azaldığını, kişinin meslekle özdeşleşmesinin güçlendiğini ve sorumlulukların daha anlamlı hâle geldiğini vurgulamaktadır (Özkalp, 1996; Varol, 2010). Bu araştırmada iş deneyimi süresiyle iş doyumunu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaması ise, ergoterapi mesleğinde yalnızca kıdemin değil bireysel adaptasyon, kurum kültürü ve iş ortamı gibi değişkenlerin de etkili olduğunu göstermektedir.

Minnesota İş Doyumu Ölçeği üzerinden elde edilen bulgular, ergoterapistlerin iş doyumunun dışsal faktörlerden ziyade içsel unsurlarla daha güçlü ilişki gösterdiğini düşündürmektedir. Bağımsız çalışabilme, sorumluluk alma, vicdani anlam yaratma ve beceri kullanma gibi faktörler, örgütsel koşullardan daha belirleyici görünmektedir. Bu durum, içsel motivasyonu besleyen duygusal zekâ boyutlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim duygusal farkındalık, özyönetim ve içsel motivasyonun iş doyumunu açıklayan temel

bileşenler olduğu pek çok çalışma tarafından desteklenmektedir (Baltaş, 2009; Gürbüz & Yüksel, 2008:174).

Genel olarak bu bulgular, ergoterapi mesleğinde duygusal zekânın bir “kişisel özellik” olmanın ötesinde, mesleki sürdürülebilirliği, terapötik ilişkiyi ve hizmet kalitesini etkileyen bir profesyonel yeterlilik olduğunu göstermektedir. Kurum içi destek mekanizmalarının, eğitim programlarının ve süpervizyon uygulamalarının yalnızca teknik becerileri değil, duygusal becerileri de güçlendirecek şekilde tasarlanması bu nedenle kritik görünmektedir. Bu tartışma doğrultusunda ergoterapi eğitiminin müfredatında öz farkındalık temelli öğrenme, empati eğitimi, stres yönetimi ve duygusal dayanıklılık gibi içeriklere daha güçlü yer verilmesinin hem mesleki doyumu artıracığı hem de tükenmişliği azaltacağı öngörülebilir. Böyle bir yaklaşım, hizmet kalitesine ve danışan memnuniyetine dolaylı olarak katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Bu bölümde, ergoterapistlerde duygusal zekâ ile iş doyumu arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmadan elde edilen bulgular bütüncül ve mesleğe özgü bir çerçevede değerlendirilmektedir. Çalışmanın genel sonuçları, duygusal zekânın sadece bireysel bir kişilik özelliği değil, mesleki doyumu, terapötik süreci ve profesyonel sürdürülebilirliği etkileyen önemli bir mesleki yeterlilik olduğunu ortaya koymuştur.

Elde edilen bulgular, Türkiye’deki ergoterapistlerin yüksek düzeyde duygusal farkındalığa ve gelişmiş kişiler arası becerilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum ergoterapinin doğasıyla uyumludur; çünkü mesleğin temelinde danışanla güven ilişkisi kurmak, duyguları okuyabilmek ve bireyin ihtiyaçlarına uygun yanıt üretebilmek vardır. Duygusal zekânın yüksek olması, iş doyumunu artırıcı bir işlev görmektedir. Araştırma sonuçları, duygusal zekâ yükseldikçe ergoterapistlerin işlerinden daha fazla tatmin duyduklarını, mesleki anlam ve motivasyonlarının güçlendiğini göstermektedir. Böylece duygusal zekâ, ergoterapi

uygulamalarında hem bireysel dayanıklılık hem de çalışma yaşamı kalitesi açısından kritik bir belirleyici olarak görülmektedir.

Bu ilişki cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde, kadın ergoterapistlerin erkek meslektaşlarına göre daha yüksek duygusal zekâ düzeylerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu durum, kadınların empati, bakım verme ve ilişki yönetimi becerilerinde daha güçlü performans gösterdiğini belirten literatürle uyumludur. Ancak bu bulgu, erkek ergoterapistlerin duygusal becerilerinin geliştirilebileceğini de göstermektedir; nitekim duygusal zekâ öğrenilebilen, uygulama ve geri bildirim yoluyla geliştirilebilen bir kapasitedir.

Yaş değişkenine ilişkin bulgular ise, duygusal zekâ ile iş doyumunun yaşla birlikte olumlu yönde geliştiğini düşündürmektedir. Deneyim süresi tek başına belirleyici olmamakla birlikte, mesleki olgunluk ve bireysel uyumun iş doyumunu güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, ergoterapide sadece kıdemin değil; öğrenmeye açıklık, kişisel farkındalık ve meslekle özdeşleşme süreçlerinin önemli olduğunu göstermektedir.

Genel olarak bu çalışmanın sonuçları, ergoterapi mesleğinde duygusal zekânın hem klinik etkinlik hem de mesleki refah için temel bir unsur olduğunu işaret etmektedir. Ergoterapistlerin duygusal kaynaklarını tanıyabilmeleri, kendi içsel süreçlerini yönetebilmeleri ve danışanlarının duygularını doğru yorumlayabilmeleri, yalnızca tedavi başarısını değil mesleki doyumunu da artırmaktadır. Dolayısıyla duygusal zekâ, ergoterapi eğitim müfredatı, insan kaynakları uygulamaları, hizmet içi eğitimler ve kurum kültürü politikaları içinde stratejik bir alan olarak ele alınmalıdır.

Bu perspektiften bakıldığında, ergoterapi alanında mesleki doyumunu artırmaya yönelik girişimler yalnızca çalışma koşullarını iyileştirmekle sınırlı kalmamalı; duygusal becerilerin desteklenmesi, süpervizyon süreçlerinin güçlendirilmesi, danışanla iletişim ve öz farkındalık eğitimlerinin kurumsal yapıya dahil edilmesi gibi bütüncül yaklaşımları içermelidir. Böyle bir yaklaşım,

ergoterapistlerin tükenmişlik riskini azaltırken hizmet kalitesini ve mesleki bağlılığı artıracaktır.

Kaynakça

Asqarova, S. (2024). Yaşam kalitesi ve ergoterapi. *Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Teknolojileri Dergisi*, 1(1), 1–4.

Baltaş, A. (2009). *Duygusal zekâ: İnsan ilişkilerinde başarı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bar-On, R. (1997). *Emotional quotient inventory: Technical manual*. Toronto: Multi-Health Systems.

Brackett, M. A., Rivers, S. E., & Salovey, P. (2011). Emotional intelligence: Implications for personal, social, academic, and workplace success. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 88–103.
doi:10.1111/j.1751-9004.2010.00334.x

Büyükbayram, A., & Gürkan, A. (2014). Hemşirelerin iş doyumunda duygusal zekânın rolü. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 5(1), 41–48.

Demirci, O. O. (2017). Ergoterapi: Geleceğin mesleği olabilecek bir meslek alanı. *Klinik Psikiyatri*, 20, 59–65.

Engin, E., & Özgür, G. (2004). The relationship between the sleep pattern characteristics and job satisfaction of intensive care nurses. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 45–55.

Ergüç, G. (2000). Sağlık personelinin kişisel özelliklerine göre iş doyumunu üzerine bir inceleme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(3), 7–40.

Ertürk, E., & Keçecioğlu, T. (2012). Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 12(1), 39–52.

Frolek Clark, G., Niblock, J., Crane Vos, T., Lieberman, D., & Hunter, E. G. (2021). Systematic review of occupational therapy interventions to enhance cognitive development in children 0–5 years: Part 1, identified diagnoses. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*, 14(4), 466–485.

Goleman, D. (1998). *İşbaşında duygusal zekâ* (Çev. H. Balkara). İstanbul: Varlık Yayınları.

Gönül, F., & Çalık, A. (2022). Duygusal zekâ, iş doyumu ve tükenmişlik ilişkisi: Hastane çalışanları üzerinde bir araştırma. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 41–50.

Gürbüz, S., & Yüksel, M. (2008). Çalışma ortamında duygusal zekâ: İş performansı, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 174–190.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (32. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kielhofner, G. (2008). *Model of human occupation: Theory and application* (4th ed.). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

Kocademir, F. N., Özata Değerli, M. N., & Altuntaş, O. (2023). Ergoterapi öğrencilerinin toplumsal duyarlılığı, empati becerileri ve etik değerlere yatkınlığının incelenmesi. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 11(3), 65–74.

Küçükkendireci, H., Batı, S., Gök, T., & Güler, Y. R. (2017). Sağlık çalışanlarında iş doyumu düzeyinin belirlenmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 13, 37–66.

Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (ss. 1297–1349). Chicago: Rand McNally.

Lu, H., Barriball, K. L., Zhang, X., & While, A. E. (2012). Job satisfaction among hospital nurses revisited: A systematic review. *International Journal of Nursing Studies*, 49(8), 1017–1038. doi:10.1016/j.ijnurstu.2011.11.009

Maslach, C., & Leiter, M. (2016). Understanding the burnout experience: Recent research and its implications for psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2), 103–111. doi:10.1002/wps.20311

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197–215.

Özkalp, E. (1996). *İş doyumu ve örgütsel bağlanma: Bir araştırma*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Pekaar, K. A., van der Linden, D., Bakker, A. B., & Born, M. P. (2018). Emotional intelligence and job performance. *Human Performance*, 31(2), 97–118. doi:10.1080/08959285.2018.1439838

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9, 185–211.

Schutte, N. S., Malouff, J. M., Thorsteinsson, E. B., Bhullar, N., & Rooke, S. E. (2007). Emotional intelligence and health. *Personality and Individual Differences*, 42(6), 921–933. doi:10.1016/j.paid.2006.09.003

Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work. *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322–337. doi:10.1177/1069072711436160

Sy, T., Tram, S., & O'Hara, L. A. (2006). Relation of employee and manager emotional intelligence to job satisfaction. *Journal of Vocational Behavior*, 68(3), 461–473. doi:10.1016/j.jvb.2005.10.003

Şahin, S., Aydoğdu, B., & Yoldaş, C. (2011). Duygusal zekâ ve iş doyumunu arasındaki ilişkiler. *İlköğretim Online*, 10(3), 974–990.

Tanrıöğen, A., & Türker, B. (2019). Rotterdam duygusal zekâ ölçeği Türkçe formu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(56), 45–62.

Taş, Ö. (2012). Örgütsel bağlılık, örgütsel güven ve iş doyumunu arasındaki ilişki: Özel bir hastane örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Taylor, R. (2019). *Kielhofner's model of human occupation: Theory and application* (5th ed.). Philadelphia: Wolters Kluwer.

Varol, F. (2010). Öğretmenlerin iş doyum düzeyleri ile örgütsel destek algıları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Wong, C. S., & Law, K. S. (2002). The effects of leader and follower emotional intelligence. *The Leadership Quarterly*, 13(3), 243–274.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yaşar, M. E., & Gönül, F. (2024). Duygusal zekânın iş stresi üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1111–1132.

BÖLÜM 2

GÜÇ: SÖMÜRÜNÜN DİNAMOSU

MEHMET RECEP TAŞ¹

Giriş

İnsanı anlamaya yönelik her düşünce, onu yalnızca kültürel ve siyasal kurumların öznesi olarak değil, daha temel, daha ilksel bir güdüyle hareket eden bir canlı olarak kavramayı gerektirir. Bu güdü, burada emperyal güdü olarak adlandırılan ve canlılığın biyolojik kodlarına işlenmiş bir yönelim olarak düşünülebilir. Canlının önce varlığını güvenceye almak, sonra sınırlarını genişletmek (güçlenmek), çevresini denetim altına almak ve nihayet o çeperdeki öteki veya ötekiler üzerinde hakimiyet kurma güdüsü. Emperyal güdü, yalnızca tehlikeye verilen içgüdüsel bir tepki değil; tehlike ortadan kalktıktan sonra dahi varlığını sürdüren, canlıyı sürekli büyümeye, yayılmaya ve ele geçirmeye sevk eden bir iç dürtüdür. Tıpkı beynin tehdit geçse bile çevreyi taramaya devam eden nörolojik devreleri gibi, insan da güvende olduğu anlarda bile daha fazla güç arayışını sürdürür. Çünkü canlı için varlık, genişleme olmadan tamamlanmaz.

¹ Doçent Dr, Van YYÜ Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-5838-1948

Bu noktada güç, emperyal güdünün tezahür ettiği en etkili araçtır. Emperyal güdü, kendini gerçekleştirmek için güce ihtiyaç duyar; güç yoksa bu güdü realize edilemez ve güçsüz özne başkalarının emperyal güdüsünün nesnesine dönüşür. Bu nedenle güç, insanın yalnızca toplumsal hiyerarşilerde elde ettiği bir pozisyon değil; varlığın devamından hakimiyet kurmaya uzanan tüm davranışlarının kaynağını oluşturan bir stratejik gerekliliktir. İlkel topluluklarda kas gücü ve silah neyse, tarım toplumlarında toprak, sanayi çağında sermaye, modern dönemde bilgi, günümüzde ise veri, algoritmalar ve bilişsel manipülasyon odur. Emperyal güdünün kendini gerçekleştirmek için seçtiği, çağa ve zamanın ruhuna uygun güç biçimleri. Bu nedenle güç, tekil bir kavram değil; zamanın ruhuna göre şekillenen çok katmanlı bir kapasite olup; fiziksel, ekonomik, siyasal, kültürel, bilimsel, teknolojik ve bilişsel güç diye kategorize edilebilir. İnsan, emperyal güdünün yönlendirmesiyle bu güç türlerini üretir, biriktirir ve en düşük maliyetle en yüksek verim sağlayacak biçimde kullanır. Gücün nasıl elde edildiği her çağda değişebilir; ama gücü istemenin nedeni değişmez. Emperyal güdü, varlığını büyötmek ister. Dolayısıyla güç, bir amaçtan çok bu genişleme arzusunun aracı, sömürünün ise bu aracın en rasyonel sonucu olduğu söylenebilir.

Toplumsal düzeye gelindiğinde güç, yalnızca emir verme ya da zor kullanma kapasitesi olmaktan çıkar; anlam üretme, sınır çizme, meşruiyet kurma, rıza inşa etme yetisine dönüşür. Nietzsche'nin yaşamın özünü 'güç istenci' ile açıklaması, bu içsel yönelimi felsefi düzlemde yorumlarken; Foucault'nun gücü disiplin, bilgi ve beden üzerinde dolaşan bir ilişkiler ağı olarak kavramsallaştırması, gücün toplumsal dokuya nasıl nüfuz ettiğini gösterir. Gramsci'nin hegemonya anlayışında ise güç, yalnızca baskı değil, bireyin kendi zihninde içselleştirdiği düzenin adı olur. Böylece güç hem görünür tahakkümün hem de görünmez rızanın kaynağı haline gelir.

Bu nedenle tarih, sömürünün sürekli biçim değiştirme hikayesi çerçevesinde şekillenmiştir. Askeri fetihlerden ticaret kolonilerine; disipliner toplumdan tüketim kültürüne; gözetim kapitalizminden bilişsel yönlendirmeye uzanan uzun bir hat şeklinde oluşmuştur. Fakat bütün bu dönüşümlere rağmen değişmeyen tek şey, emperyal güdünün canlıyı genişlemeye sevk eden itkisidir. Sömürünün biçimleri değişir, araçları değişir, meşruiyet mekanizmaları değişir; fakat sömürüyü mümkün kılan dinamik değişmez. Yani emperyal güdü zamanın ruhuna uygun araçlarla güç üretir, ürettiği güç ile öteki/ötekiler üzerinde tahakküm kurar ve sömürür. Dünya tarihi bu yönde işleyen bir döngüden ibarettir.

Bu bölüm, bu temel mantığı görünür kılmayı hedeflemektedir. Sorulan soru yalnızca ‘güç nedir?’ sorusu değildir. Aynı zamanda ‘güç neden vardır?’, ‘güç neden üretilir?’, ‘neden birikir?’, ‘neden kaçınılmaz olarak sömürüye evrilir?’ sorularıdır da. Yanıt ise antropolojik, biyolojik ve toplumsal düzeylerin birbirine kenetlendiği bu yapısal ilişkide yatar. İnsan, doğduğu andan itibaren emperyal güdünün ivmesiyle hareket eder; güç, bu ivmenin aracıdır; sömürü ise bu aracın en düşük maliyetli uygulamasıdır.

Gücü anlamak, yalnızca iktidarın tekniklerini değil; insanın varoluş ritmini, tarihin akışını ve modern dünyanın görünmez hakimiyet mekanizmalarını anlamaktan da geçer. Bu bölüm, gücün bu derin ve çok katmanlı doğasını çözümleyerek hem geçmişin tahakküm biçimlerini hem de çağımızın yeni sömürü düzenlerini kavramak için bir temel sunacaktır. Çünkü insanın genişleme arzusu durmaz; yalnızca araç değiştirir. Ve bu araçları anlamak, hem insanı hem de tarihi anlamak demektir.

Güç Nedir? Tanım ve Disiplinlerarası Yaklaşımlar

Güç, insanlık tarihinin ve toplumsal ilişkilerin en merkezi, fakat aynı zamanda en tartışmalı kavramlarından biridir. Etimolojik olarak Latince potere (yapabilmek) kökünden türeyen kavram, hem

eyleme kapasitesine hem de başkaları üzerinde tahakküm kurma olasılığına işaret eder. Sosyolojiden felsefeye, siyaset biliminden psikolojiye kadar farklı disiplinler, gücü insan doğasının ve toplumsal düzenin açıklanmasında temel kavramlardan biri olarak görmüştür. Çünkü güç olmadan sömürü yapılamaz; emperyal güdünün işleyebilmesi için mutlaka belirli bir güç biçiminin üretilmiş ve elde edilmiş olması gerekir.

Gücü toplumsal ilişkiler bağlamında tanımlayan en önemli düşünürlerden biri olan Max Weber, gücü şöyle tanımlar: “Güç, bir kişinin sosyal ilişkiler içinde, direnişe rağmen de olsa, kendi isteğini yerine getirme olasılığıdır” (1978, s. 53). Weber’in bu tanımı, gücü bireysel iradenin direnişe rağmen kendini dayatabilme kapasitesiyle sınırlar ve toplumsal ilişkilerin temelini bu mücadeleye dayandırır. Hannah Arendt, Weber’den ayrılarak gücü bireysel değil kolektif bir olgu olarak görür. Ona göre: “Güç, yalnızca eyleme değil, birlikte eyleme yetisine karşılık gelir. Güç hiçbir zaman bireyin mülkü değildir; bir gruba aittir ve yalnızca grup bir arada kaldığı sürece varlığını sürdürür” (1970, s. 44). Bu yaklaşım, gücün kaynağını ortaklıkta görür, fakat aynı zamanda onun merkezileşmesiyle sömürünün nasıl artabileceğini de ima eder. Michel Foucault ise gücü modern düşüncede kökten dönüştürmüştür. Foucault’ya göre güç belirli aktörlerin veya kurumların sahip olduğu bir mülk değil, toplumsal ilişkilerin bütününde işleyen dağınık bir stratejik durumdur. Şöyle der Foucault: “Güç her yerdedir; her şeyi kuşattığı için değil, her yerden geldiği için. Güç ne bir kurumdur ne bir yapı; bize verilmiş bir kuvvet de değildir. Toplumdaki karmaşık stratejik bir durumun adıdır” (1978, s. 93). Foucault’nun bu yaklaşımı, gücü sadece zor veya şiddet olarak değil, bilgi, söylem ve pratikler aracılığıyla sürekli yeniden üretilen bir dinamik olarak anlamamızı sağlar. Bu farklı teorik yaklaşımlar, gücün doğasını açıklamanın zorluğunu da göstermektedir aynı zamanda. Weber’in bireysel irade vurgusu, Arendt’in kolektif eylem yorumu ve Foucault’nun ilişkisel

ağa dayalı gücü, farklı yönlerden haklılık taşır. Ancak bu farklılıkların arkasında birleşen bir ortak nokta vardır. O da şudur ki; güç, toplumsal yaşamın ve insan ilişkilerinin vazgeçilmez bir dinamiğidir.

Nietzsche (1968), ahlakın soykütüğünü çıkarırken iktidarın içkin dürtüsünü ‘güç istenci’ (der Wille zur Macht) olarak tanımlar. Bu istencin; üstün gelme arzusu, yani emperyal güdü kavramıyla evrimsel bir ortak zeminde buluştuğunu söylemek mümkündür. Canlı, doğduğu andan itibaren güç biriktirmek ister; toplumlar da zamanın ruhunu yakaladıkça bu istenci daha incelikli araçlarla işletir. Nietzsche’ye göre, bütün kültürel sistemler (din, ahlak, devlet, bilgi vb.) bu istencin farklı biçimlerdeki dışavurumlarıdır. Güç, bastırıldığında bile başka biçimlerde ortaya çıkar. ‘Köle ahlakı’ kavramı, sömürünün psikolojik temellerini anlamak açısından önemlidir. Güçsüz olan, güçlüye karşı doğrudan koyamadığı için ‘erdem’i bir silah olarak kullanır. İtaat, tevazu ve merhamet gibi değerleri üstün kılarak kendi zayıflığını meşrulaştırır. Böylece güçsüz, güçlüye değil, kendi ideallerine boyun eğer. Bu tersine çevrilmiş değerler sistemi, modern ideolojilerin temelini oluşturur. Emperyal güdü, bu tersine çevirme mekanizmasını tersine kullanarak, ahlaki değerleri hegemonik amaçlarla yeniden inşa eder. Nietzscheci bakış açısıyla, modern sömürü biçimleri “erdem” kisvesi altında işleyen güç istenci stratejileridir. Özgürlük, ilerleme, barış, demokrasi gibi kavramlar çoğu kez yeni tahakküm biçimlerinin ahlaki maskeleri haline gelmiştir.

Bu kuramsal tanımları biyolojik ve antropolojik düzeyle ilişkilendirdiğimizde, güç arayışının yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda evrimsel bir zorunluluk olduğunu görürüz. Canlı, doğduğu andan itibaren bütün enerjisini güç elde etmeye yöneltir. Güç elde etme mücadelesi, varoluşsal bir dürtüdür. Richard Dawkins’in (1976) bencil gen kavramı, tüm canlıların kendi genetik sürekliliğini güvence altına almak için rekabet halinde olduğunu savunur. Bu

rekabet, güç arayışının biyolojik kökenini ortaya koyar. İnsan ise diğer canlılardan farklı olarak, bu güdüyü yalnızca hayatta kalma amacıyla değil, sınırsız bir kaynak birikimi, sürekli genişleme-büyüme, ötekini kontrol ve tahakküm altına alma ve nihayetinde sahip olduklarına el koyma için kullanır.

Burada ‘zamanın ruhu’(zeithgeist) kavramı belirleyici hale gelir. Her çağda güç, dönemin koşullarına uygun biçimlerde üretilmiştir. İlkel topluluklarda güç, fiziksel üstünlük ve savaş becerileriyle; tarım toplumlarında güç, su kaynaklarının kontrolü ve üretim fazlasının yönetimiyle; modern çağda bilimsel bilgi ve teknolojik ilerlemelerle elde edilmiş; günümüzde ise bilişsel yönlendirme ve dijital kontrol aracılığıyla tesis edilmektedir. Bu değişim, emperyal güdünün sürekliliği içinde araçların, maliyet minimizasyonuna göre evrildiğini gösterir. Daha az maliyetle daha kalıcı sömürü imkanı veren araçlar, tarih boyunca gücün yeni biçimleri olmuştur. Gücü sürekli olarak artırmak, bireylerin ve toplumların varlığını sürdürebilmelerinin önkoşuludur. Eğer birey veya toplum bulunduğu durumu sadece korumakla yetinir, mevcut gücüne yeni bir şey eklemese, durağan hale gelir. Bu ise entropi yasasının toplumsal düzeydeki karşılığıdır. Durağanlık zayıflamaya, zayıflama çürümeye, çürüme ise yıkılışa yol açar. Tarihsel örnekler bu yasayı doğrulamaktadır. Roma İmparatorluğu yenilikçi dinamizmini kaybettiğinde çökmüş, Osmanlı İmparatorluğu bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramadığında gerilemiştir. Buna karşılık zamanın ruhunu yakalayıp gücünü artıran toplumlar (örneğin modernleşme sürecinde Avrupa devletleri) emperyal güdünün başat aktörleri haline gelmiştir.

Modern toplumlar bu döngüyü sınırlamak için gücün tek elde toplanmasının iç sömürüyü artırdığını gözlemlemiş ve bu nedenle gücü dağıtma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Emile Durkheim’ın The Division of Labour in Society adlı eserinde ortaya koyduğu ayrımla, mekanik toplumlar güç bir merkezde yoğunlaşırken,

organik toplumlarda iş bölümü ve farklı kurumlar aracılığıyla güç daha dengeli dağılır (1984, s. 85). Bu dağılım, hem iç sömürüyü sınırlayan hem de toplumsal istikrarı güçlendiren bir işlev görür. Modern toplumların ‘organik toplum’ yapısı, sömürünün maliyetini azaltmakla kalmamış, aynı zamanda bireylerin daha geniş ölçekte özgürleşmesini de mümkün kılmıştır.

Güç Türleri: Fiziksel, Ekonomik, Simgesel, Bilişsel ve Teknolojik

Güç, tarih boyunca farklı biçimlerde tezahür etmiş, emperyal güdünün sürekliliğini sağlayan temel mekanizma olmuştur. Onu tek bir tanıma indirgemek mümkün değildir; her çağ kendi ihtiyaçlarına uygun yeni bir form yaratmış, bu formlar birbiriyle eklemlenerek tarihsel sürekliliğin damarlarında akmaya devam etmiştir. İnsan önce beden üzerinden tahakküm kurdu, sonra ekonomik üretim üzerinden, sonra semboller/anlamlar üzerinden, sonra zihin/düşünme süreçleri üzerinden, şimdi ise teknoloji, algoritmalar ve veri üzerinden. Fiziksel gücün kaba şiddetinden, teknolojik gücün görünmez algoritmik tahakkümüne uzanan bu yol, aslında tek bir yasayı hatırlatır. O da şudur ki, emperyal güdü değişmez, fakat araçlarını zamanın ruhuna göre yeniden üretir.

Fiziksel Güç (Şiddetin Çıplak Hali)

İlksel topluluklarda varoluşun tek garantisi, kas gücü ve şiddet kapasitesi olan fiziksel güç, insanlık tarihinin ilk büyük sahnesinde başrolü oynamıştır. Thomas Hobbes’un Leviathan’da tasvir ettiği doğa durumu, bu çıplak gerçeği yansıtır. Hobbes, “İnsanları korku içinde tutacak ortak bir güç olmadığında, onlar ‘herkesin herkesle savaşı’ denilen bir durumda yaşarlar; bu da, her insanın her insana karşı olduğu bir savaştır” der. (1996, s. 88). Bu savaşın sonucunu belirleyen şey, doğrudan fiziksel güçtü. İlksel dönemin sömürüsü, ganimet ekonomisi biçiminde işliyordu. Güçlü olan zayıfın kaynaklarını zorla alıyor, tahakküm açık şiddetle tesis

ediliyordu. Bu durum, yalnızca bir biyolojik rekabet biçimi değil, aynı zamanda türün kendisini koruma ve genişletme içgüdüsünün toplumsal düzlemdeki tezahürüydü.

Tarih boyunca fiziksel güç, uygarlıkların doğuşunda da merkezi bir rol üstlendi. Antik Mısır'ın piramitleri, yalnızca estetik ve dini sembeler değil, mutlak iktidarın kas gücüyle vücut bulmuş anıtlarıydı. Firavun'un otoritesi, tanrısal meşruiyetle birleşen fiziksel tahakkümün ürünüydü. Mezopotamya'da Sümer şehir devletleri, duvarlarını sürekli savaş tehdidi altında yükseltirken; güç, toprak koruma ve genişletme kapasitesiyle ölçülüyordu. Asur İmparatorluğu, tarihte 'kurumsallaşmış şiddetin' en erken örneklerinden birini oluşturmaktaydı. Asur ordularının disiplinli terörü, fethedilen kentleri korku yoluyla itaat ettiriyordu. Antik Yunan dünyasında güç, yalnızca askeri değil, aynı zamanda bedenin simgesel gücü olarak da kutsallaştırılırdı. Sparta, fiziksel dayanıklılığı toplumsal erdemin ölçütü haline getirirken; Atina, yurttaşlık özgürlüğünü korumak için savaş gücüne yaslanıyordu. Bu durum, Antik Yunan'ın demokratik ideallerinin bile şiddetle temellendiğini gösterir. Roma İmparatorluğu'nda ise fiziksel güç, genişleme ve düzenin teminatı haline geldi. Roma lejyonları, imparatorluğun her köşesinde 'Pax Romana'yı kılıçla tesis ediyordu. Roma'nın inşa ettiği yollar, yalnızca ticareti değil, aynı zamanda askeri kontrolü kolaylaştırmak için de yapılmıştı.

Askeri güç, tarih boyunca hem genişlemenin başat aracı hem de siyasal yapıların kırılmalık kaynağı olarak işlev görmüştür. Qin Shi Huang dönemindeki merkezileştirici ordular, Cengiz Han'ın genişleme kapasitesi, Roma'nın geç dönem askeri harcamaları ve Osmanlı'nın modernleşme sürecindeki mali yükleri, fiziksel güce dayalı yayılma modelinin yüksek lojistik ve ekonomik maliyetleri nedeniyle uzun vadede sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Bu tarihsel örnekler, fiziksel gücün her zaman yüksek maliyetli bir tahakküm biçimi olduğunu gösterir. Sürekli ordu beslemek, fetihleri

sürdürmek, direnişleri bastırmak ve geniş coğrafyaları kontrol altında tutmak, insan ve kaynak açısından büyük bir yük getirmekteydi. Bu nedenle tarih ilerledikçe emperyal güdü, daha ucuz, daha kalıcı ve daha görünmez sömürü biçimlerini aramaya yönelmiştir. Şiddet, yerini ideolojiye; zorlama, yerini iknaya; fetih, yerini rızaya bırakmıştır. Fiziksel gücün hakim olduğu dönem, böylece yerini zamanla ekonomik güç biçimine devretmiş; emperyal dürtü aynı kalmış, yalnızca araçlarını değiştirmiştir.

Ekonomik Güç (Kaynakların ve Pazarların Tahakkümü)

Fiziksel gücün yüksek maliyetleri, emperyal güdüyle doğan insanı yeni tahakküm biçimleri aramaya yöneltti. Artık orduların kılıçla fethettiği topraklar, yerini pazarlara, madenlere ve üretim ağlarına bıraktı. Şiddet, iktisadın diliyle konuşmaya başladı. Böylece emperyal güdü, doğrudan zor kullanmaktan vazgeçmeden, zoru ekonomik rasyonaliteyle birleştirerek daha kalıcı ve ucuz bir tahakküm biçimine dönüştürdü. Tarım devrimiyle birlikte güç, kas gücünden toprağın ve üretimin kontrolüne kaydı. Artık güçlü olan, toprak fazlasını denetleyen, sulama kanallarını yöneten, üretim araçlarını elinde tutandı. Bu dönüşüm, fiziksel tahakkümün yerini ekonomik bağımlılık ilişkisine bıraktığı ilk aşamaydı. Marx'ın "Maddi hayatın üretim tarzı, toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini genel olarak belirler" (1978, s. 4) sözü öne çıkmaya başladı. Bu nedenle ekonomik güç, yalnızca üretimi değil, siyasal iktidarı ve ideolojik düzeni de biçimlendirmeye başladı. Toplumsal yapının temeli artık kas değil, sermayeydi. Ekonomik gücü elinde bulunduran sınıf, yalnızca üretim araçlarını değil, bilincin üretimini de kontrol etmeye başladı. Böylece güç, doğrudan şiddet olmadan da rıza üretebilen bir mekanizmaya dönüştü.

Ekonomik gücün en görünür biçimi sömürgecilik çağında ortaya çıktı. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleri, dünya pazarlarını ve doğal kaynakları kontrol altına almak için

devasa ticaret imparatorlukları kurdu. İspanya'nın Amerika'dan taşıdığı altın ve gümüş, Portekiz'in Afrika kıyılarındaki köle ticareti, İngiltere'nin Hindistan'dan sömürdüğü pamuk, çay ve baharat, Hollanda'nın Endonezya'dan getirdiği baharatlar ve kahve hep aynı düzenin parçalarıydı. Kaynakların merkezde toplanması, çevrenin kalıcı biçimde bağımlı hale getirilmesi.

Bu süreç, yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda küresel bir hiyerarşinin inşasıydı. Merkez ülkeler; üretimi, finansı ve ticareti kontrol ederken, çevre ülkeler; hammadde ve ucuz emek sağlayarak sisteme bağımlı hale geliyordu. Sömürgecilik çağında ekonomik güç, emperyal güdünün en rasyonel biçimine dönüştü. Fiziksel şiddet, artık üretim zincirlerinin içinde görünmez hale gelmişti. Ordular sürekli savaşmak zorunda değildi; çünkü bağımlı hale getirilen koloniler, kendi üretimlerini sömürgeci merkezlere bizzat sunuyordu. Zorun biçimi değişmiş, özü sabit kalmıştı. Sanayi Devrimi, ekonomik gücü yepyeni bir aşamaya taşıdı. Buhar makinesi, tekstil sanayi ve demir-çelik üretimi, kapitalist sermayenin hızla büyümesini sağladı. 19. yüzyılın sonunda, ekonomik güç artık yalnızca üretimle değil, finans, borç ve pazar kontrolüyle ölçülüyordu. Bir yerden alınan kaynak başka bir yerde sermayeye dönüştürülüyor, çevre ülkeler borçlandırma yoluyla yeniden sömürülüyordu. Bu dönemde ekonomik güç, aynı zamanda ideolojik bir hegemonya aracına dönüştü. Batı merkezli ekonomik sistem, yalnızca üretim biçimlerini değil, düşünme biçimlerini de ihraç etmeye başladı. 'Kalkınma', 'ilerleme' ve 'medeniyet' gibi kavramlar, ekonomik sömürünün ideolojik kılıfları haline geldi.

20. yüzyılın ikinci yarısında doğrudan sömürgecilik biçimleri çözülürken, ekonomik tahakküm neo-kolonyalizm biçiminde sürdü. Uluslararası finans kurumları, borçlandırma mekanizmaları ve ticaret anlaşmaları, askeri işgallerin yerini aldı. Kwame Nkrumah (1965), bu yeni dönemi 'bağımsızlığın ekonomik tutsaklığı' olarak tanımlamıştır. Bu dönemde; askeri işgalin yerini pazar genişlemesi,

kılıcın yerini kredi, savaşın yerini borç almıştır. Ancak öz aynı kalmıştır. Bir tarafın zenginleşmesi, diğer tarafın yoksullaşması üzerine kurulu asimetrik bir düzen. Bu nedenle ekonomik güç, hem emperyal dürtünün sürekliliğini hem de onun tarihsel evrimindeki en verimli aşamasını temsil eder.

Ekonomik gücün görünür şiddeti, zamanla yerini görünmez ikna biçimlerine bıraktı. Sermaye artık yalnızca üretimi değil, anlamın üretimini de denetlemeye başladı. Mallar, yalnızca ihtiyaçları karşılamak için değil, kimlikleri, statüleri ve arzuları biçimlendirmek için üretiliyordu. Böylece ekonomi, semboller üzerinden işleyen bir kültürel sistem haline geldi. Bu dönüşümle birlikte güç, kas gücünden sermayeye, sermayeden de anlamın denetimine taşındı. Sanayi kapitalizminin maddi tahakkümü, yerini tüketim kapitalizminin simgesel tahakkümüne bıraktı. Artık insanlar, üretim araçları üzerindeki kontrolle değil, düşüncelerini ve arzularını şekillendiren söylemlerle yönetiliyordu. Bu, Foucault'nun 'disiplin toplumlarından biyopolitik topluma geçiş' olarak tanımladığı sürecin ekonomisiyle birleşmiş haliydi. Egemen sınıfın üstünlüğü, artık zorla değil, rıza ve kültürel içselleştirme yoluyla sürdürülmekteydi. Dolayısıyla güç, tarihsel olarak şiddetten iknaya, zorlamadan rızaya, fizikselden simgesel olana doğru evrilmiştir. Ekonomik tahakkümün en kalıcı biçimi, anlamın ve bilincin sömürüsüne kapı aralamıştır. Bu yeni aşama, sömürünün yalnızca ekonomik değil, kültürel ve bilişsel boyutlarda da yeniden üretildiği bir dönemi başlatmıştır.

Simgesel Güç (Dilin, Kültürün ve İdeolojinin Tahakkümü)

Ekonomik gücün maddi tahakküm biçiminden sonra, insanlık tarihindeki sömürünün bir sonraki evresi anlamın sömürüsüdür. Bu aşamada güç, doğrudan bedenler veya üretim araçları üzerinde değil, anlamlar, değerler ve inançlar üzerinde işlemeye başlar. Toplumsal düzenin sürekliliği artık zorlama veya açık şiddetle değil, bireylerin rızasını üreten sembolik sistemlerle

sağlanır. Böylece güç, kas ve sermayeden sonra, söylem aracılığıyla görünmez bir biçim kazanır.

Pierre Bourdieu (1991) bu olguyu ‘simgesel güç’ kavramıyla tanımlar. Ona göre, simgesel güç, anlamın meşruiyetini belirleme yetisidir. Bu güç, toplumsal ilişkiler içinde öyle derinlemesine yerleşmiştir ki, bireyler onu çoğu zaman fark etmezler. Bourdieu’nün ‘simgesel şiddet’ kavramı da burada anlam kazanır. İnsanlar, kendi toplumsal konumlarını doğal ve haklı sanarak, tahakkümü gönüllü biçimde yeniden üretirler. Eğitim sistemi, dil, medya ve kültürel normlar bu yeniden üretimin araçlarıdır. Böylece egemenlik, yalnızca maddi değil, anlamsal bir düzen haline gelir. Antonio Gramsci’nin (1971) ‘hegemonya’ kuramı, simgesel gücün işleyişini açıklayan en önemli teorik çerçevelerden biridir. Gramsci’ye göre modern kapitalist toplumlarda iktidar, yalnızca zorlama aygıtlarıyla değil, ‘rıza üretimi’ yoluyla da sürdürülür. Bu rıza; kültür, din, eğitim ve medya aracılığıyla sürekli yeniden üretilir. Egemen sınıf, kendi çıkarlarını evrensel çıkarlar olarak göstererek toplumun tamamına kabul ettirir. Böylece tahakküm, görünür olmaktan çıkar; çünkü bireyler, kendilerini özgür sanarak o düzeni gönüllü biçimde sürdürürler. Louis Althusser (1971), bu süreci ‘ideolojik devlet aygıtları’ kavramıyla sistematize eder. Okul, aile, medya, kilise gibi kurumlar, ideolojinin taşıyıcısı olarak işlev görür. Bu kurumlar bireyleri özne haline getirirken, aynı zamanda onların bilinçlerini iktidarın yeniden üretim aracına dönüştürür. Althusser’e göre, baskı aygıtlarının yerini bu görünmez ideolojik mekanizmalar aldığında, tahakküm hem daha ucuz hem de daha istikrarlı hale gelir.

Guy Debord (1967) da bu süreci Gösteri Toplumu (La société du spectacle) kavramıyla görsel ve kültürel düzleme taşır. Bu durumda modern toplum, gerçekliğin yerini imajların aldığı bir gösteri haline gelmiştir. Artık insanlar, kendi hayatlarını değil, kendilerine sunulan temsilleri yaşarlar. Bu da simgesel gücün en rafine halidir. Gerçeği üretmek yerine, gerçeklik hissi üretmek. Bu

durum, sömürünün maliyetini daha da azaltır; çünkü rızanın üretimi, zorun üretiminden her zaman daha az maliyetlidir. Michel Foucault'nun (1978) söylem kuramı da bu tabloyu tamamlar. Foucault'ya göre bilgi, yalnızca gerçekliği açıklamaz; aynı zamanda onu inşa eder. Söylemler, bireyleri belirli düşünme biçimlerine yönlendirir ve normal olanın sınırlarını çizer. Bu yüzden iktidar, artık yalnızca dışsal bir baskı değil, bilincin içine yerleşmiş bir düzenleyicidir. İnsanlar, kendilerini özgür zannederken, aslında söylem tarafından biçimlendirilmiş öznelerdir. Bu, simgesel gücün en derin biçimidir. Tahakkümün bilince sızdığı, yani farkındalıkla içselleştirildiği nokta.

Modern toplumlarda simgesel güç; medya, sanat, moda, dil ve eğitim gibi alanlarda işler. Ulus-devletler, milli kimliği; şirketler, marka sadakatini; dini kurumlar, itaat duygusunu; medya ise gerçeklik algısını üretir. Bu alanların tamamı, anlamın dolaşımını kontrol eden mekanizmalardır. Kültürel ürünler, yalnızca zevk nesneleri değil, aynı zamanda iktidarın ideolojik taşıyıcılarıdır. Edward Said'in (1978) Oryantalizm'de vurguladığı gibi, Batı'nın Doğu'yu temsil etme biçimi bile bir iktidar eylemidir. Kültürel temsil, politik tahakkümün aracıdır. Simgesel gücün bu kadar etkili olmasının nedeni, onun maliyet açısından mükemmel bir tahakküm biçimi olmasıdır. Zorlama gerekmez, çünkü insanlar gönüllü biçimde inanırlar. Denetim mekanizmaları gereksizleşir, çünkü birey kendi kendini denetler. Bu anlamda simgesel güç, emperyal dürtünün tarihsel evriminde bir dönüm noktasıdır. Tahakkümün dışsal değil, içsel biçimidir. Simgesel gücün en modern uzantısı, günümüzde bilişsel güç ve algoritmik yönlendirme biçiminde yeniden üretilmektedir. Dijital çağda anlamın üretimi, artık ekranlar, platformlar ve algoritmalar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak simgesel güç, emperyal güdünün en görünmez fakat en kalıcı formu olarak tarihsel süreçte belirleyici bir konum edinmiştir. Anlam üretme kapasitesiyle inançları şekillendirmiş,

temsil düzenekleri aracılığıyla rızayı örgütlemiş ve tahakkümü görünmez kılan kültürel çerçeveler oluşturmuştur. Ancak emperyal güdü, tarih boyunca olduğu gibi, sömürünün maliyetini azaltan her yeni imkana hızla uyum sağlamıştır. Simgesel iktidarın sağladığı meşruiyet zemini zamanla tek başına yeterli olmamış; bu zemine, doğrudan zihinsel süreçleri hedef alan bilişsel güç eklenmiştir. Böylece modern sömürü düzeni, yalnızca fiziksel ya da ekonomik değil, simgesel göstergelerin ötesine geçerek bilişsel alanı da işleyen çok katmanlı bir tahakküm rejimine dönüşmüştür. Bu yeni düzlemde şiddet daha da görünmezleşmiş, tahakküm kültürel formlar içinde doğallaşmış, özgürlük ise giderek bilişsel önyargılar, dikkat ekonomisi ve algoritmik yönlendirme tarafından şekillendirilen bir algı haline gelmiştir.

Bilişsel Güç (Bilginin ve Söylemin Tahakkümü)

Simgesel gücün anlamı denetleme kapasitesinin modern çağda aldığı biçim, artık görünür işaretlerin ötesine geçiyor; düşüncenin mümkünlik alanına, algının öncelik sıralarına ve dikkatin iç ritmine nüfuz eden daha incelmış bir hükmetme tarzına dönüşüyor. İktidarın elindeki araçlar yalnızca temsilleri üretmekle kalmıyor; zihnin o temsillerle ne yapacağını, hangi ayrımları kuracağını, hangi ihtimalleri ciddiye alıp hangilerini dışarıda bırakacağını da şekillendiriyor. Böylece güç, bastıran bir el olmaktan çıkıp, düşünceyi kendi doğal akışında eğip büken bir iç mimara benzemeye başlıyor.

Bilişsel güç, insan zihninin dünyayı hangi mercekten gördüğünü, hangi değerleri işe koştüğünü, hangi tehditleri önceliklendirdiğini ve hangi arzuların peşinden gideceğini belirleyen önemli ve güçlü bir yönlendirme kapasitesidir. Bu güç, dışarıdan dayatılan bir baskıdan çok, içeride kurulan bir yönetim ile açığa çıkar. Zihinde sessizce işleyen bir kalibrasyon sistemi gibi davranıp bazı anlamları öne çıkarır, bazılarını silikleştirir, bazılarını

ise daha oluşmadan bastırır. Böylelikle iktidarın (emperyal güdüsünü realize eden sömürgecinin) nesnesi artık beden değil, dikkat olmaya başlar; hedefi davranış değil, algı olmaya başlar; yöntemi zor değil, yönlendirme olmaya başlar.

Bilginin modern dünyada geçirdiği dönüşüm bu gücün altyapısını oluşturmaktadır artık. Bilgi, yalnızca gerçekliği tanımlayan bir araç olmaktan çıkıp, gerçekliğin hangi biçimde deneyimleneceğini belirleyen bir çerçeveye dönüşüyor çünkü. Böylece bilgi, edilgen bir içerik değil, aktif bir düzenleyici haline geliyor. Bu düzenleyicilik, zihnin hangi seçim opsiyonlarını fark edeceğini, hangi duyguların yoğunlaşacağını, hangi anlamların hatırlanabilir kalacağını belirler ve günün sonunda her bilgi, zihinde sessiz bir düzen kurar. Bu nedenle bilişsel güç, doğrudan baskı uygulamadan da hakimiyet kurabilir. Çünkü birey, çoğu zaman kendisine dayatılan bir düşüncüyü sorgulamadan benimsemez; fakat önüne getirilen seçenekleri doğal, kaçınılmaz ve mantıklı bulduğu ölçüde, o seçenekleri sağlayan yapıyı görünmez kılar. Bilişsel güç tam da bu görünmezliği yönetir, yani düşünülebilir olanı genişleterek ya da daraltarak, bireyin kendi kararlarını özgür iradesiyle aldığını sanmasını sağlar.

Duygu ve dikkat, bu gücün iki stratejik kaynağıdır. Günümüz dünyasında dikkat bir toplumsal sermayeye, duygu ise yönlendirilebilir enerjiye dönüşmüştür. Dikkati belirleyen her müdahale, düşüncenin yörüngesini de belirler; duyguyu tetikleyen her etki, davranışı öngörülebilir hale getirir. Böylece bilişsel güç yalnızca zihni değil, zihnin bağlı olduğu duygusal alt tabakayı da şekillendirir. Bir başka deyişle, düşüncenin mantığını yöneten şey çoğu zaman düşüncenin kendisi değil, duygunun akışıdır. Bilişsel gücü tarihsel olarak farklı kılan, onun sömürüyü mümkün olan en düşük maliyetle işletebilmesidir. Fiziksel gücün şiddeti, ekonomik gücün sermayesi, simgesel gücün ritüelleri belirli kaynaklara ihtiyaç duyarken, bilişsel güç yalnızca insanın kendi zihinsel enerjisine

dayanır. Birey, çoğu zaman sömürüye maruz kaldığını bile fark etmez; hatta kimi zaman bu sömürüye katkıda bulunduğunu özgürlük sanabilir. Çünkü düşünceyi belirleyen mekanizmayı dışarıdan değil, içeriden algılar. Sömürü, öznenin kendi iradesiyle uyumluymuş gibi görünür. Bu nedenle bilişsel güç, modern dünyada tahakkümün en güçlü, en verimli ve en görünmez biçimlerinden birine dönüşmektedir. İnsan zihni artık denetlenen bir alan değil, yönetilen bir akış; baskının nesnesi değil, yönlendirmenin zemini; ideolojinin hedefi değil, onun üretildiği yerdir. Böylece güç, dışarıdan içeriye uygulanan bir kuvvet olmaktan ziyade, içeriden dışarıya doğru yayılan bir etki biçimine dönüşür. Zihin, kendi çerçevesini kurarken aynı zamanda kendini sömüren yapıya katkıda bulunmaya başlar. Bilişsel gücün çağdaş sömürü ilişkilerindeki rolü tam olarak burada belirginleşir. Sömürü bedensel değil zihinseldir, dışsal değil içseldir, zorlayıcı değil yönlendiricidir, maliyetli değil kendiliğindendir. Bu nedenle bilişsel güç, modern çağın sömürü mantığı içinde benzersiz bir konum işgal eder; çünkü güç, artık insanın ne yaptığına değil, neyi mümkün gördüğüne hükmetmektedir.

Bilişsel gücün işleyişi, modern çağda yalnızca zihinsel süreçlerin yönlendirilmesiyle sınırlı kalmamış; bu yönlendirme, giderek dijital teknolojilerin altyapısıyla bütünleşen daha kapsamlı bir iktidar biçimine evrilmiştir. Dikkatin ekonomi-politik değere dönüşmesi, bellek süreçlerinin algoritmik akışlarla yeniden biçimlenmesi ve anlamlandırmanın dijital ara yüzler aracılığıyla yönlendirilmesi, bilişsel gücü doğrudan teknolojik sistemlere bağlamıştır. Böylece bilişsel tahakküm, yalnızca kültürel düzeneklerin değil, veri mimarileri, algoritmik sınıflandırmalar ve gözetim teknolojilerinin içinde kurulan yeni bir teknolojik güç formuna dönüşmüştür. Bu noktada artık sömürü, zihinsel süreçlerin ötesinde, onları taşıyan teknolojik altyapıların tasarımında ve işleyiş mantığında görünür hale gelmektedir.

Teknolojik Güç (İnsan Ötesi Kapasitenin Tahakkümü)

Teknolojik güç, insanlığın güç arayışının bugüne kadar ulaştığı en gelişmiş, en merkezi ve aynı zamanda en görünmez biçimini temsil etmektedir. Eğer fiziksel güç kasın, ekonomik güç üretimin, simgesel güç anlamın, bilişsel güç ise algının yönetimi idiye; teknolojik güç bunların tümünü aşan yeni bir kapasite yaratıyor. İnsan bilişinin ötesine geçen, otomatikleşmiş bir hükmetme mimarisi. Bu mimari, emperyal güdünün modern çağda kendisini ifade edebileceği en düşük maliyetli ve en yüksek etkili zemindir. Çünkü teknolojik güç, yalnızca insani kapasiteyi artırmaz; insanın kendi kapasitesini şekillendiren temel yapıları da yeniden inşa eder.

Teknolojik gücün temel farkı, gücün kaynağını insandan alıp insan-dışı sistemlere aktarmasında yatmaktadır. Artık kontrol, bireyin niyetinden, devletin talimatlarından ya da kurumların söyleminden doğmaz; veri akışlarının kendi kendini yöneten düzeninden doğar. Bu nedenle teknolojik güç, bir öznenin iradesiyle sınırlı olmayan, kendi dinamiğini kendi üreten bir güç türüdür. Neredeyse ekolojik bir güç gibidir. Kendi çevrimlerini kurar, kendi dengesini oluşturur, kendi büyümesini organize eder. İktidar, insanın kasıtlı olarak kurduğu bir düzen olmaktan çıkar; süreçlerin içinden akan bir enerji haline gelir.

Tarihsel olarak teknolojik güç, insanın dış dünyayı kontrol etmek için geliştirdiği araçların giderek kendi iç yaşamını şekillendiren yapılara dönüşmesinin uzun bir evriminden doğmuştur. İlk teknikler bedenin eksiklerini tamamlamak için üretilirken; modern teknolojiler ise zihnin sınırlarını yeniden çizmeye başladı. Bu noktada teknoloji, artık bir araç olmaktan çıkar; bilginin, hızın, görünürlüğün ve davranışın alt katmanlarını belirleyen altyapısal bir güç haline gelir. Modern teknoloji yalnızca bir nesne üretme faaliyeti değildir; dünyayı nasıl göreceğimizi, nesneleri nasıl ilişkilendireceğimizi ve gerçekliği hangi çerçeveler içinde

deneyimleyeceğimizi belirler. Teknolojik güç, gerçekliği yalnızca düzenlemez; gerçekliğin görünen yüzünü yeniden üretir.

Bu güç türünün ayırt edici özelliği, insanın bilişsel kapasitesini aşan işlemleri hızla, sürekli ve geri dönüşsüz biçimde gerçekleştirebilmesidir. Algoritmalar, makine öğrenimi modelleri ve büyük veri yapıları belirli bir iradenin taşıyıcısı değildir; ancak belirli bir yönelim yaratırlar. Bu yönelim, çoğu zaman kullanıcıların farkına varmadığı bir akış içinde işleyen karar mekanizmalarını kurar. Neyin görülüp neyin gizlendiğini, neyin önemli neyin önemsiz olduğunu tanımlar. Böylece teknolojik güç, bilişsel gücün hazırladığı zemini genişletir; algısal yönlendirmeyi otomatikleştirir, kişiselleştirir ve sürekli hale getirir.

Teknolojik gücü özgün kılan bir diğer nokta, insanı yalnızca bir tüketici ya da kullanıcı olarak değil, bir veri kaynağı ve veri üreten bir makine parçası olarak konumlandırmasıdır. Bu konumlandırma, insanı kendi eylemlerinin anlamı üzerinden değil, o eylemlerin ölçülebilir izleri üzerinden tanımlar. Bireyin kim olduğuna değil, ne yaptığına; ne düşündüğüne değil, nasıl davrandığına bakar. Bu nedenle teknolojik güç, özneyi iç dünyasından kaydırıp dışsal veri akışlarının düğüm noktası haline getirir. Bir özne olmaktan çok bir akış noktasına dönüşen birey, sistemin sürekliliğini sağlayan bir unsur haline gelir.

Teknolojik gücün bu dönüşümü, klasik iktidar biçimlerinde görmediğimiz türden bir esneklik yaratır. Güç yapılarını belirli kurumların içine sabitleyen önceki düzenlerin aksine teknolojik güç, merkezlessiz, mobil, göçebe bir karakter taşır. Zygmunt Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı burada yeni bir boyut kazanır. Akışkan olan yalnızca toplum ya da kimlik değil; gücün kendisidir. Güç, artık yer değiştiren, veri yığınları arasında dağılan, ağın her noktasında anlık olarak yoğunlaşan bir enerji biçimidir. Bu hareketlilik, iktidarı hem tanımlanamaz hem de direnilmesi son derece güç bir hale getirir.

Teknolojik güç aynı zamanda davranışsal öngörü kapasitesi yaratır. Bu güç, insan davranışını geçmiş veriler üzerinden okur, eğilimleri tespit eder, potansiyel kararları tahmin eder ve bu kararların yönünü ince ayarlarla etkiler. Böylece geleceği yalnızca öngörmekle kalmaz, belirli ölçülerde şekillendirir. Bu, modern sömürünün en tehlikeli aşamasıdır. Çünkü iktidar, bireyin geleceğe dair karar alanını daraltır ama bunu bireyin fark etmeyeceği biçimde gerçekleştirir. Sınırlar açık görünür; fakat görünmeyen çerçeve, seçeneklerin anlamını sessizce belirler.

Bu ortamda teknolojik güç ile bilişsel güç arasındaki ayrım giderek silikleşir. Teknoloji, zihni hedef alır; zihin, teknolojiyi sıradan bir araç gibi benimser. İki alan birbirini besleyerek otomatikleştirilmiş bilişsel yönlendirme denen yeni bir alan üretir. Bu alan, modern sömürünün en düşük maliyetle işleyen biçimidir. Artık güç, insanı zorlamaz; ona seçenekler sunar. İnsan, o seçenekleri özgürce seçtiğini düşünür; fakat seçeneklerin ufku, teknolojik gücün önceden çizdiği çerçevenin içindedir.

Bu nedenle teknolojik güç, modern dünyada emperyal güdünün en elverişli aracı haline gelmiştir diyebiliriz. En düşük maliyetle en yüksek yayılmayı sağlar; en görünmez müdahaleyle en yoğun etkiyi üretir; en zayıf baskıyla en derin dönüşümü yaratır. Bu gücün hedefi beden değil; davranış, dikkat ve gelecektir. Emperyal güdünün genişleme arzusunun bugün bulduğu en verimli zemin teknolojidir; çünkü teknoloji, insan zihninin sınırlarını sessizce ve sürekli olarak yeniden yazmaktadır. Teknolojik güç, bu çağda iktidarın hem görünmez hem de kaçınılmaz yüzüdür. İnsanın dışından değil, içinden çalışır; zorlamaz, yönlendirir; hükmetmez, ayarlar. Bu yüzden modern çağın sömürü biçimi, teknolojinin yarattığı bu altyapı üzerinde, bilişsel gücün konusu ile teknolojik gücün kapasitesinin kesiştiği yerde, yükselir.

Güç türlerinin bu çözümlemesi, tarihsel akışın yüzeyinde birbirinin yerine geçiyormuş gibi görünen iktidar (güç) biçimlerinin

aslında aynı primordial itkinin, yani emperyal güdünün çağlara göre yeniden biçimlenen tezahürleri olduğunu göstermektedir. Fiziksel güç bedeni kırar; ekonomik güç bağımlılığı örgütler; simgesel güç anlamı kurar; bilişsel güç zihni yönlendirir; teknolojik güç ise tüm bu süreçleri insan hızının ötesine taşıyarak otomatikleştirir. Ancak tüm bu araçlar arasında asıl sabit olan, insanın genişleme ve tahakküm kurma arzusunun maliyet azaltma içgüdüleriyle kendine en uygun yolu bulma eğilimidir. Zamanın ruhu dediğimiz şey de, bu arayışın her çağdaki en optimum biçimi olarak çıkıyor karşımıza. Zamanın ruhu; önce kılıca, sonra sermayeye, ardından sembole, şimdi de algoritmaya bürünmüş sürekli bir dönüşüm şeklinde vuku buldu. Fakat bu evrimsel çizgi, emperyal güdünün özünü dönüştürmez; çünkü iktidarın (gücün) tarihsel biçimleri koşullara göre değişse de, ontolojisi değişmez. Eğer şu an sömürüyü sağlamakta olan bilişsel ve teknolojik araçlar bir gün etkisizleşir; zihinler dikkat tuzaklarına, veri akışlarına ya da simgesel rıza mekanizmalarına teslim olmaz hale gelirse, emperyal güdü tereddüt etmeden en ilkel araca, fiziksel güce geri dönecektir. Tahakkümün en pahalı ama en garantili yöntemi, her zaman kapının önünde bekleyen gölgesiyle hazırdır. Bu nedenle modern güç mimarisi, bedenden bilince ve oradan dijital evrenlere doğru yayılan bir süreklilik değil, insanın kendi karanlık merkezinden dallanıp budaklanan çok katmanlı bir tahakküm ağacıdır: kökü aynıdır, dalları çağın imkanlarına göre çoğalır veya şekillenir.

Bu aşamada artık yalnızca güç türlerinin kendisini değil, bu güç biçimlerinin nasıl üretildiğini, hangi söylemsel ve kurumsal mekanizmalarla meşrulaştırıldığını ve toplumlar arasında ya da kuşaklar boyunca hangi kanallarla aktarıldığını incelemek gerekmektedir. Çünkü güç, yalnızca araçlardan ibaret değildir; aynı zamanda bu araçların arkasında işleyen anlamlandırma süreçleri, rıza üretim teknikleri ve aktarım stratejileriyle birlikte var olur. İzleyen bölüm, bu nedenle, güç mimarisinin arka planını oluşturan

Üretim, meşrulaştırma ve dolaşım mekanizmalarını analitik olarak görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Gücün retilmesi, Meşrulaştırılması ve Aktarımı

Gücü, yalnızca bir kaynak veya araç değildir; aksine, sürekli olarak üretilen, meşrulaştırılan, aktarılıp yeniden dolaşıma sokulan dinamik bir ilişkiler bütünüdür. Bu nedenle gücü, sabit bir mülkiyet ya da sahip olunan bir nesne olmaktan ziyade, toplumsal dokunun her katmanında kendini yeniden üreten bir süreçtir. Emperyal güdünün sömürüye dönüşebilmesi, bu sürecin c temel halkasının, yani üretim, meşrulaştırma ve aktarımın kesintisiz biçimde işlemesine bağlıdır. Bu halkalardan herhangi birinin aksaması, iktidarın maliyetini artırır, meşruiyetini aşındırır ve sürekliliğini zayıflatır. Tarih boyunca başarılı iktidarlar, zamanın ruhunun sunduğu koşulları doğru okuyarak, gücü en düşük maliyetli biçimlerde üretmeyi, kitlelere meşru göstermeyi ve kurumsal ya da iletişimsel ağlar üzerinden aktarmayı başarmışlardır. Böylece gücü, yalnızca zor kullanımıyla değil, aynı zamanda rıza üretimiyle, yani toplumsal bilinç üzerinde kurulan görünmez bir hakimiyetle sürdürülmüştür.

Modern toplumların kendi iç dinamiklerinde gücü yaygınlaştıırıp istikrarı büyütürken, sömürmek istedikleri dış toplumlarda gücü merkezileştirmeyi teşvik etmeleri de bu maliyet mantığının bir ürünüdür. İçeride gücü dağılımı, bireysel motivasyonun, yeniliğin ve üretkenliğin artmasını sağlayarak sömürünün iç maliyetini düşürürken; dışarıda gücün merkezileştirilmesi, kontrolün kolaylaşmasına ve dış sömürünün maliyetinin minimize edilmesine hizmet eder. Başka bir deyişle, modern iktidar yapıları, içeride ‘katılımcı demokrasi’ ve ‘bireysel özgürlük’ gibi söylemlerle gücü dağıtımını meşrulaştırırken, dışarıda otoriter liderlikleri destekleyerek ya da doğrudan müdahalelerle gücü merkezileşmesini teşvik ederler. Bu durum, küresel sömürü

ekonomisinin yapısal mantığını açıkça yansıtır. Yani, içeride dağınık güç = düşük iç sömürü = yüksek verim = istikrar = güçlü toplum; dışarıda merkezi güç = kolay kontrol = düşük dışa dönük sömürü maliyeti. Bu ikili yapı, hem tarihsel imparatorlukların genişleme stratejilerinde hem de çağdaş kapitalist sistemlerin jeopolitik işleyişinde gözlemlenebilir bir denge mekanizması olarak devam etmektedir.

Gücün Üretilmesi

Gücün üretimi, toplumsal yapının farklı düzeylerinde işleyen çok boyutlu bir süreçtir. Bu üretim dört ana eksen üzerinde gerçekleşir: (1) Maddi üretim: yani kaynakların, üretim araçlarının ve ekonomik değer yaratım süreçlerinin denetimi. (2) Örgütsel üretim: yani bürokratik aygıtların, hukukun ve idari kapasitenin inşası. (3) Bilgisel üretim: yani bilim, eğitim, uzmanlık ve veri aracılığıyla bilginin yönetimi. (4) Duygulanımsal/simgesel üretim: yani mitler, ritüeller, kimlikler ve dil aracılığıyla anlamın yönlendirilmesi. Bu dört eksen, bir arada, hem bireysel düzeyde öznenin davranışlarını biçimlendirir hem de toplumsal düzeyde iktidarın meşruiyet zeminini oluşturur.

Maddi Üretim: Kaynakların, üretim araçlarının ve ekonomik değer yaratım süreçlerinin denetimini ifade eder. Toprak mülkiyeti, sermaye birikimi, emek düzenlemeleri ve ekonomik altyapı üzerindeki kontrol, tarih boyunca iktidarın en somut ve en görünür bileşeni olmuştur. Maddi üretim, gücü doğrudan fiziki kaynaklara ve ekonomik kapasiteye bağlar.

Örgütsel Üretim: Bürokratik aygıtların, hukuki düzeneklerin ve idari kapasitenin inşasını kapsar. Devlet teşkilatının rasyonelleşmesi, karar mekanizmalarının merkezileştirilmesi ve yönetim tekniklerinin kurumsallaştırılması, gücü süreklileştiren yapısal çerçeveyi sağlar. Bu eksen, Weberci anlamda rasyonel-legal otoritenin temelini oluşturur.

Bilgisel Üretim: Bilim, eğitim, uzmanlık, istatistik ve veri yönetimi aracılığıyla bilginin üretimi ve dolaşımıdır. Modern toplumlarda bilgi, yalnızca gerçeklik tasarımı belirlemekle kalmaz; aynı zamanda hangi davranışların makul, hangi normların geçerli ve hangi seçeneklerin mümkün görüleceğini düzenler. Bu nedenle bilgisayarlı üretim, hem rıza üretiminin hem de yönetim kapasitesinin merkezindeki eksenlerdir.

Duygulanımsal/Simgesel Üretim: Mitler, ritüeller, kimlikler, ideolojiler ve dil aracılığıyla anlamın yönlendirilmesini içerir. Simgesel üretim, bireylerin dünyayı nasıl algıladığını, kendilerini hangi toplumsal kategoriler içinde konumlandığını ve hangi otorite biçimlerine meşruiyet atfettiğini belirler. Foucault'nun söylem analizinde vurguladığı gibi, simgesel düzenekler iktidarın görünmez omurgasını oluşturur.

Bu dört eksen birlikte işlediğinde, bireysel düzeyde davranış kalıplarını biçimlendirir; toplumsal düzeyde ise iktidarın meşruiyet zeminini kurar. Güç üretimi tam da bu eksenlerin etkileşiminde ortaya çıkar: maddi altyapı örgütsel kapasiteyi, örgütsel kapasite bilgisayarlı düzenekleri, bilgisayarlı düzenekler simgesel anlamları, simgesel anlamlar ise davranış ve rızayı yeniden şekillendirir. Gücün üretimi tarih boyunca bu dört eksen içinde farklı ağırlıklar kazanarak gelişmiştir. Geçmiş toplumlarda maddi üretim eksenini belirleyici olmuş; toprak, askeri güç ve üretim araçları üzerinde kurulan denetim, feodal düzenin ve erken imparatorlukların temel dayanaklarını oluşturuyordu. Örgütsel üretim, bürokratik kurumların ve idari yapıların sınırlı olduğu bu dönemde görece zayıftı; güç çoğunlukla doğrudan zor ve fiziksel kaynak kontrolü üzerinden üretiliyordu.

Modern toplumlara geçişle birlikte güç üretiminin ağırlığı örgütsel ve bilgisayarlı eksenlere kaydı. Ulus-devletin yükselişi, hukukun kurumsallaşması, bürokrasinin rasyonelleşmesi ve bilimsel bilginin merkezileşmesi, iktidarın maddi kaynaklara bağımlılığını

azaltarak onu çok daha karmaşık ve yaygın mekanizmalara bağladı. Weber'in belirttiği gibi modern iktidar, kaynak sahipliğinden çok, bu kaynakların kullanımını mümkün kılan olasılıkların yönetilmesine dayanır. Foucault'nun modern iktidar çözümlemeleri ise bu süreci tamamlayarak, normlar, söylemler ve disiplin teknikleri aracılığıyla gücün günlük yaşamın içine nasıl yerleştiğini gösterir.

Bugünün dünyasında güç üretimi, dördüncü eksen olan simgesel üretimle tam entegre hale gelmiş ve buna ek olarak dijital-bilişsel altyapıların yükselişiyle yeni bir evreye girmiştir. Bilgi üretimi artık yalnızca uzmanlık alanları veya kurumsal yapılar tarafından değil; algoritmalar, veri mimarileri, dikkat ekonomisi ve sosyal medya akışları tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle modern güç, hem maddi hem örgütsel hem bilgisel hem de simgesel eksenlerin üzerine eklenen bilişsel yönlendirme ve teknolojik aracılık yoluyla üretilmektedir. Güç, görünür baskıdan çok görünmez seçim mimarilerinde, davranışsal tahminlerde ve otomatik karar süreçlerinde yoğunlaşmaktadır.

Gücün gelecekteki üretimi ise, mevcut eğilimlerin uzantısı olarak, insan bilişinin sınırlarını aşan insan-ötesi teknolojik kapasite ile daha da bütünleşmiş bir hale gelebilir. Yapay zeka modelleri, büyük veri sistemleri ve öngörücü algoritmalar, güç üretim süreçlerini insan iradesinden kısmen bağımsızlaştırma potansiyeline sahiptir. Bu durum, gücün üretimini yalnızca sosyal ilişkilerin değil, teknik sistemlerin tasarım mantığının da belirlediği bir aşamaya taşımaktadır. Tarihsel çerçeveye bakıldığında, güç üretimi ile sömürü arasında kesintisiz bir döngü olduğu görülür. Güç, sömürüyü mümkün kılar; sömürü ise gücün yeniden üretimini besler. Feodal toprağa dayalı tahakkümden modern devletlerin bilgi temelli yönetimine, oradan bilişsel yönlendirme ve algoritmik kontrol biçimlerine uzanan çizgi, araçların değiştiğini fakat emperyal güdünün, yani genişleme ve kontrol arzusunun, sabit kaldığını gösterir. Bu nedenle güç üretimi, yalnızca tarihsel bir süreç değil,

geleceğe doğru sürekli yeniden biçimlenen bir tahakküm mimarisi olarak anlaşılmalıdır.

Gücün Meşrulaştırılması

Gücün meşrulaştırılması, toplumsal düzenin sürdürülebilirliği açısından en az güç üretiminin kendisi kadar kritik bir süreçtir. Max Weber'in Economy and Society'de tanımladığı üç temel otorite tipi (geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal otorite) bu meşruiyet mekanizmalarının tarih boyunca hangi zeminlere oturduğunu gösterir (1978, s. 215–216). Geleneksel meşruiyet, “hep böyleydi” ilkesinin kültürel sürekliliğinden güç alır; karizmatik meşruiyet, olağanüstü nitelikler atfedilen bireyin kişisel otoritesine dayanır; yasal-ussal meşruiyet ise otoriteyi kuralların ve kurumların tarafsızlığı üzerinden inşa eder. Tarihsel süreçte bu üç biçim çoğu zaman birbirine karışarak var olmuş; ancak her biri meşruiyetin doğasına farklı bir düzenek eklemiştir.

Geleneksel meşruiyet tarihsel sürekliliğin, soy hatlarının ve ritüel düzenlerin otoritesine dayanır. İktidarın gerekçesi “hep böyleydi” ilkesidir. Feodal Avrupa'dan Osmanlı'ya kadar birçok imparatorluk, siyasal otoritelerini geçmişin devamı olarak sunarak istikrar üretmiştir. Bu modelde güç, geçmişin ağırlığıyla kurulur; değişim yavaş işler ve iç politikada çoğulculuk sınırlı kalır. Ancak dış politikada geleneksel meşruiyet çoğu zaman genişleme ideolojisini destekler; hanedanın ya da soyun büyümesi, siyasal bir tercih değil tarihsel bir görev olarak algılanır.

Karizmatik meşruiyet ise iktidarı olağanüstü nitelikler atfedilen bir kişinin kişisel otoritesi üzerinden inşa eder. Peygamberler, devrim önderleri veya modern popülist liderler bu biçimin tipik örnekleridir. Karizmatik otorite, duygusal bağlılık ve kitle mobilizasyonu yaratmada son derece etkilidir; iç politikada hızlı karar alma ve ani dönüşüm kapasitesi sağlar. Ancak aynı zamanda kurumsal dengeyi zayıflatır ve istikrarı kişisel karizmanın

devamına bağımlı kılar. Dış politikada ise karizmatik liderlik çoğu zaman irrasyonel risk alma davranışlarını, prestij odaklı hamleleri ve kişisel misyon söylemlerini tetikler. Bu nedenle maliyeti düşüktür ancak sürdürülebilirliği zayıftır.

Yasal-ussal meşruiyet ise modern devletin karakteristiğidir. Bu otorite türünde güç bireylere değil, kurallara ve kurumlara aittir. Hukukun üstünlüğü, bürokratik rasyonalite ve temsil mekanizmaları, iktidarın içte istikrar ve öngörülebilirlik üretmesini sağlar. Arendt'in (1970) ifadesiyle güç, "bireyin mülkü değil, birlikte eyleme kapasitesinin" ürünüdür; dolayısıyla rıza kolektif bir sözleşmeye dayanır. Yasal-ussal otorite, uzun vadeli toplumsal istikrar ve ekonomik verimlilik için en güvenilir meşruiyet biçimi olsa da, kurulması ve sürdürülmesi maliyetlidir; eğitim, hukuk, bilgi üretimi ve kurumsal kapasite gerektirir. Dış politikada ise bu model daha rasyonel, daha hesaplanabilir ve kurumsal çıkar odaklı bir strateji benimser. Diplomasi, uluslararası hukuk ve kurumsal ittifaklar bu meşruiyet biçiminin tercih ettiği araçlardır.

Üç meşruiyet türü karşılaştırıldığında, iç politikada en sürdürülebilir ve topluma yararlı olanın yasal-ussal otorite olduğu açıktır. Ancak emperyal güdünün temel mantığı yalnızca sürdürülebilirlik değil, aynı zamanda maliyet-minimizasyonu olduğundan, meşruiyet biçimleri iç ve dış politika alanlarında farklı stratejik işlevlere sahip olur. İçeride, yüksek maliyetli olsa da yasal-ussal meşruiyetin tercih edilmesi istikrar ve üretkenliği artırır; böylece iç sömürünün maliyeti düşer. Buna karşılık dışarıda, daha düşük maliyetle daha yüksek kontrol sağlayan geleneksel ve karizmatik meşruiyet biçimleri desteklenir. Kolonyal yönetimlerin yerel kralları, kabile reislerini ya da karizmatik liderleri destekleyerek tek muhataplı bir iktidar inşa etmesi bu stratejinin tarihsel olarak en görünür örneğidir. Tek bir lideri ikna etmek, kurumsallaşmış bir güç dağılımıyla müzakere etmekten çok daha ucuzdur. Böylece emperyal akıl, içte rızayı dağıtılmış kurumlar

üzerinden üretirken, dışta korku ve kişisel sadakat üzerinden kurulan otoriteleri teşvik eder.

Din ve gelenek uzun süre hem iç hem dış politikada en ucuz meşruiyet kaynakları olarak işlev görmüş; ilahi irade adına hükmetmek, tartışmasız bir otorite zemini yaratmıştır. Batı toplumlarında Aydınlanma sonrasında bilim, hukuk ve seküler rasyonalite içeride siyasal meşruiyetin temel kaynağı hâline gelmiştir. Ancak bu iç dönüşüm, dış politikada aynı ilkesel yaklaşımın uygulanmasını sağlamamıştır. Tam tersine, Batılı güçler sömürge edilen coğrafyalarda meşruiyeti çoğu zaman din, kültür, gelenek veya karizmatik liderlik gibi yerel semboller üzerinden kurmayı tercih etmiştir. Çünkü bu tür yapılar hem manipüle edilmesi kolay hem de maliyeti düşüktür.

Bu nedenle modern emperyal düzen, bir çifte stratejiyle işler: içeride bilimsel bilgi, teknoloji ve kurumsal hukuk aracılığıyla istikrar ve verimlilik üretilirken; dışarıda geleneksel otorite figürleri, dini liderlikler veya karizmatik güçlü adamlar desteklenerek ucuz, hızlı ve kontrol edilebilir yönetim modelleri oluşturulur. Böylece içte rasyonalite, dışta ise gelenek ve karizma sömürünün temel araçlarına dönüşür. Sonuç olarak meşruiyet üç ekseninde işler: üretim, meşrulaştırma ve aktarım. İçte kuralların otoritesi toplumsal istikrarı ve üretkenliği artırırken; dışta kişisel ya da mitsel otorite, sömürüyü düşük maliyetli ve kolay yönetilebilir hale getirir. Emperyal güdü tam da bu nedenle içte güç dağıtımını, dışta güç yoğunlaşmasını teşvik eder. İçeride rıza, dışarıda zor; içeride kurumsal çoğulluk, dışarıda kişisel otorite. Bu çifte meşruiyet mimarisi, modern tahakküm düzeninin hem tarihsel derinliğini hem de güncel işleyişini anlamak için temel bir analitik anahtar sunar.

Gücün Aktarım Ağları

Gücün üretimi ve meşrulaştırılması, kendi başına bir iktidar düzeni kurmaya yetmez; bu düzenin kalıcı, görünür ve etkili

olabilmesi için gücün toplumsal dokunun derinliklerine nüfuz ederek dolaşıma girmesi gerekir. Bu dolaşım süreci, iktidarın yalnızca uygulanması değil, aynı zamanda hissedilmesi, içselleştirilmesi ve yeniden üretilmesi anlamına gelir. Gücün aktarımı bu nedenle modern toplumsal yapının en kritik işleyiş alanlarından biridir. Bu aktarım üç ana kanalda gerçekleşir: kurumsal aktarım, iletişimsel aktarım ve gündelik pratikler. Bu kanallar eşzamanlı çalıştığında, tahakküm bir davranış biçimi, bir düşünme kalıbı ve bir gerçeklik düzeni haline gelir.

Kurumsal aktarım, iktidarın en görünür ve en resmi taşıyıcısıdır. Eğitim sistemi, hukuk düzeni, bürokratik aygıtlar, güvenlik kurumları ve uzmanlık örgütleri gücün yapısal olarak yeniden üretildiği alanlardır. Eğitim, bireyi yalnızca bilgiyle donatmaz; aynı zamanda disiplin, rekabet, itaat ve başarı gibi normları içselleştirerek toplumsal düzenin duygulanımsal altyapısını kurar. Hukuk ve bürokrasi ise güç ilişkilerini kişisel olandan çıkarıp teknik ve tarafsız olduğu varsayılan bir çerçeveye yerleştirir. Weber'in rasyonel-legal otorite modelinde bu kurumların meşruiyet üretme kapasitesi, iktidarın bireyüstü bir düzen olarak algılanmasını sağlar. Böylece güç, kişisel bir iradenin uygulaması olmaktan çıkar; kurallar, yönetmelikler ve prosedürler aracılığıyla doğal bir işleyiş gibi görünür. Kurumlar gücün hem görünürlüğünü azaltır hem de etkisini yaygınlaştırır; iktidar bu sayede içsel istikrar ve süreklilik kazanır.

Gücün ikinci büyük aktarım kanalı iletişimsel alandır. Medya, dijital platformlar, popüler kültür ve sembolik temsil biçimleri iktidarın söylemsel üretiminin merkezini oluşturur. Medya, neyin görünür, neyin görünmez, neyin tehdit, neyin değer olduğunu belirleyen bir çerçeveleme mekanizmasıdır. Dijital platformlar bu işleyişi daha ileri bir düzeye taşıyarak algoritmalar aracılığıyla içerik akışını kontrol eder. Bu nedenle günümüzde iktidar yalnızca söylem üreterek değil, aynı zamanda teknik bir seçim ve eleme mekanizması

aracılığıyla işler. Temsil pratikleri (ritüeller, milli günler, kitlesel törenler, spor gösterileri) ortak bir duygulanımsal alan yaratır. Gramsci'nin hegemonya kavramıyla işaret ettiği gibi iktidar bu alanda yalnızca anlatılmaz, aynı zamanda hissedilir ve normalleştirilir. İletişimsel aktarım gücü hem görünür kılar hem doğallaştırır; gerçeklik toplumsal bir duyuş ve algı dünyası içinde yeniden üretilir.

Gündelik pratikler ise gücün en sessiz, en sürekli ve en nüfuz edici aktarım alanıdır. Normlar, alışkanlıklar, mekansal düzenlemeler, beden pratikleri ve gözetim mekanizmaları iktidarın mikro düzeydeki işleyişini oluşturur. Bireyin nerede nasıl davranacağı, hangi kimliklerin makbul görüldüğü, hangi bedenlerin hangi mekanda nasıl hareket edeceği gibi görünüşte önemsiz ayrıntılar, güç ilişkilerinin gündelik hayattaki izdüşümüdür. Foucault'nun disiplin analizinde gösterdiği gibi beden, modern tahakküm biçimlerinin temel hedefidir. Sıraya girme, sessiz durma, zamanı planlama, performans gösterme gibi davranış kalıpları bireyi yönetilebilir bir özneye dönüştürür. Gözetim mekanizmaları (kameralar, dijital izler, sosyal medyanın sürekli görünürlük baskısı) dışsal otoriteyi içsel otokontrole dönüştürür. Böylece birey, kendisini bir otorite tarafından zorlandığı için değil, içselleştirdiği normlar nedeniyle yönetir. Bu aktarım biçimi gücün maliyetini dramatik biçimde düşürür; çünkü rıza artık davranışların içine değil, zihinlerin ve bedenlerin içine yerleşmiştir.

Bu üç kanalın bir arada işleyişi, modern iktidarın (tahakkümün) epistemik ve simgesel doğasını açığa çıkarır. Foucault'nun "Güç ve bilgi doğrudan birbirini ima eder" (1977, s. 27) sözünün anlamı burada somutlaşır. Bilgi üretimi olmadan güç ilişkileri kurulamaz; güç olmadan bilgi dolaşıma giremez. Bu nedenle modern emperyal gücün en etkili ve en düşük maliyetli stratejisi, aktarım ağlarını askeri işgalin, açık şiddetin veya kaba zorun yerine koymasıdır. Artık silahların yerini medya, orduların

yerini algoritmalar, işgallerin yerini içerik üretim mekanizmaları alır. Bu bağlamda aktarım ağları, emperyal güdünün tarihsel süreklilik içindeki en incelenmiş sömürü düzeneklerini oluşturur: görünmez, kesintisiz, ucuz ve derinlemesine işleyen bir iktidar dolaşımı.

Sonuç

Bu bölümde yapılan çözümleme, gücün toplumsal alanın yüzeyinde beliren bir araçtan ibaret olmadığını; aksine toplumsal gerçekliği kuran, anlamı örgütleyen ve davranışı yönlendiren derin bir yapısal mekanizma olduğunu göstermiştir. Weber'in iradenin dayatımı, Arendt'in kolektif eylem kapasitesi ve Foucault'nun söylemsel-ilişkisel iktidar ağı kavrayışları birlikte okunduğunda, gücün tek bir tanımla sınırlandırılmayacak kadar çok boyutlu bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, yalnızca eylemlerin değil, kavramların, normların ve meşruiyet rejimlerinin üretildiği yapısal alanı ifade eder. Dolayısıyla güç, yalnızca bir etki kapasitesi değil; toplumsal düzenin altyapısını oluşturan bir inşa faaliyetidir.

Bu inşa faaliyetinin en kritik sonucu, sömürü düzenlerinin ortaya çıkmasıdır. Sömürü, gücün yanlış ya da kötü kullanılması değil; gücün kendi işleyiş mantığının doğal bir sonucudur. Güç, toplumsal alanı düzenlerken kaçınılmaz biçimde eşitsizlik üretir; bu eşitsizlikler derinleşip kurumsallaştığında sömürü yapılaşır. Sömürünün yoğunluğu ise gücün nasıl örgütlendiğine bağlıdır: gücün dağıldığı yapılarda sömürü sınırlı ve çatışmalı iken; gücün merkezileştiği toplumlarda sömürü düşük maliyetle sürdürülebilir hâle gelir. İç/dış ayrımı bu noktada dosyanın en önemli katkılarından biridir: içte gücü dağıtan organik yapılar, dışta gücü merkezileştiren mekanik yapılar, modern sömürü rejimlerinin makro-ölçekli mimarisini oluşturur.

Gücün farklı biçimlerde tezahür etmesi—fiziksel, ekonomik, simgesel ve teknolojik güç—bu mimarinin katmanlarını daha görünür kılar. Fiziksel güç doğrudan zorlama üretirken, ekonomik

güç kaynakların tahsisiyle bağımlılık yaratır; simgesel güç, Bourdieu ve Gramsci'nin tanımladığı biçimiyle, anlam ve rıza üzerinden tahakkümü içselleştirir; teknolojik güç ise veri, gözetim ve algoritmik yönlendirme yoluyla davranışların önceden belirlenebilirliğini artırır. Bu farklı güç biçimleri bir hiyerarşi oluşturmaz; gücün aynı yapısal mantığının farklı yüzleridir ve sömürü düzenlerinin verimliliğini, sürdürülebilirliğini ve görünmezliğini artıran katmanlar olarak birlikte işler.

Söylem, bu çok katmanlı yapının en etkili taşıyıcısıdır. Gücün söylemsel boyutu, yalnızca gerçekliği temsil eden değil, gerçekliği üreten bir etki alanı yaratır. Söylemsel sınırlar belirlendiğinde, neyin meşru, neyin doğal, neyin kaçınılmaz olduğu da belirlenmiş olur. Böylece sömürü yalnızca uygulanmaz; aynı zamanda makul, gerekli, hatta kaçınılmaz gösterilir. Açık baskının maliyetli olduğu yerde söylem, rızayı düşük maliyetle üreterek sömürünün sürekliliğini sağlar. Dosyadaki çözümlemenin işaret ettiği gibi, gücün en yüksek verimliliğe ulaştığı nokta, zorlamanın görünmez hâle geldiği, anlamın ise tahakkümün taşıyıcısı olduğu andır.

Bütün bu tartışmalar, gücün sadece siyasal bir kategori değil, toplumsal örgütlenmenin çekirdeğini belirleyen kurucu bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Güç, ilişkisel doğası, yapısal işleyişi ve söylemsel üretimi aracılığıyla sömürüyü hem mümkün kılar hem de kalıcılaştırır. Bu nedenle sömürü, gücün yanlış uygulanması değil; gücün kendi mantığının radikalleşmiş biçimidir. Güç yoğunlaştıkça sömürü derinleşir; güç dağıldıkça sömürü sınırlanır. Bu çalışma, sonuç olarak, gücün tanımından sömürünün doğasına uzanan kavramsal hattı netleştirerek şu temel tezi ortaya koymuştur: Sömürü, gücün yapısal ve söylemsel işleyişinden bağımsız düşünülemez; gücün örgütlenme biçimini çözmeden sömürüyü çözmek mümkün değildir.

Kaynakça

Althusser, L. (1977). Lenin and philosophy and other essays (B. Brewster, Trans.). Monthly Review Press. (Original work published 1970)

Arendt, H. (1970). On violence. Harcourt Brace.

Bhabha, H. K. (1994). The location of culture. Routledge.

Bourdieu, P. (1991). Language and symbolic power (J. B. Thompson, Ed.; G. Raymond & M. Adamson, Trans.). Harvard University Press.

Castells, M. (1996). The rise of the network society. Blackwell.

Debord, G. (1967). La société du spectacle. Buchet-Chastel.

Dawkins, R. (1976). The selfish gene. Oxford University Press.

Durkheim, E. (1984). The division of labour in society (W. D. Halls, Trans.). Free Press. (Original work published 1893)

Foucault, M. (1977). Discipline and punish: The birth of the prison (A. Sheridan, Trans.). Pantheon.

Foucault, M. (1978). The history of sexuality, Vol. 1: An introduction (R. Hurley, Trans.). Pantheon.

Gramsci, A. (1971). Selections from the prison notebooks (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Eds. & Trans.). International Publishers.

Han, B.-C. (2017). Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power (E. Butler, Trans.). Verso.

Hobbes, T. (1996). Leviathan (R. Tuck, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1651)

Mann, M. (1986). *The sources of social power* (Vol. 1). Cambridge University Press.

Marx, K. (1978). *A contribution to the critique of political economy*. In R. C. Tucker (Ed.), *The Marx–Engels reader* (2nd ed., pp. 3–6). W. W. Norton. (Original work published 1859)

Marx, K. (1978). *The poverty of philosophy*. In R. C. Tucker (Ed.), *The Marx–Engels reader* (pp. 149–182). W. W. Norton. (Original work published 1847)

Nietzsche, F. (1887). *On the genealogy of morals*. Random House.

Nietzsche, F. (1968). *The will to power* (W. Kaufmann & R. J. Hollingdale, Trans.). Vintage Books.

Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.

Spivak, G. C. (1988). *Can the subaltern speak?* In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press.

Tilly, C. (1990). *Coercion, capital, and European states, AD 990–1990*. Blackwell.

Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Public Affairs.

BÖLÜM 3

BİLİNÇ VE BİLİŞ EKSENİNDE YÖNLENDİRME VE ZİHİNSEL SÖMÜRÜNÜN İŞLEYİŞİ

MEHMET RECEP TAŞ¹

Giriş

İnsanın dünyayla kurduğu ilişki, çoğu zaman görüldüğünden çok daha kırılğan, aynı zamanda düşündüğümüzden çok daha biçimlendirilebilir bir yapıya sahiptir. Klinik gözlemlerden nöropsikolojik testlere kadar pek çok alanda karşımıza çıkan temel gerçek, insan deneyiminin nesnel bir gerçeklik yansıması değil, seçilmiş, süzölmüş ve yorumlanmış bir yapı olduğudur. Aynı olayı yaşayan iki kişinin onu bambaşka biçimlerde aktarması; belleğin iz bırakma biçimleri, dikkatin seçiciliği ve algının kültürel olarak koşullanması bu kırılğanlığın en görünür örnekleridir. İnsan dünyayı olduğu gibi yaşamaz; ona anlam veren düzenekler aracılığıyla yaşar. Bu nedenle biliş, seçiciliğin ve anlam kurmanın zeminini; bilinç ise bu seçiciliğin farkında olma boyutunu temsil eder. Biliş, hangi uyarının önem kazanacağını, hangi bilginin merkezde tutulacağını ve hangi anlamların yapılandırılacağını belirlerken, bilinç bu düzenlenmiş dünyanın farkında olma halidir. Bu iki kavram

¹ Doçent Dr, Van YYÜ Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-5838-1948

birbirinden bütünüyle ayırlamayacak kadar iç içe ve aynı ölçüde birbirine karıştırıldığında kavramsal karmaşalara yol açacak kadar farklı işlevlere sahiptirler. Bu çalışma tam olarak bu sınırdı durmakta ve bilinci yalnızca içsel bir farkındalık anı değil, bilişsel süreçlerin, toplumsal ilişkilerin ve güç dinamiklerinin kesiştiği çok katmanlı bir alan olarak ele almaktadır.

Bilinç ve biliş üzerine yapılan çağdaş bilimsel araştırmalar, farkındalığın tek bir beyin bölgesinin ürünü olmadığını, çoklu sinir ağlarının eşzamanlı ve bütünleşik etkinliğiyle ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak bu nörobiyolojik açıklama, tek başına yeterli değildir. Çünkü bu ağların nasıl çalışacağını, hangi bilginin görünür kılınacağını, hangi deneyimlerin önem kazanacağını belirleyen şey yalnızca biyoloji değildir; kültürel kalıplar, dilsel yapılar, toplumsal roller ve tarihsel bağlamlar da zihinsel işleyişin ayrılmaz bileşenleridir. Başka bir ifadeyle, nöronlar bize düşünmenin zemini verir; ama o zeminde hangi duygunun, hangi bilginin ya da hangi çağrışımın ‘anlam’ olarak öne çıkacağını kültür ve güç ilişkileri şekillendirir. Bu nedenle bilinci yalnızca biyolojik bir olgu, bilişi de yalnızca hesaplamaya indirgenmiş bir süreç olarak görmek eksik kalır.

Bu çalışma, bilincin ve bilişin neden güç ve sömürü mekanizmalarıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Çünkü modern toplumsal düzenlerde, insanların neye dikkat edeceği, hangi seçenekleri gerçek ya da makul göreceği ve hangi bilgiyi önemli sayacağı, giderek daha fazla medya akışları, eğitim pratikleri, dijital arayüzler ve algoritmalar tarafından belirlenmektedir. Klinik düzeyde şema, alışkanlık döngüsü veya duygusal tetiklenme olarak gördüğümüz süreçlerin, toplumsal ölçeğe taşındığında ideoloji, hegemonya ve rıza üretimi biçimlerini aldığını gözlemliyoruz. Travmanın belli zihinsel yolları defalarca yeniden izlemesi ne kadar tanıdık bir örnekse; toplumların aynı kalıpları reklam dilinde, haber söyleminde ya da sosyal medya

akışında tekrar tekrar üretmesi de o kadar tanındıktır. Zihinsel yollar klinikte nasıl güçleniyorsa, toplumsal söylemler de benzer şekilde güçlenir; bu nedenle biyolojik düzeneklerle kültürel düzenekler aynı eksende buluşur.

Gücün tarihsel yönelimi de, zihinsel süreçlerin bu kırılgan ve yönlendirilebilir yapısıyla paralellik göstermektedir. Tarihsel olarak önce beden hedef alınmış, açık şiddet ve disiplin teknikleri iktidarın temel araçları olmuştur. Bu dönem, ötekinin varlıklarına fiziksel güç yoluyla el konulduğu doğrudan bir zor rejimi yaratmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda ekonomik yapıların denetimi ve emek süreçlerinin düzenlenmesi öne çıkmış; sömürü artık üretim ilişkilerinin içine yerleşmiştir. Bugün ise yeni bir eşişe tanıklık ediyoruz. Sömürü, artık zihinsel alana yönelmektedir. Çünkü tarih boyunca olduğu gibi, modern düzeneklerde de en düşük maliyetle en yüksek verimi sağlayan alan, insan zihninin seçici, sınırlı ve yanlı yapısıdır. Dikkatin darlığı, bellek süreçlerinin seçiciliğı, ödöl sisteminin kısa vadeli uyarıcılara duyarlılığı ve bilişsel önyargılar, çağdaş sömürü biçimleri açısından verimli bir zemin oluşturmaktadır. Bu yüzden zihnin kırılgan noktaları, artık ekonomik ve politik stratejilerin yeni hedef alanı haline gelmiştir.

Mevcut çalışma, bu nedenlerden dolayı şu sorulara odaklanmaktadır:

- Bilinç hangi bireysel ve toplumsal katmanlardan oluşur?
- Bilişsel süreçler anlamı nasıl inşa eder ve bu inşa kültürel bağlamlardan nasıl etkilenir?
- Bu zihinsel mekanizmalar hangi yollarla yönlendirilebilir ve sömürülebilir hale gelir?
- Güç ilişkileri, dikkat, bellek ve anlamlandırma süreçlerini nasıl biçimlendirir?

- Bu yönlendirilebilirlik karşısında bilişsel özerklik, epistemik farkındalık ve etik direnç hangi koşullarda mümkün hale gelir?

Amaç, bilincin yalnızca ‘farkında olma’ değil, aynı zamanda ‘yönlendirilebilir olma’; bilişin yalnızca ‘düşünme’ değil, aynı zamanda ‘programlanabilir olma’ boyutunu görünür kılmaktır. Bu çerçevede, insan zihninin hem inceliğini hem kırılğanlığını hem de direnme kapasitesini birlikte değerlendirecek bir analitik zemin sunulmaktadır.

Bilincin Yapısı (Bireysel ve Toplumsal Katmanları)

İnsanın dünyayı nasıl gördüğü, nasıl yorumladığı ve nasıl anlamlandığı soruları bilincin ve bilişin kesişiminde açığa çıkar. Bilinç, öznenin kendini ve çevresini anlamlandığı varoluş alanını ifade ederken; biliş, bu anlamlandırmanın nasıl işlendiğini, düzenlendiğini ve sürdürüldüğünü belirleyen zihinsel mekanizmalar bütünüdür. Bilinç neye bakacağımızı belirlerken, biliş gördüğümüz şeyi nasıl örgütleyeceğimizi belirler. Bir başka deyişle, bilinç neyi bildiğimizi; biliş ise nasıl bildiğimizi belirler. Bu iki düzlem arasındaki ilişki, günümüzde giderek görünür hale gelen bilişsel yönlendirme ve zihinsel sömürü biçimlerini anlamada temel bir zemin sunar. Çünkü çağdaş güç mekanizmaları artık yalnızca bedenleri ya da ekonomik kaynakları değil, düşünmeyi, algılamayı ve farkındalığı hedef almaktadır.

Bilinç, ilk bakışta kişisel deneyimin içsel bir sahnesi gibi görünse de, farklı disiplinler bu sahnenin hem bireysel hem toplumsal katmanlardan oluşan çok katmanlı bir örgütlenme olduğunu göstermiştir. Özne, kendine dair deneyimini yalnızca kendi içine kapanarak değil, sürekli olarak dış dünyanın sunduğu verilerle etkileşim içinde kurar. Bu nedenle bilinç, bir yandan kişisel deneyimin sürekliliğini taşıırken, diğer yandan toplumsal anlamın dokusuyla örülüdür. Farklı disiplinlerin bilinci farklı açılardan ele

almasının nedeni de tam olarak budur. Felsefenin bilinci sorgularken peşine düştüğü şey, bu içsel sahnenin nasıl kurulduğudur; psikanaliz, o sahnenin altında saklanan çatlakları ve bilinçdışının sızmalarını görünür kılar. Sosyoloji, bireyin dünyayı anlamlandırırken kaçınılmaz olarak kolektif inançların ve normların ritmine bağlandığını hatırlatır. Dilbilim, öznenin kendi benliğini dilin sunduğu biçimlerin içinde kurduğunu gösterir. Nörobilim ise tüm bu süreçlerin ardındaki biyolojik ritimleri, dikkat ve belleğin gizli mimarisini açığa çıkarır. Bütün bu farklı bakışlar bir araya geldiğinde anlarız ki bilinç, tek bir merkezin ürünü değil; iç ile dışın, biyoloji ile kültürün, bireysel deneyim ile toplumsal anlamın sürekli birbirine dokunduğu hassas bir ilişkiler ağıdır. İnsan, kendi sesini duymaya çalışırken bile başkalarının seslerini içinde taşır; bu yüzden bilinç daima hem bize ait hem de bizden geçen bir alandır.

Modern öznenin düşünsel sahnesi çoğu anlatıda Descartes ile açılır. “Cogito ergo sum” (Descartes, 1996) sözü, yalnızca felsefi bir önermeden ibaret değildir; insanın kendine güven duyduğu, iç dünyasında bir tür sarsılmaz çekirdek bulunduğu inancının da temellerini atar. Bu önerme, bilinci kuşkunun ötesine yerleştirir ve onu benliğin en güvenilir, en saydam alanı olarak kurgular. İnsan, düşüncesine dayanarak var olduğunu bildiği ölçüde, kendine de hakim olduğunu varsayar. Bu, bilincin uzun süre içsel kesinlik olarak görülmesinin tarihsel zemini olarak görülebilir. Ne var ki psikanaliz bu kesinliğin yalnızca bir yüzey olduğunu gösterir. Freud’un ünlü ifadesiyle “Ego, kendi evinde efendi değildir” (Freud, 1960). Bu cümle, bilincin altında geniş bir bilinçdışı alanın aktığını, öznenin kendi kendine tamamen sahip olma iddiasının kırılğan bir yanılsama olduğunu hatırlatır. Bireyin duygu, düşünce ve davranışları çoğu zaman kendi bilinçli niyetlerinden değil, derinde işleyen çatışmalarından, bastırmalarından ve geçmiş deneyimlerinin bıraktığı izlerden beslenir. Kısacası, Descartes’ın çizdiği bütünlüklü

özne, Freud'un elinde bölünmüş, katmanlı ve kendine tam anlamıyla nüfuz edemeyen bir özneye dönüşür.

Lacan ise bu bölünmüşlüğü dil düzlemine taşıyarak daha da köklü bir değişim yaratır. Ona göre insan, kendini anlamaya çalışırken bile dilin sunduğu biçimlerden geçmek zorundadır; çünkü bilinçdışı bile “dil gibi yapılandırılmıştır” (Lacan, 2006). Özne, kendini doğrudan bir iç sezgiyle değil, başkalarının bakışının, kültürel sembollerin ve dilsel kalıpların sunduğu bir aynada tanır. Dolayısıyla ‘ben’ dediğimiz şey, sandığımız gibi içsel bir bütünlük değil, sürekli ertelenen, başkasının dilinde yankı bulan ve anlamını ilişkiler içinde kazanan bir oluşumdur. İnsan kendine dönerken bile ötekinin izlerini taşır; kendi bilincinin kapılarını açtığını sandığı her an, aslında başka seslerin, başka anlamların, başka arzuların uğultusunu da içeri davet eder.

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde ortaya çıkan tablo şudur: Bilinç, ne sadece içsel bir ışık ne de bütünüyle bireyin kendine ait bir alanı olarak anlaşılabilir. Dolayısıyla bilinç, hem içsel sezgilerin hem toplumsal anlam ağlarının, hem biyolojik ritimlerin hem de kültürel kalıpların birbirine dokunduğu çok katmanlı bir ilişkiler düzenidir. Özne, kendi içinde bir ses ararken bile bu ses çoktan başkalarıyla örülmüştür. Bu nedenle bilinç, insanı yalnızca kendine yaklaştıran değil, aynı zamanda onu başkalarına açan bir arayüzdür; hem içsel bir odadır hem toplumsal bir kavşak, hem bireysel bir deneyim hem de kolektif hafızanın ince iplikleriyle örülen bir sahnedir. Bilinç, bireyin iç sesini ararken bile başkalarının seslerini içinde taşıdığı, içsel ile dışsal olanın sürekli birbirine temas ettiği bir geçiş alanıdır.

Bilinç, ilişkisel doğasını yalnızca bireyin iç dünyasında değil, toplumsal düzeyde çok daha belirgin biçimde ortaya koyar. İnsan, kendine ait sandığı düşünce ve duyguları bile çoğu zaman içinde yaşadığı toplumsal dokunun ritmiyle kurar. Durkheim'ın kolektif bilinç kavramı, toplumun ortak duygu, inanç ve normlarından örülü

bir üst örgüyü işaret eder; birey, kendi bilincini bu örgünün dışına çıkararak kuramaz. Mead’ın benlik kuramı da; benlik, zihnin ve toplumun sürekli etkileşimi içinde gelişen bir süreçtir diyerek içsel bir özü olduğu düşüncesini red eder. Berger ve Luckmann’ın gündelik hayatın toplumsal inşası tezi, bu etkileşimin yalnızca soyut değerler düzeyinde değil, gündelik rutinlerin en sıradan ayrıntılarında bile sürdüğünü gösterir. Halbwachs’ın kolektif bellek çözümlemesi ise bireyin hatırladığını sandığı şeylerin bile toplumsal çerçevelerin süzgecinden geçtiğini ortaya koyar. Böylece bu kuramlar yan yana geldiğinde, bireysel olanla toplumsal olan arasındaki sınır çizgisinin aslında ne kadar geçirgen olduğu görünür hale gelir. Ben dediğimiz yerde biz’in; biz dediğimiz yerde ise bireysel benliğin sessiz izleri dolaşır.

Foucault bu toplumsal örüntüye siyasal bir boyut ekleyerek bilinci yalnızca anlamın üretildiği bir alan olarak değil, aynı zamanda iktidarın işlediği bir yüzey olarak düşünmemizi sağlar. Onun bilgi-iktidar çözümlemesi, bilginin masum bir birikim değil, belirli güç ilişkileri içinde kurulan bir düzen olduğunu hatırlatır. “Güç ve bilgi doğrudan birbirini ima eder” diyen Foucault, bilincin yalnızca bilen değil, aynı zamanda bilinir ve biçimlendirilir bir alan olduğunu gösterir. Okullar, hastaneler, kışlalar, fabrikalar gibi kurumlar bireyi yalnızca dışsal disiplinlerle kontrol etmez; arzuları, beklentileri, utançları ve davranış kalıplarını içeriden şekillendiren bir mikro-fizik üzerinden işler. Foucault’nun “Güç heryerdedir; her yerden gelir” sözü, bilincin iktidar ağlarının kenarında değil tam merkezinde konumlandığını açıklar. Böyle bakıldığında, bilinç artık yalnızca içsel bir deneyim sahnesi değil; toplumsal yapılar, söylemsel rejimler ve kurumsal düzenlemeler tarafından sürekli yeniden çizilen bir harita olarak belirir. Yani, bilinç, toplumsal yapılarla temasında yalnızca anlam üreten bir sahne değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin ince ayar yaptığı bir dolaşım alanı olarak da ortaya çıkar.

Nörobilimsel çalışmalar da bilincin bu çift yönlü doğasını desteklemektedir. Baars'ın küresel iş alanı modeli, bilincin çoklu zihinsel süreçleri tek bir sinirsel sahnede bütünleştirdiğini ileri sürerken; Dehaene ve Tononi, bilinçli deneyimin beynin farklı bölgeleri arasındaki geniş ölçekli eş zamanlanmalarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Ancak bu biyolojik altyapı, toplumsal bağlamdan bağımsız işlemez. Dikkatin hangi uyararı seçeceği, hangi bilginin merkezde kalacağı veya hangi çağrışımların birbirine eklemeneceği toplumsal anlatılar, kültürel pratikler ve gündelik dil ile şekillenir. Böylece bilinç, hem sinirsel bir örgütlenmenin ritmini hem de toplumsal dünyanın anlam akışlarını taşıyan bir oluşum haline gelir. Dolayısıyla bilinç, yalnızca fizyolojik bir süreç değil, biyoloji ile kültürün ritminin iç içe geçtiği dinamik bir örüntüdür diyebiliriz.

İşte bu dinamik örüntünün toplumsal boyutu, bilinci hem rızanın hem de direnişin sahasına dönüştürür. Burada Gramsci'nin hegemonya kavramı belirleyici bir çerçeve sunmaktadır. Ona göre bireyler toplumsal normları zorla değil, 'zaten öyle olması gereken şeylermiş' gibi içselleştirerek benimserler; yani bilinç, toplumsal düzenin kendini doğal gösterme kapasitesinin bir ürünü haline gelir. Berger ve Luckmann'ın toplumsal gerçeklik kuramı da gündelik hayat, paylaşılan kabuller, dilsel kategoriler ve simgesel düzenler aracılığıyla sürekli üretilen ortak bir anlam örgüsünün olduğunu vurgulayarak bu durumu daha da açıklığa kavuşturur. Halbwachs'ın kolektif bellek çözümlemesi ise bu anlam örgüsünün yalnızca şimdiyi değil, geçmişini bile biçimlendirdiğini ortaya koyar. Toplum, bireyin neyi hatırlayacağını, neyi unutacağını bir seçim mekanizması üzerinden düzenler; bu nedenle hafıza bile bireysel olmaktan çok toplumsal bir eylem haline gelmektedir. Dil bu düzenlemenin en güçlü aracıdır. Lacan'ın vurguladığı üzere, özne en derin arzularını bile dil aracılığıyla kurar; yani kişi kendine ait sandığı duyguları ve yönelimleri toplumun sunduğu simgesel kalıpların içinden geçirerek

şekillendirir. Böylece bilinç, bireyin içsel sahnesi olmaktan çıkar; birey ile toplum arasında sürekli dolaşan bir akış haline gelir. Her düşünce, bir yandan sinirsel bir örüntünün sonucu olurken, diğer yandan toplumsal bir söylemin yankısını taşır. Dolayısıyla şöyle bir saptamada bulunabiliriz: Bilinç hem bireysel öznenin kendini kurduğu alan hem de toplumsal düzenin onu şekillendirdiği bir mekandır. Böylesi bir ilişkisel yapı, bilincin sömürüyle kesiştiği noktayı da görünür kılar.

Bu bölümün genel çerçevesi bir araya getirildiğinde bilinç, bireysel sezgiler ile toplumsal anlamlar, biyolojik eş zamanlanmalar ile kültürel örüntüler, içsel benlik deneyimi ile dışsal ilişkiler alanı arasında sürekli hareket eden çok katmanlı bir yapı olarak belirginleşmektedir. Bilinci bu çoklu belirlenimlerden kopararak yalnızca içsel, yalnızca toplumsal ya da yalnızca biyolojik bir süreç olarak anlamak mümkün değildir. Bilincin bu karmaşık yapısını anlamak, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan bilişsel süreçlerin nasıl işlediğini, anlamın nasıl inşa edildiğini ve bu inşa mekanizmalarının hangi yollarla yönlendirilebilir hale geldiğini kavramak için zorunlu bir ilk adımdır.

Bilişin İşleyişi: Algı, Dikkat ve Anlamın Zihinsel Mimarisi

İnsan zihni çoğu zaman kendine saydam görünen bir alan olarak deneyimlenir; ancak bu saydamlık yanıltıcıdır. Dünyayı duyumsarken, anlamlandırırken ve karar verirken işleyen süreçler, farkındalığın yüzeyinde beliren düşüncelerden çok daha derin ve çok daha örgütlü bir mimariye dayanır. Bu mimarinin adı biliştir. En yalın haliyle biliş, insanın dünyaya ilişkin bilgiyi aldığı, işlediği ve yeniden düzenlediği zihinsel süreçlerin bütünüdür. Fakat bu tanım, bilişin yalnızca işlevsel yönüne işaret eder. Daha kapsamlı bir açıdan bakıldığında biliş, duyuşsal veriyi biçimlendiren, hatırlamayı mümkün kılan, dilsel yapıların anlam kazanmasını sağlayan, duyguları örgütleyen ve tüm bu sürecin sonunda bilince zemin

hazırlayan çok katmanlı bir altyapı olarak belirir. Dolayısıyla biliş, yalnızca zihnin bir parçası değil, zihnin kendini kurduğu temel zemindir.

Bu noktada biliş ile bilinç arasındaki ayrımı belirgin kılmak gerekir. Bilinç, deneyimin farkında olunan yüzeyidir; biliş ise o yüzeyi taşıyan derin mekanizma. Bir düşüncenin, bir imgenin ya da bir duygunun bilince ulaşması, onu önce bilişsel süzgeçlerden geçiren düzenleyici mekanizmaların işidir. Bu nedenle bilinç, görünen; biliş ise görünmeyen düzlemdir. Bilincin ‘ne’ olduğuna dair içerikler (duygu, düşünce, değerlendirme), ancak bilişin ‘nasıl’ çalıştığına bağlı olarak ortaya çıkar. Biliş, adeta bilincin zemininde yer alan görünmez bir topografya gibi, hangi bilginin yüzeye çıkacağını, hangisinin arka planda kalacağını belirler. Bu nedenle bilinci anlamak, bilişi anlamadan mümkün değildir; biliş, bilincin hem taşıyıcısı hem de kurucu koşuludur.

Bilişi yalnızca nörofizyolojik bir etkinlik olarak görmek eksik olur; çünkü insan zihni hiçbir dönem yalnızca bir biyolojik varlık olmamıştır. Biliş, üç eksenin (biyolojik, kültürel ve dilsel–toplumsal) kesişiminde doğar. Biyolojik eksen, beynin mimarisini, sinaptik ağların örgütlenmesini, duyuşsal sistemlerin kapasitesini belirler. Kültürel eksen, deneyimin içinde yer aldığı anlam çerçevelerini, normları, değerleri ve alışkanlıkları taşır. Dilsel–toplumsal eksen ise düşünmenin hangi kavramlarla yapılacağını, hangi kategorilerin erişilebilir olacağını, hangi ayrımların doğal kabul edileceğini belirler. İnsan zihni bu üç eksenin her biri olmadan çalışamaz; daha doğrusu bu eksenler birbirinden bağımsız değildir. Bir duygu, yalnızca biyolojik bir tepki değil; aynı anda kültürel bir öğrenme, dilsel bir adlandırma ve toplumsal bir bağlam içinde şekillenen bir deneyimdir. Bu nedenle biliş, hem sinirsel hem de simgesel bir dünyada yaşayan varlığın, biyolojik gerekliliklerle kültürel örüntüleri sürekli olarak birbirine bağlayışının adıdır.

Bilişsel mimarinin tarihsel gelişimine bakıldığında, modern biliş bilimlerinin uzun süre zihni bir ‘bilgi işlem sistemi’ olarak gördüğü anlaşılır. Klasik biliş modelleri, zihni; girdiler, işleme süreçleri ve çıktılardan oluşan bir bilgisayar gibi ele alır. Bu yaklaşım, hafıza, dikkat ve problem çözme gibi süreçleri açıklamak için güçlü bir başlangıç sunar; fakat insan zihninin durağan bir işleme hattı değil, sürekli yeniden örgütlenen bir süreç olduğunu gözden geçirir. Burada kırılma noktası Frederic Bartlett’in şema kuramıyla belirginleşir. Bartlett, zihnin bilgiyi ham haliyle almadığını, onu daha önceden var olan bilişsel şemalarla bütünleştirerek yorumladığını savunur. Bir olayı nasıl hatırladığımız, onu nasıl deneyimlediğimiz ve nasıl anlamlandırdığımız, o olaya ilişkin şemalarımızın yapısına bağlıdır. Bu, zihnin yalnızca veri işleyen bir sistem olmadığını; veriyi yorumlayan, dönüştüren ve yeniden örgütleyen bir sistem olduğunu gösterir.

Bu kırılma, günümüzde bilişsel bilimlerde en etkili paradigmalardan biri olan tahminsel işlem (predictive processing) yaklaşımında daha da belirginleşir. Karl Friston’ın geliştirdiği bu modelde zihin, çevreden gelen uyarıcıları pasif biçimde kabul eden bir alıcı değil; aktif bir tahmin üreticisidir. Zihin önce tahmin eder, sonra gelen duyuşsal bilgi bu tahminleri düzeltir. Algı, bu karşılaşmanın sonucunda oluşur. Yani zihnin temel işi, dış dünyanın nasıl olduğunu anlamaktan çok, nasıl olması gerektiğini tahmin etmektir. Bu durumda duyuşsal verinin kendisi bile yorumdan bağımsız değildir; çünkü veri, önceden kurulu tahmin modellerinin ışığında değerlendirilir. Bu yaklaşım, bilişin neden bu kadar seçici, esnek ve aynı zamanda yönlendirilebilir olduğunu anlamamız açısından kritik önem taşır.

Bu kuramsal bağlamları bir arada düşündüğümüzde, zihnin hiçbir zaman ham veri işlemediği açık hale gelir. İnsan, dünyayı olduğu gibi görmez; kendine ait bilişsel kategoriler, kültürel

çerçeveler, dilsel ayrımlar ve tahminsel modeller aracılığıyla görür. Algı bile bu çerçeveler tarafından şekillenir. Bilişsel mimarinin işleyişi, insanın dünyada karşılaştığı her şeyi bir tür süzgeçten geçirdiğini; bu süzgecin hem biyolojik ritimlerden hem öğrenilmiş şemalardan hem de kültürel anlam ağlarından oluştuğunu gösterir. Dolayısıyla biliş yalnızca bilgi işleme değildir; anlamın nasıl kurulduğunu, neden kurulduğunu ve hangi çerçeveler içinde kurulduğunu belirleyen derin bir örgütlenme biçimidir.

Bu teorik çerçeve, bilişin çok katmanlı doğasını kavramak, algının neden seçici olduğunu, dikkatin neden bu kadar kıymetli hale geldiğini ve anlamın neden hiçbir zaman nötr bir içerik taşımadığını açıklığa kavuşturmaktadır. Aynı zamanda modern çağın bilişsel süreçlere neden bu kadar odaklandığını da görünür kılmaktadır. Eğer insan dünyayı zihinsel mimarisi aracılığıyla kuruyorsa, bu mimariyi yönlendirmek, dünyanın nasıl deneyimleneceğini belirlemek anlamına gelir. Bu nedenle bir sonraki alt başlıkta, algının seçici doğasını ve anlamın bilişsel süreçler içinde nasıl kurgulandığını ele alacağız. Bilişin temelleri, modern sömürünün dayandığı en görünmez, ancak en güçlü zeminlerden birini oluşturur; bu nedenle biliş anlamak, çağdaş sömürü biçimlerini çözmenin önkoşuludur.

Algının Seçiciliği ve Anlamın Kurgulanışı

İnsan zihni dünyayla önce duyular aracılığıyla temas eder; fakat bu temas, hiçbir zaman ham ve işlenmemiş bir akış değildir. Duyu organlarına ulaşan uyarıcıların sayısı, bilincin işleyebileceğinden katbekat fazladır ve bu nedenle algı, her zaman bir seçme, ayıklama ve yeniden örgütleme sürecidir. Dünya, zihne olduğu haliyle yansımaz; zihnin kendine has ritmiyle yeniden kurulmuş bir halde görünür. Bu nedenle algı, pasif bir alıcının kaydettiği görüntü değil, aktif bir öznenin dünyayı hangi hatlar üzerinden duyumsamaya karar verdiği bir kurgudur. Bu bölüm, algının bu seçici ve kurucu doğasını üç temel yaklaşım üzerinden

incelemektedir: dikkat temelli filtreleme modelleri, kültürel-ekolojik algı kuramları ve tahminsel işlem perspektifi. Bu üç yaklaşım bir araya geldiğinde şu temel gerçek açığa çıkar: İnsan yalnızca gördüğü için görmez; neye bakacağını ve nasıl bakacağını belirleyen derin zihinsel mekanizmalar aracılığıyla görür. Algı, dünyayı açan bir pencere değil, dünyayı biçimleyen bir mercektir.

İnsan her saniye milyonlarca duyuşsal uyarana maruz kalır; fakat bilincin kapısından yalnızca çok azı geçer. Bu temel gözlem, algının seçici doğasına ilişkin tüm kuramsal tartışmaların ortak başlangıç noktasıdır. Buradaki kilit soru şudur: Zihin, bu bilgi seli içinde neye odaklanacağına nasıl karar verir? Bu soruya verilen en erken ve etkili yanıtlardan biri Donald Broadbent’in filtre modelinde ortaya konulmuştur. Broadbent’e göre zihin, duyuşsal bilgiyi bir “şişe boynu”ndan geçirir; yalnızca bir kanal seçilir, geri kalanlar ise daha işlem aşamasına geçmeden elenir. Bu görüş, ‘dikkat’i bir tür kapı bekçisi gibi konumlandırır. Çünkü bilince hangi bilginin alınacağını o belirler. Broadbent’in önerisi, insan zihninin kapasite sınırlılıklarını görünür kılar; ancak insan davranışının zenginliğini tam anlamıyla açıklayamaz.

Algının yalnızca biyolojik mekanizmalarla açıklanamayacağı, algıya ilişkin daha geniş bir perspektife ihtiyaç olduğu fikrini güçlendiren önemli kuramlardan biri de James Gibson’ın “ekolojik algı” yaklaşımıdır. Gibson, çevrenin pasif bir uyarıcı kaynağı olmadığını, bireye daima bir “imkanlar dünyası” sunduğunu öne sürer. Bu imkanlar (affordances) çevrede var oldukları içindeğil, bireyin beden yapısı, amaçları ve beklentileriyle ilişki içinde anlam kazandıkları için belirir. İnsan bir merdiveni yalnızca bir nesne olarak görmez; çıkılabilir bir yüzey olarak algılar. Yani algı, nesnelere atanan anlamlarla değil, öznenin dünyayla kurduğu etkileşimle oluşur.

Bu çerçeve, algının kültürel boyutunu düşünmemiz için de önemli bir zemin sunar. Çünkü bireyin çevrede hangi “imkanları”

göreceği, yalnızca bedeninin değil, kültürel hafızasının da belirlediği bir süreçtir. Aynı manzara, iki farklı kültürel bağlamdan gelen insana farklı anlamlar sunabilir. Görmenin kültürel bir etkinlik olduğuna işaret eden en çarpıcı çalışmalardan biri John Berger'in "görme biçimleri" tartışmasıdır. Berger, "Görmek, sözcüklerden önce gelir" der; ancak hemen ardından şu tespitle bu önermeyi radikalleştirir: İnsanın yalnızca gözleriyle değil, aynı zamanda kültürle de gördüğünü belirtir. Bu yaklaşım, duyuşal verinin kültürde nasıl hiyerarşilendiğini de açıklar. Bir kültür için tehdit olan bir simge, başka bir kültür için kutsal olabilir. Bir yüz ifadesi bir toplumda kibir olarak algılanırken, başka bir toplumda nezaketin işareti sayılabilir. Dolayısıyla algı, yalnızca sinirsel bir işleme değil, tarihsel öğrenmelerin, ideolojik çerçevelerin ve ortak duyum kalıplarının belirlendiği bir örgütlenmedir. Sonuç olarak, Gibson'ın ekolojik yaklaşımı ile Berger'in kültürel okuması bir araya geldiğinde, algının hem bedensel hem kültürel bir eylem olduğu ortaya çıkar. Dünya, insanın bedeninde ve kültüründe yeniden şekillenen bir bağlam haline gelir. İnsan yalnızca bakmaz; bakmayı öğrenir.

Algının kurucu doğasını en kapsamlı biçimde açıklayan yaklaşımlardan biri ise tahminsel işlem (predictive coding) modelidir. Bu modele göre zihin, dünyayı dışarıdan gelen duyuşal verinin "içeri akışıyla" değil, içeriden gelen tahminlerin "dışarı projeksiyonuyla" algılar. Algı, bir doğrulama sürecidir. Beyin dünyayı tahmin eder ve gelen duyuşal sinyal bu tahminle örtüşmediği sürece hata sinyalleri üretilir. Bu yaklaşım, algının gerçeği olduğu gibi temsil etmekten çok, öngörü hatalarını minimumda tutmak üzere örgütlendiğini gösterir. Bu durum, algının neden bu kadar seçici ve bazen de neden bu kadar yanıltıcı olabildiğini açıklar. Zihin, çoğu zaman dış dünyanın karmaşasını "tahmin kalıpları"yla doldurur. Bir gölgenin düşman mı yoksa rüzgarın oynattığı bir dal mı olduğunu belirlerken bile beyin, geçmiş deneyimlerden türettiği modelleri kullanır. Dolayısıyla algı, ham

veriyi doğrulukla temsil eden bir mekanizma değil; veriyi en az çabayla açıklamaya çalışan bir tahmin sistemi olarak işlev görür. Bu yapının manipülasyona açıklığı da buradan doğar. Eğer algı tahmin üzerinden kuruluyorsa, tahmini şekillendiren çerçeveler değiştirildiğinde algı da değişir. Medya söylemleri, ideolojik çerçeveler, reklam stratejileri ve dijital arayüz tasarımları tam da bu noktaya temas eder. İnsanların dünyaya ilişkin tahminlerini yeniden biçimlendirerek, algısal deneyimin akışını yönlendirirler. Böylece gerçeklik değil, gerçeğin en olası yorumu zihne yerleşir.

Tahminsel işlem (Predictive coding) yaklaşımı, algıdan anlam üretimine geçişi de açıklığa kavuşturur. Çünkü anlam, tahminlerin zamana yayılmış tutarlılığından doğar. Zihin yalnızca bir görüntüyü algılamaz; o görüntünün neye dönüşeceğini, neyi hatırlattığını ve neye işaret ettiğini de öngörür. Bu nedenle algı ile anlam arasındaki sınır keskin değil, geçirgendir. Algı, anlamın ham maddesi değil; anlamın ta kendisidir.

Bu üç kuramsal tespit (seçici dikkat modelleri, ekolojik-kültürel algı kuramları ve tahminsel işlem yaklaşımı) arasındaki bağlantı şudur: Algı, dünyanın zihne aktığı bir kanal değil; zihnin dünyayı kurduğu bir süreçtir. Algının seçiciliği, kültürel kodlanmışlığı ve tahmin odaklı örgütlenişi, bilişin neden böylesine kırılgan, yönlendirilebilir ve aynı zamanda yaratıcı bir alan olduğunu açıklar. Algı, düşünmenin başlangıcı değildir; anlamın ilk biçimidir.

Dikkat ve Bilişsel Ekonomi

Dikkat, zihnin en sınırlı ve en kıymetli kaynağı olarak varsayılmaktadır. İnsan her an binlerce uyarana maruz kalır; fakat bunların yalnızca küçük bir kısmı bilişsel işleme dahil olur, daha da azı bilinçli farkındalığa ulaşır. Bu nedenle dikkat, yalnızca bir zihinsel kapasite değil, modern dünyada hem ekonomik hem politik değeri olan bir kaynak haline gelmiştir diyebiliriz. Dikkatin nasıl

dağıtıldığı, nasıl yönlendirildiği ve hangi içerikleri merkeze aldığı, günümüz bilişsel mimarisinin en kritik sorularındandır.

Dikkatin ekonomiye dönüşmesinin ardındaki temel neden ise, insan zihninin sınırlı işlem gücüdür. Herbert Simon'un söylediği gibi, "bilginin tükettiği şey dikkattir"; yani bilgi bolluğu arttıkça, dikkat kıtlığı daha belirgin bir sorun haline gelir. Günümüzde bu kıtlık yalnızca bir bilişsel sınırlılık değil, aynı zamanda yeni bir güç formunun kapısını aralayan stratejik bir durumdur. Çünkü dikkat, hangi uyarının zihinde kalacağını, hangisinin unutulacağını; hangi bilginin inançlara dönüşeceğini, hangisinin dışarıda kalacağını belirler. Böylece dikkat, bilincin giriş kapısı, bilişin akış düzenleyicisi, anlamın ilk kurucu eşiği olur.

Dikkat, uzun süre psikolojinin içsel bir süreç olarak ele aldığı bir kavramdı; oysa modern nörobilim, dikkatin sinirsel ağlar arasındaki dinamik bir koordinasyon olduğunu gösterir. Posner'in dikkat ağları modeli, dikkatin üç temel sistem üzerinden işlediğini ortaya koyar: uyarılma (alerting), yöneltme (orienting) ve yürütücü denetim (executive control). Bu yapılar birlikte çalıştığında dikkat keskinleşir; biri zayıfladığında ise dikkat dağılımı ve odağı bozulur. Zihin, enerjisi sınırlı bir organ olduğu için; kolay yorulur, kolay dağılır, kolayca ödül uyarılarına yönelebilir. Modern bilişsel bilim, dikkatin sürekli olarak hem içsel dürtüler hem de dışsal uyarılar tarafından çeşitlendirildiğini göstermektedir. Ödül sisteminin dopaminsel devreleri, hızlı haz uyarılarına doğal bir eğilim yaratır; bu nedenle dikkatin yalnızca bilişsel değil, nörokimyasal bir hassasiyeti vardır. Bu hassasiyet, dikkat üzerinde kurulacak her türlü yönlendirmenin zeminini oluşturur.

Dikkatin sınırlı, bilginin ise sınırsız olduğu bir ortamda ortaya çıkan şey, klasik ekonomilerdeki kıtlık mantığının bilişsel alana taşınmasıdır. Dikkat ekonomisi, tam da bu kıtlık üzerinden işleyen bir rekabet düzenidir. Reklamcılık, medya, sosyal ağlar ve dijital platformlar, kullanıcı dikkati üzerinde bir tür pazarlık yürütür.

Daha fazla görünürlük, daha fazla tıklama, daha fazla etkileşim elde etmek için insanların bilişsel sınırları hedef alınır. Bu ekonomi, geleneksel medyanın ‘içerik seçimi’ mantığını çok geride bırakmış; algoritmaların ‘davranış tahmini’ ve ‘bağlanma mühendisliği’ üzerine kurulu yeni bir evreye geçmiştir. Artık mesele hangi bilginin doğru olduğundan ziyade, hangi bilginin daha çok dikkat çektiğidir. Bu nedenle dijital platformlar, içeriği kalitesine göre değil, kullanıcıyı ne kadar uzun süre meşgul edeceğine göre sıralar. Bu sıralama, bilişsel süreçlerin doğal örgütlenmesini bozarak dikkatin kendi ritmini kaybetmesine yol açar.

Dijital platformların dikkati yönlendirme gücü, yalnızca içerik sunma pratiklerinden değil, algoritmik tasarımların kendisinden kaynaklanır. Algoritmalar, kullanıcının geçmiş davranışlarını, beğenilerini, duraksama sürelerini, kaydırma ritmini ve etkileşim örüntülerini analiz ederek gelecekte neye dikkat edeceğini tahmin ederler. Bu tahminler daha sonra geri besleme döngülerine dönüşür ve kullanıcı neye baktıysa daha fazlası sunulur; neyi görmediyse görünmezleşir. Bu nedenle algoritmik mimari yalnızca dikkat dağılımını değil, aynı zamanda dikkat ufkunu da yeniden çizer. Kullanıcılar farkında olmadan belirli bilgi kümelerine maruz kalırken, diğerlerine sistematik biçimde kendilerini kapatırlar. Böylece dikkat bir tür ‘dijital koridor’ içinde akmaya zorlanır; kullanıcı özgürce seçim yaptığını düşünürken, aslında seçeneklerin çerçevesi çoktan belirlenmiştir. Bu durum, bilişsel süreçlerin manipülasyona açıklığını daha da artırır. Çünkü dikkat yönlendirilirse, algı da yönlendirilir; algı yönlendirilirse, anlam üretimi de yönlendirilir.

Dikkat, Rıza ve Nörobiyolojik Yerleşme

Dikkatin yönlendirilmesinin en stratejik sonucu, zamanla bu yönlendirmenin bilişsel alışkanlıklara dönüşmesidir. Birey, dikkatini belirli biçimlerde dağıtmaya alışır; hangi içeriklerin daha önemli,

daha değerli ya da daha tehdit edici olduğunu düşünmesi gerektiğini farkında olmadan öğrenir. Böylece rıza, artık dilsel-ideolojik süreçlerde değil, nörolojik düzeyde üretilir. Bu sürece “rıza üretiminin nörolojikleşmesi” denebilir. Çünkü dikkat, yeterince tekrar edildiğinde bir alışkanlığa; alışkanlık, bir bilişsel reflekse; bu refleks ise bir inanç veya kanaat zemini haline gelir. Birey artık belirli fikirlere, değerlere ya da davranış biçimlerine direnç göstermeyi değil, onları doğal kabul etmeyi öğrenmiştir. Bu durum, modern sömürü biçimlerinin neden artık zihin düzeyinde gerçekleştiğini daha anlaşılır kılar.

Tarih boyunca sömürünün biçimleri değişmiş olsa da mantığı sabit kalmıştır. Bu mantık en düşük maliyetle en yüksek kontrol ve artı değer elde etme isteğidir. Bugün bu mantığın en cazip hedefi dikkattir. Çünkü dikkat yönlendirildiğinde belleğin kapıları, duyguların eşikleri ve anlamın sınırları aynı anda etkilenir. Dijital platformların kullanıcıları ‘tutma’ stratejileri, yalnızca ticari bir amaç taşımaz; aynı zamanda bilişsel alanların kolonileştirilmesi ve sömürülmesi amacını da taşır. Dikkatin çerçevesi daraldığında düşüncenin ufku da daralır; düşüncenin ufku daraldığında ise davranış seçenekleri azalır. Böylece bilişsel özerklik, görünmez bir şekilde aşınır.

Bu bölümün sonunda artık açıkça görülebilir hale gelen temel gerçek bilişin, insan zihninin en kırılgan ve en kolay yönlendirilebilir alanı olduğu gerçeğidir. Bu kırılganlık bir zayıflıktan çok, bilişsel sistemin yapısal özelliğinden kaynaklanır. Zihin, duysal girdileri olduğu gibi almak yerine, onları sürekli filtreleyen, azaltan, gruplayan, kestiren ve yorumlayan bir mekanizma üzerine kuruludur. Bu nedenle algı edilgen değil, her zaman seçici; dikkat pasif değil, her zaman yönlendirilebilir; anlam ise sabit değil, her zaman yeniden kurulabilir bir yapıya dönüşür. Bu içsel işleyişin doğası, tam da onu sömürüye açık kılan şeydir.

Bilişsel kırılganlığın sömürüye dönüşmesi, modern çağın en kritik dönüşümlerinden biridir. Klasik sömürü biçimlerinin aksine, (ki bunlar bedeni disipline etmeye, emeği kontrol etmeye veya ideolojiyi yerleştirmeye dayanıyordu), çağdaş sömürü zihnin işleyiş mantığını hedef alır hale gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca araçların değil, sömürünün mantığının da değiştiğini gösterir. Artık amaç, bireyin davranışını zorla belirlemek değil, mallarına zorla el koymak veya tehdit ederek değil, davranışının bilişsel patikalarını çizip, öncüllerini kademeli olarak yapılandırmaktır. Böylece rıza, anlam düzeyinde değil, alışkanlık ve dikkat düzeyinde üretildiğinde çok daha kalıcı bir istikrar kazanır. Bu durum, dikkatin nasıl dağıtıldığı, hangi uyaranların önceliklendirildiği, hangi duygusal eşiklerin tetiklendiği ve hangi bilgi yollarının kolaylaştırıldığıyla ilgilidir. Dijital platformların bildirim döngüleri, reklamların mikro-hedeflemesi, akış algoritmalarının sıralama mantığı ve kullanıcı arayüzü tasarımlarının seçim mimarileri tam da bu alanlara nüfuz eder. Birey davranışını özgürce belirlediğini düşünür; ancak seçimin zeminini belirleyen sahne çoktan kurulmuş, dikkat yolları çoktan çizilmiş, ihtimaller çoktan daraltılmıştır. Böylece modern sömürü, baskıdan rızaya, ideolojiden bilişsel yönlendirmeye doğru evrilirken, sömürünün hem maliyeti düşer hem de görünürlüğü azalır.

Bu bölümde tartışılan bütün kuramsal çerçeveler (yani algı filtrasyon modellerinden ekolojik görmeye, tahminsel işlem kuramından dilsel çerçevelere, dikkat ekonomilerinden nöropazarlama tekniklerine kadar) tek bir temel noktada birleşmektedir. O nokta da şudur ki; bilişsel süreçler, insanın dünyayı anlamlandırmasının altyapısı olduğu kadar, modern yönlendirmenin ve dolayısıyla sömürmenin de en verimli yatırımıdır. Çünkü bilişin aktif, kestirimsel ve kültürel olarak şekillenen yapısı, bu süreçleri manipülasyona açık bir zemin haline getirmektedir. Dikkatin sınırlılığı, hafızanın seçiciliği, anlamın dilsel bağımlılığı ve algının

kestirim odaklı doğası bilişsel yönlendirmenin kaçınılmaz araçlarına dönüşmektedirler.

Bu noktada üçüncü bölüme geçmek neredeyse zorunludur. Çünkü şimdiye kadar gösterilenler, yalnızca bilişin nasıl işlediği değil, aynı zamanda bu işleyişin nasıl hedef alınabildiğidir. Üçüncü bölümde artık şu sorular belirginleşecektir:

- Bilişsel mekanizmalar nasıl sistematik bir manipölasyon zincirine dönüştürölür?
- Söylem, medya, arayüz tasarımı ve algoritmalar bu manipölasyonu nasıl kurumsallaştırır?
- Birey, kendi dikkati ve anlam çerçevesleri üzerinde ne ölçüde özerktir?
- Modern sömürü, bilişsel süreçleri kolonileştiren bir yapı haline nasıl gelir?

İkinci bölümün ortaya koyduğu kavramsal ve teorik zemin, bizi bu soruların zorunlu eşğine getirmektedir. Şimdi, üçüncü bölümde, bilişsel kırılmanın yalnızca açıklanan bir özellik olmaktan çıkıp, örgütlü bir yönlendirme mekanizmasının merkezine nasıl yerleştiğini inceleyeceğiz.

Bilişsel Manipölasyonun Mekanizmaları: Söylem, Medya ve Dijital Yönlendirme

Önceki bölümlerde bilincin bireysel ve toplumsal katmanlarının; ardından bilişin algı, dikkat ve anlam mimarisi üzerinden nasıl işlediğinin izini sürdük. Bu noktada tablo tamamlanmış değildir; çünkü bu mimariyi yalnızca nasıl çalışıyor sorusuyla ele almak, onun nasıl yönlendiriliyor sorusunu görmezden gelmek anlamına gelir. Biliş, yalnızca dünyayı anlamlandırdığımız bir alan değil; aynı zamanda bu anlam çerçevesleri aracılığıyla yönlendirildiğimiz, ikna edildiğimiz ve alışkanlıklarımızın şekillendirildiği bir sahadır. Bu bölüm, bilişsel süreçlerin nasıl

manipüle edilebildiğini, hangi kurumsal, ideolojik ve dijital araçlar üzerinden sömürüye açıldığını tartışmaktadır.

Gelişimsel ve Toplumsal Zemin: Piaget, Vygotsky ve Bilişin İnşası

Yeni doğmuş bir bebek, çevresine büyük ölçüde tepkisel düzeyde yanıt verirken; zamanla kavramsallaştıran, neden–sonuç ilişkileri kuran, ben–öteki ayrımı yapan ve dil aracılığıyla düşüncelerini dışa vuran bir özneye dönüşür. Jean Piaget’nin bilişsel gelişim kuramı, bu dönüşümü dört temel evre üzerinden açıklar. Bu evreleri şöyle sıralayabiliriz: duyuşal–motor, işlem–öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler (Piaget, 1952). Her evre, çevreyle etkileşim içinde olgunlaşan belirli bir zihinsel örgütlenme biçimini temsil eder. Piaget’nin şemalar, özümseme ve uyum kavramları, bilişin dış dünyayla temas halinde sürekli yeniden yapılandığını gösterir.

Ancak bu model, bilişi çoğu zaman bireyin kendi içsel kapasitesine dayalı bir süreç olarak sunmaktadır. Lev Vygotsky, kültürel–tarihsel kuramıyla bu sınırlılığını aşar. Ona göre biliş, bireyin tek başına yürüdüğü bir yolculuk değil, sosyal etkileşimler ve kültürel araçlar aracılığıyla kurulan bir inşa sürecidir. “Yakınsak gelişim alanı” kavramıyla, bireyin öğrenme potansiyelinin ancak diğerleriyle kurduğu etkileşim, rehberlik ve işbirliği sayesinde açığa çıktığını savunur (Vygotsky, 1978). Piaget çocuğun dünyayı kendi keşfiyle anlamlandırdığını vurgularken, Vygotsky onun bilişsel kapasitesinin ötekiyle birlikte geliştiğini gösterir. Bu iki yaklaşım birlikte okunduğunda, bilişin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kurulan bir köprü olduğu anlaşılır. Yani bilinç içte başlar; biliş ötekiyle ilişki içinde olgunlaşır. Dolayısıyla biliş, yalnızca öğrenmenin değil, yönlendirmenin de en hassas alanlarından birine dönüşür. Çünkü anlam çerçeveleri, aynı zamanda davranış ve değer çerçeveleridir.

Kurumsal Çerçeveler ve İdeolojik Yönlendirme: Foucault, Zizek, Han

İnsanlar dünyayı anlamlandırırken, bu anlamlandırmanın sınırları da belirli bilgi ve iktidar düzenleri tarafından çizilir. Michel Foucault’nun bilgi–iktidar çözümlemesi, bu durumu berraklaştırır. Foucault, “Bilgi alanlarının kuruluşu olmadan güç ilişkisi olamaz” der (1978, s. 27). Okul, hastane, ordu, hapisane ve fabrika gibi kurumlar yalnızca bilgi üretmez; aynı zamanda hangi davranışların normal, hangilerinin sapkın sayılacağını kodlar. Böylece biliş, yalnızca öğrenme kapasitesi değil, disipliner iktidarın işlediği bir alan haline gelir. Vygotsky’nin bilişin toplumsal zemini vurgusu, Foucault’da disipliner kurumların bireyin düşünce ufkunu ve norm algısını sınırlandırdığı bir düzleme evrilir.

Slavoj Zizek, bu çerçeveyi ideoloji kavramıyla derinleştirir. Ona göre ideoloji, yalnızca yanlış inançlardan oluşan bir üstyapı değil, gündelik yaşamın en sıradan pratiklerinde işleyen “bilinçdışı çerçeveler”dir (1989). İnsanlar çoğu zaman neye inandıklarından çok, farkında olmadan sürdürdükleri alışkanlıklar, ritüeller ve otomatik tepkiler üzerinden yönlendirilir. İdeoloji, açık baskıdan çok normal kabul edilen davranış kalıplarında gizlenir. Foucault’nun dışsal disiplinleri bireyi biçimlendirirken, Zizek’in ideoloji çözümlemesi bu biçimlenmenin bireyin iç dünyasında nasıl yeniden üretildiğini gösterir.

Byung-Chul Han’ın psikopolitika kavramı ise, bu içselleşme sürecine çağdaş bir biçim kazandırır. Han’a göre neoliberal dönemde iktidar, klasik anlamda ‘yasaklayan’ bir güç olmaktan çok, öznenin kendi özgürlüğünü performans, üretkenlik ve tüketimle özdeşleştirmesini teşvik eden bir yapıya bürünmüştür. Han’ göre “Yapabilirim özgürlüğü, disipliner ‘yapmalıyım’ buyruğundan daha fazla zorlayıcılık üretir” (2017, s. 8). Yani özne (birey), dışsal bir otoritenin baskısıyla değil, kendi özgürlüğünü sürekli sergileme arzusuyla kendini tüketir. Böylece biliş, dış baskıdan çok

içselleştirilmiş hedefler, idealler ve öz-denetim mekanizmaları üzerinden yönlendirilir. Sosyal medyada saatler harcayan kullanıcı, kendi seçimlerini yaptığını düşünürken, aslında görünmez biçimde tasarlanmış bir beğeni, onay ve aidiyet ekonomisinin parçası haline gelir. Bu kuramsal çerçeve, bilişsel süreçlerin yalnızca bilgi kazanımına değil, aynı zamanda rıza üretimine, uyum ve içselleştirilmiş itaat mekanizmalarına nasıl hizmet ettiğini ortaya koyar.

Dikkat Kıtlığı, Seçim Mimarisi ve Dijital Yönlendirme

Bu tabloya dikkat ekonomisi ve nörobilimsel bulgular eklendiğinde, bilişin manipülasyona açıklığı daha somut hale gelir. İnsan zihninin dikkat kapasitesi sınırlıdır; bu nedenle dikkat, dijital çağda en değerli kaynaklardan birine dönüşmüştür. Herbert Simon bu durumu şöyle ifade eder: “Bilginin tükettiği şey aslında açıktır: Bilgi, alıcısının dikkatini tüketir. Bu nedenle, bilgi bolluğu dikkat kıtlığı yaratır” (1971, s. 40). Geleneksel iktidar bilgiye erişimi kısıtlarken, çağdaş iktidar bilgi bolluğu üreterek dikkati daraltır.

Thaler ve Sunstein’in (2008) geliştirdiği nudge kuramı, bu yeni iktidar biçiminin mikro düzeydeki işleyişini gösterir. Seçim mimarileri, bireyin rasyonel bir özne olduğunu varsayarken, aynı anda onun bilişsel önyargılarını ve alışkanlıklarını kullanarak belirli tercihlere yönlendirilmesini sağlar. Daniel Kahneman’ın hızlı ve yavaş düşünme sistemleri ayrımı bu mekanizmanın bilişsel temelini açıklamaktadır. Sistem 1, çaba göstermeden ve hızlı biçimde işler; sezgi, alışkanlık ve otomatik tepkiler üzerinden karar verir. Sistem 2 ise dikkat gerektiren, yavaş ve zahmetli düşünme biçimidir (Kahneman, 2011). Seçim mimarileri, çoğu zaman Sistem 1’in kestirme yollarından yararlanarak bireyin farkında olmadığı yönlendirmeler üretir.

Eli Pariser’in filtre balonları (filter bubble) kavramı, dijital platformların kullanıcıya aşına olduğu içeriklerden örülü bir dünya

sunduğunu vurgular (2011). Bu dünya, kullanıcıya güvenlik ve konfor hissi verir; ancak bunun bedeli, farklı görüşlere, bilgilere ve deneyimlere maruziyetin azalmasıdır. Yankı odaları, bilişsel çeşitliliği kısıtlayarak farkındalığın ufkunu daraltır. Mathur ve arkadaşlarının (2019) “dark patterns” çalışması ise kullanıcı arayüzlerinde bilişsel önyargıları istismar eden tasarım örüntülerinin yaygınlığını ortaya koyar. Bu örüntüler, kullanıcıların onay vermek istemedikleri tercihlere sürüklenmesini, abonelikten çıkmalarının zorlaştırılmasını ya da verilerini paylaşmaya razı olmalarını sağlayacak şekilde tasarlanır.

Shoshana Zuboff’un gözetim kapitalizmi analizi, bu dağınık gibi görünen mekanizmaları daha geniş bir çerçevede birleştirmektedir. Zuboff’a göre dijital kapitalizm, insan deneyimini “davranışsal veri üretiminin hammaddesi”ne dönüştürmektedir (2019). Kullanıcı davranışlarından elde edilen “davranışsal artık” (behavioral surplus), makine öğrenmesi teknikleriyle gelecekteki davranışları tahmin eden modellere çevrilir ve yeniden yönlendirme amacıyla kullanılır. Böylece bilişsel süreçler yalnızca izlenmez; önceden kestirilir, hedeflenir ve stratejik olarak tetiklenir. Dolayısıyla bu mekanizmaları kontrol edenler, zihinleri eğiten değil, zihinlerin tepkilerini önceden tasarlayıp artı değer elde etme peşinde olan, emperyal güdüyü bu yolla besleyenler haline gelir.

Tüm bu kuramlar birlikte değerlendirildiğinde, bilişin yalnızca bireysel bir yeti değil, siyasal ve ekonomik ilişkilerin düğüm noktasında yer alan karmaşık bir alan olduğu görülür. Piaget, bilişin aşamalı gelişimini; Vygotsky onun toplumsal etkileşimler ve kültürel araçlar aracılığıyla biçimlendiğini; Foucault, disipliner kurumların bilgi ve iktidar ağlarıyla bilişi sınırlandırıldığını; Zizek, ideolojinin onu içeriden yönlendirdiğini; Han, özgürlük söylemi altında öznenin kendini sömürmesini; Zuboff ise tüm bu süreçlerin dijital çağda veri temelli bir sömürü rejimi haline geldiğini gösterir.

Bu çerçevede emperyal güdü, bilişsel yönlendirme sayesinde en düşük maliyetle en yüksek verimi sağlayan yeni bir sömürü formuna ulaşır. Artık yalnızca fiziksel şiddet, ekonomik bağımlılık veya açık ideolojik baskı değil, bilincin ve düşüncenin kendisi hedef alınmaktadır. Bireyin dikkatini, algısını, tercihlerini ve alışkanlıklarını yönlendiren her sistem, bilincin kolonileştirilmesinin zeminini hazırlar.

Bir sonraki başlık, bu tablo karşısında zihinsel özerkliğin ve epistemik direnişin hangi imkanlar üzerinden kurulabileceğini, bilişsel süreçlerin yalnızca sömürünün değil, aynı zamanda özgülleşmenin de alanı olabileceğini tartışacaktır.

Bilişsel Özerklik: Epistemik ve Etik Direnişin İmkanı

Önceki bölümlerde bilincin bireysel ve toplumsal dokusunu, ardından bilişin algı, dikkat ve anlam mimarisi üzerinden nasıl kurulduğunu ve sömürüyü nasıl gerçekleştirdiğini inceledik. Bu analiz, insan zihninin yalnızca farkındalık alanı değil, aynı zamanda yönlendirilebilir bir düzen olduğunu gösterdi. Bilinç, bireyin kendi içine bakarak keşfedeceği saf bir hakikat alanı değildir; toplumsal ilişkilerin, dilsel kodların, duygulanım biçimlerinin ve öğrenilmiş yönelimlerin ördüğü bir ağıdır. Biliş ise nötr bir bilgi işleme sistemi olmaktan çok, hangi uyararı ciddiye alacağımızı, hangisini hiç fark etmeyeceğimizi belirleyen görünmez eşiklerin örgütlediği bir mimaridir dedik. Bu nedenle bilinç ve biliş birbirinden ayrılabilir süreçler değil, aynı bütünün farklı yüzleridir. Biri kırıldığında diğeri zayıflar; biri yönlendirildiğinde diğeri eğilir; biri sömürüye açıldığında diğeri zaten yerinden oynar.

Tam da bu kesişim noktasında ‘güç’ devreye girer. Gücü yalnızca baskı, yasak ve zorlamayla ilişkilendirmek yanıltıcıdır. Asıl etkili olan gücün biçimi ve yönlendirme kapasitesidir. Bakışı nereye çekeceği, hafızada neyi tutacağı, hangi düşüncüyü ne kadar doğal göstereceği, bir duyguyu hangi bağlama yerleştireceği gibi. Güç, bu

nedenle çoğu zaman dışarıdan dayatılan bir zorlama değil; içeriden akan bir düzen kurma biçimidir. Söylemler, duygusal iklimler, medya akışları, ritüeller ve alışkanlıklar aracılığıyla işler. Bir anda değil, azar azar; baskıyla değil, alıştırmayla; yasa ile değil, tekrar ile etkisini kurar. Böylece bilincin çevresine yumuşak ama kalıcı bir çit örer. Çoğu insan bu çitin varlığını fark etmez; fark ettiğinde ise çoğu zaman geç olmuştur, çünkü çitin çizgileri artık kişinin kendi düşüncesi gibi görünmektedir.

Bu nedenle sömürü ile güç birbirinden ayrılabilir iki olgu değildir. Bu çalışma boyunca savunulan temel iddia, sömürünün gücün ‘yan etkisi’ değil, onun en doğal çıktısı olduğudur. Güç nerede merkezileşirse, sömürü biçimleri orada çeşitlenir; güç nerede dağılırsa, sömürü orada sınırlanır. Bunun tarihsel olduğu kadar güncel bir pratiği vardır: içeride uyum, dışarıda baskı; içeride haklar, dışarıda denetim; içeride karmaşık kurumlar, dışarıda tek merkezli otorite. Modern toplumların iç ve dış yüzleri arasındaki bu fark, güç ile sömürünün aynı dinamiğin iki yönü olduğunu gösterir.

Bu çerçevede, bilincin ve bilişin çağdaş iktidar biçimlerinin neden en stratejik hedefi haline geldiğini de açıklar. Artık ekonomik kaynakları kontrol etmek tek başına yeterli değildir; iktidar, insanların neleri mümkün veya imkansız gördüğünü, hangi seçenekleri gerçek kabul ettiğini, hangi duygunun hangi durumda normal sayıldığını düzenlemek zorundadır. Bu düzenleme ekranlarda, arayüzlerde, bildirimlerde, algoritmaların seçtiği ritimlerde; alışkanlık döngülerinde, duygusal tetikleyicilerde ve sorgulamadan benimsediğimiz dilsel kalıplarda gerçekleşir. İnsan davranışının sinirsel, duygusal ve kültürel kırılganlıkları tam da bu noktada istismara açılır. Dikkat kıtlığı bir zaafa, öngörülebilirlik bir avantaja, bilişsel kestirmeler bir kazanç kapısına dönüşür. Modern sömürünün inceliği, bedenlere dokunmadan zihinlerde yer etmesi; zorlamadan yönlendirmesi; dayatmadan arzulatmasıdır.

Bu koşullarda bilişsel özerklik, çağdaş bireyin hem epistemik hem etik sorumluluğu haline gelmektedir. Bilişsel özerklik, kişinin yalnızca kendi düşüncelerine sahip olması değil; düşüncelerinin hangi kaynaklardan beslendiğini, hangi çerçeveler içinde kurulduğunu ve hangi görünmez eşiklerden geçtiğini tanıyabilme kapasitesidir. Bu kapasite, bilginin doğruluğundan önce, düşünmenin yönünü fark etmeyi gerektirir. Bilişsel özerklik, ne düşündüğümüzden çok neden öyle düşündüğümüzü izleme pratiğidir.

Epistemik direniş, işte bu izlemenin başladığı yerde doğar. Büyük kopuşlardan değil, küçük fark edişlerden; görünmez çitlere çarptığımızda durup bakmaktan; normal sayılanın neden normal olduğunu sorgulamaktan büyür. Her sorgulama, gücün çizdiği anlam rotasında bir çatlak; her farkındalık, sömürünün sürekliliğini besleyen akışta bir kesinti yaratır. Epistemik direniş, seçimlerimizi yeniden kazanmanın, dikkatimizi geri çağırmanın ve anlamın yönünü kendi ellerimizle yeniden çerçevelemenin yoludur. Bu nedenle direniş bir slogan değil, bir dikkat pratiğidir.

Ancak bilişsel özerklik yalnızca epistemik değil, aynı zamanda etik bir taleptir. Çünkü düşüncenin yönlendirilmesine karşı koymak, yalnızca bireyin özgürlüğü için değil, başkalarının manipölasyona maruz kalmaması için de gereklidir. Etik direniş, zihinsel süreçlerimizin dışarıdan biçimlendirilmesine karşı sorumluluk üstlenmek; hem kendimize hem de toplumsal alana karşı dürüstlüğü korumaktır. Etik sorumluluk ise, düşüncenin kendi zeminini temiz tutarak, insan zihninin yönlendirilebilir olduğu kadar yeniden kurulabilir olması yolunda da çaba harcamaktır.

Sonuç

Zihin, insanın hem en mahrem sığınadığı hem de en açık meydanı olarak iki yönde genişleyen bir alan olarak düşünülebilir. Bir yandan iç dünyamızın kuytu köşeleriyle bizi baş başa bırakır;

diğer yandan toplumsal dünyanın bütün izlerini, bütün baskılarını, bütün çağrılarını kendine kaydeder. Bu nedenle bilinci anlamak, yalnızca düşüncenin tarihsel evrimini değil, insanın kendi varoluşuyla kurduğu kırılğan bağı da özümsemek anlamına gelir. Bilinç, insanın hem kendine döndüğü hem de kendinden taşarak dünyaya açıldığı o eşikte durur; biliş ise bu eşğin nasıl şekillendiğini, hangi yolları açtığını, hangi yolları kapattığını belirleyen görünmez mimari denklemdir diyebiliriz.

İnsan zihni hiçbir zaman boş bir sahne değildir; her düşünce başka düşüncelerin gölgesini taşır, her algı başka algıların tortusunu. İçimizde duyduğumuz ses bile tamamen bize ait değildir; annenin sesiyle başlar, öğretmenin sesiyle genişler, toplumun sesiyle derinleşir, çağın sesiyle hızlanır. Bu yüzden bilinç, kendi kendine yeten bir aydınlık değil; sürekli olarak başkalarından ödünç aldığımız ışıklarla aydınlanan bir yarı-karanlıktır. İşte bu yarı-karanlık, hem özgürlüğün hem bağımlılığın kaynağıdır. Ne tamamen aydınlanmış olmak mümkündür, ne de tamamen karanlıkta kalmak. Galiba insan zihninin kaderi, bu ikisinin arasında salınmaktır.

Öyle görünüyor ki, 21. Yüzyıldaki gelişmeler, yani insanlığın tüm disiplinler açısından geldiği nokta, bu salınımı yeni bir yöne çevirmiştir. Artık bilinç, yalnızca kendi sorularına yanıt arayan bir iç dünya değil; başkalarının tasarladığı akışların içinden geçen bir dikkat nehri haline gelmiştir. Bilgiyi takip ettiğimizi sanırken, aslında bilginin bizi takip ettiği; seçenek sunduğunu sandığımız arayüzlerin, biz daha düşünmeden kararlarımızı kurduğu bir çağdayız. İnsan, kendini özgür zannederken aslında kendi özgürlüğünün altına döşenen görünmez yolların üzerinden geçer hale gelmiştir. Zihnin yönü, çoğu zaman iradenin değil, sömürü mimarilerinin çizdiği yön oklarına bakmaktadır. Emperyal güdünün en önemli dönüşümü tam da buradadır. Artık bedenleri kontrol ve tahakküm altına almak için olası riskler almaya gerek yoktur; çünkü zihinler zaten kendi kendilerini kontrol edecek şekilde

biçimlendirilebilmektedir. Yasaklara ihtiyaç yok artık; çünkü arzular önceden ayarlanabilmekte. Şiddete gerek duyulmamakta; çünkü dikkat zaten belirli yollara akıtılabilmektedir. Böylece zihin, dış baskı altındaki bir kale değil, içeriye doğru kıvrılan bir labirent olur. Bu labirentin duvarlarının kim tarafından örüldüğünü çoğu zaman bilmeyiz; hatta çoğu zaman duvarları duvar sanmayız. Zihnin en büyük kırılmalığı, kendini saydam sanmasıdır.

Fakat kırılmalılık ve farkındalık, daima bir güç imkanı da taşır. Çünkü kendini fark eden zihin, kendini yönlendiren gücü de fark eder. Bir kelimenin neden o anda aklımıza düştüğünü, bir görüntünün neden o kadar doğal geldiğini, bir duygunun neden tam da o bağlamda belirttiğini sormaya başladığımız an, iktidarın ve sömürünün görünmez akışı da yavaşlar. Bu yavaşlama; ister bir anlık sezgi olsun, ister uzun bir analiz, bilişsel özerkliğin kapısını aralayan ilk çatlağı oluşturur. Çatlak büyüdüğüçe ışık girer; ışık girdikçe duvarları görürüz; duvarları gördükçe yönümüzü yeniden çizebiliriz.

Bilişsel özerklik, bu çabanın adıdır. Bu özerklik, insanın düşüncesini tamamen bağımsızlaştırması anlamına gelmez; çünkü insan düşüncesi her zaman ilişkiseldir. Ancak düşüncenin hangi ilişkilerden beslendiğini tanıyabilmek, hangi bağlamlar tarafından şekillendirildiğini görmek, hangi duygusal ve bilişsel eşiklerden geçerek kendini kurduğunu anlayabilmek, özerkliğin asıl ölçüsüdür. Özerklik, ‘kendi kendine düşünmek’ ten çok, ‘kendi düşünmesinin koşullarını görebilmektir’.

Bu nedenle bilişsel özerklik, sadece epistemik değil, aynı zamanda etik bir görevdir. Çünkü zihni manipölasyona açık bırakmak yalnızca bireyin kendisine değil; tüm toplumsal alanın düşünsel dokusuna zarar verir. İnsan düşüncesi sosyal bir ekosistemdir; bir kişinin düşünme koşullarının bozulması, başkalarının dünyayı algılama biçimine kadar yayılan bir dalga yaratır. Bir toplum düşüncenin yönlendirilmesine alıştığıında, duygular öngörülebilir, tepkiler biçimlendirilebilir ve eylemler

programlanabilir hale gelir. Bu nedenle zihni korumak, yalnızca bireysel bir özgürlük mücadelesi değil; toplumsal bir adalet sorumluluğudur.

Bugünün dünyasında zihinsel sömürünün inceliği, insanın kendi arzusunu kendi sesi sanmasında yatmaktadır. Fakat insan zihni, bu yanılsamayı fark edecek kadar derin; bu yanılsamaya karşı koyacak kadar yaratıcıdır da. Bilinç, yalnızca yönlendirilebilir değil, aynı zamanda kendi yönünü yeniden çizebilir bir yapıdır. Biliş, yalnızca seçici değil, aynı zamanda seçimini sorgulayabilir bir kapasitedir. İşte bu nedenle özgürlük, büyük devrimlerin değil, küçük fark edişlerin içinden büyür. İnsan ilk kez 5N1K'yı veya en basitinden 'neden böyle düşünüyorum' diye sorduğunda, düşüncenin rotası değişir.

Belki de bu sonuç bölümünün söyleyebileceği en güçlü cümle şudur: İnsan zihni, hem sömürünün hem özgürlüğün mekanıdır; ikisini ayıran çizgi ise dikkat ile farkındalık arasındaki o ince, titrek, ama dönüştürücü sınırdır. O sınırın hangi tarafa doğru genişleyeceği, zihnin kendi ışığına ne kadar sahip çıktığıyla belirlenir. Işığı koruyan her soru, her kuşku, her sezgi; her küçük duraksama, her beklenmedik fark ediş; yalnızca bireysel bir uyanış değil, kolektif bir direniş imkanı haline gelir. Çünkü düşünmek, yalnızca anlamak değil; aynı zamanda yeniden kurmak, onarmak ve özgürleştirmektir. Zihin, çağdaş iktidar mücadelelerinin en stratejik sahasıysa, direniş de burada başlar. Sessiz, derin ve ısrarcı bir dikkatle.

Kaynakça

Baars, B. J. (1988). *A cognitive theory of consciousness*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Berger, J. (1972). *Ways of seeing*. London, England: British Broadcasting Corporation & Penguin Books.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York, NY: Anchor Books. (Original work published 1966)

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power* (J. B. Thompson, Ed.; G. Raymond & M. Adamson, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press.

Dehaene, S. (2014). *Consciousness and the brain: Deciphering how the brain codes our thoughts*. New York, NY: Viking.

Descartes, R. (1996). *Meditations on first philosophy* (J. Cottingham, Trans.). Cambridge, England: Cambridge University Press. (Original work published 1641)

Durkheim, E. (1984). *The division of labor in society* (W. D. Halls, Trans.). New York, NY: Free Press. (Original work published 1893)

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Vol. 1: An introduction* (R. Hurley, Trans.). New York, NY: Pantheon Books.

Freud, S. (1960). *The ego and the id* (J. Riviere, Trans.). New York, NY: W. W. Norton. (Original work published 1923)

Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Eds. & Trans.). New York, NY: International Publishers.

Halbwachs, M. (1992). On collective memory (L. A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago, IL: University of Chicago Press. (Original work published 1950)

Han, B.-C. (2017). Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power (E. Butler, Trans.). London, England: Verso.

James, W. (1890). The principles of psychology (Vol. I). New York, NY: Henry Holt.

Kahneman, D. (2011). Thinking, fast and slow. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux.

Lacan, J. (2006). *Écrits*: The first complete edition in English (B. Fink, Trans.). New York, NY: W. W. Norton.

Mathur, A., Acar, G., Friedman, M., Lucherini, E., Mayer, J., Chetty, M., & Narayanan, A. (2019). Dark patterns at scale. Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 3(CSCW), Article 81. <https://doi.org/10.1145/3359183>

Mead, G. H. (1967). Mind, self, and society from the standpoint of a social behaviorist. Chicago, IL: University of Chicago Press. (Original work published 1934)

Pariser, E. (2011). The filter bubble: What the Internet is hiding from you. New York, NY: Penguin Press.

Piaget, J. (1952). The origins of intelligence in children (M. Cook, Trans.). New York, NY: International Universities Press.

Simon, H. A. (1971). Designing organizations for an information-rich world. In M. Greenberger (Ed.), Computers, communications, and the public interest (pp. 37–72). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness. New Haven, CT: Yale University Press.

Tononi, G. (2004). An information integration theory of consciousness. *BMC Neuroscience*, 5(1), 42. <https://doi.org/10.1186/1471-2202-5-42>

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Zizek, S. (1989). *The sublime object of ideology*. London, England: Verso.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. New York, NY: PublicAffairs

